

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਓਪਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

**The Motto of Our University
(SEWA)**

SKILL ENHANCEMENT

EMPLOYABILITY

WISDOM

ACCESSIBILITY

SELF-INSTRUCTIONAL STUDY MATERIAL FOR JGND PSOU

ALL COPYRIGHTS WITH JGND PSOU, PATIALA

**JAGAT GURU NANAK DEV
PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA**

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS
CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE
(BAB33504T) POLITICAL THOUGHT
SEMESTER V

Head Quarter: C/28, The Lower Mall, Patiala-147001

WEBSITE: www.psou.ac.in

The Study Material has been prepared exclusively under the guidance of Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala, as per the syllabi prepared by Committee of experts and approved by the Academic Council.

The University reserves all the copyrights of the study material. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form.

COURSE COORDINATOR AND EDITOR:

DR. SUKHPAL KAUR

Assistant Professor in Political Science

JGND PSOU, Patiala

LIST OF CONSULTANTS/ CONTRIBUTORS

1. Dr. Jagroop Kaur

**JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY,
PATIALA**
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

PREFACE

Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala was established in December 2019 by Act 19 of the Legislature of State of Punjab. It is the first and only Open University of the State, entrusted with the responsibility of making higher education accessible to all, especially to those sections of society who do not have the means, time or opportunity to pursue regular education.

In keeping with the nature of an Open University, this University provides a flexible education system to suit every need. The time given to complete a programme is double the duration of a regular mode programme. Well-designed study material has been prepared in consultation with experts in their respective fields.

The University offers programmes which have been designed to provide relevant, skill-based and employability-enhancing education. The study material provided in this booklet is self- instructional, with self-assessment exercises, and recommendations for further readings. The syllabus has been divided in sections, and provided as units for simplification.

The University has a network of 110 Learner Support Centres/Study Centres, to enable students to make use of reading facilities, and for curriculum-based counseling and practicals. We, at the University, welcome you to be a part of this institution of knowledge.

Dr. G.S. Batra
Dean Academic Affairs

**BACHELOR OF ARTS
CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE
SEMESTER – IV
(BAB33504T) POLITICAL THOUGHT**

MAX. MARKS: 100
EXTERNAL: 70
INTERNAL: 30
PASS: 40%
Credits: 6

Objective:

The aim of this course is to provide an introduction to the students about different concepts and ideas of various Western and Indian philosophers.

INSTRUCTIONS FOR THE PAPER SETTER/EXAMINER:

1. The syllabus prescribed should be strictly adhered to.
2. The question paper will consist of three sections: A, B, and C. Sections A and B will have four questions each from the respective sections of the syllabus and will carry 10 marks each. The candidates will attempt two questions from each section.
3. Section C will have fifteen short answer questions covering the entire syllabus. Each question will carry 3 marks. Candidates will attempt any 10 questions from this section.
4. The examiner shall give a clear instruction to the candidates to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.
5. The duration of each paper will be three hours.

INSTRUCTIONS FOR THE CANDIDATES:

Candidates are required to attempt any two questions each from the sections A, and B of the question paper, and any ten short answer questions from Section C. They have to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.

SECTION – A

1. Plato: Concept of an Ideal State, Concept of Justice
2. Aristotle: Concept of State and its classification, Concept of Revolution.
3. Machiavelli: Statecraft, Relationship between Ethics and Politics.
4. J. S. Mill: Revision of Utilitarianism, Concept of Liberty.
5. Karl Marx: Dialectical Materialism, Historical Materialism, Concept of Class Struggle.

SECTION – B

1. Kautilya: Views on State, Kingship and Inter-state Relations.
2. Guru Nanak Dev: Concept of State, Concept of Social Justice.
3. M N Roy: Concept of Radical Humanism, Concept of Democracy.
4. M. K. Gandhi: Views on State, Concept of Satyagraha, Theory of Ends and Means.

5. B. R. Ambedkar: Views on Caste System, Safeguards for Minorities.

Suggested Readings:

1. William Ebenstein: Great Political Thinkers: Plato to the Present, Delhi, Oxford and IBM Publishing Co. 1973.
2. George H Sabine: A History of Political Theory, New Delhi. Oxford and IBM Publishing Co. 1973.
3. Lane W. Lancaster: Masters of Political Thought, Volume Three: Hegel to Dewey, London: George G. Harrap & Co. Ltd. 1973.
4. Subrata Mukherjee & Sushila Ramaswamy: A History of Political Thought: Plato to Marx, New Delhi, Prentice-Hall of India, 1999.

5. D.K. Mohanty: Indian Political Tradition – Manu to Ambedkar, Anmol Publications, New Delhi, 1997.
6. Ashutosh Lahiry: Gandhi in Indian Politics, Firma KLM, Calcutta, 1976.
7. V.P. Verma: Modern Indian Political Thought Agra, Lakshmi Narain Agarwal Educational Publishers), 1971.
8. K.P. Karunakaran: Indian Politics from Dadabhai Naoroji to Gandhi– A Study of the Political Ideas of Modern India, Gitanjali Prakashan, New Delhi, 1975.
9. Bhaskar Anand Saletore: Ancient Indian Political Thought and Institutions, Asia Publishing House, New Delhi, 1968.
10. K. John Pularampil (ed): Indian Political System –A Reader in Continuity and Change, N.V. Publications, New Delhi, 1976.
11. K.P. Karunakaran: Indian Political Thought (1832-1921), The Peacock Press, New Delhi, 1976.

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS

CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE
COURSE (BAB33504T): POLITICAL THOUGHT

COURSE COORDINATOR- DR. SUKHPAL KAUR
SEMESTER - IV

SECTION A

Table of Contents

Sr. No.	UNIT NAME
Unit 1	Plato: Concept of an Ideal State, Concept of Justice
Unit 2	Aristotle: Concept of State and its classification, Concept of Revolution.
Unit 3	Machiavelli: Statecraft, Relationship between Ethics and Politics.
Unit 4	J. S. Mill: Revision of Utilitarianism, Concept of Liberty.
Unit 5	Karl Marx: Dialectical Materialism, Historical Materialism, Concept of Class Struggle.

SECTION B

Unit 6	Kautilya: Views on State, Kingship and Inter-state Relations.
Unit 7	Guru Nanak Dev: Concept of State, Concept of Social Justice.
Unit 8	M N Roy: Concept of Radical Humanism, Concept of Democracy.
Unit 9	M. K. Gandhi: Views on State, Concept of Satyagraha, Theory of Ends and Means.
Unit 10	B. R. Ambedkar: Views on Caste System, Safeguards for Minorities.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

UNIT 1 PLATO: CONCEPT OF IDEAL STATE, CONCEPT OF JUSTICE

STRUCTURE:

- 1.1 Learning Objectives
- 1.2 Key Words
- 1.3 Introduction
- 1.4 Early life and Career
- 1.5 Works
 - 1.5.1 Check your Progress I
- 1.6 Concept of Ideal State
 - 1.6.1 Features of Ideal State
 - 1.6.2 Criticism
 - 1.6.3 Check your Progress II
- 1.7 Concept of Justice
 - 1.7.1 Existing theory of Justice
 - 1.7.2 Plato's theory of Justice
 - 1.7.3 Characteristics of Plato's Justice
 - 1.7.4 Criticism
 - 1.7.5 Check your Progress III
- 1.8 Conclusion
- 1.9 Questions for Practice
 - 1.9.1 Long Answer Questions
 - 1.9.2 Short Answer Questions
- 1.10 Suggested Readings

1.1 LEARNING OBJECTIVES

The purpose of this lesson is to introduce the readers to Plato's concept of Ideal State and concept of Justice through his works and ideas. After reading it, the readers would be able -

- To understand Plato's concept of ideal state and concept of justice
- To analyze the features of justice and his ideal state

- To examine the practicability of Plato's Ideal state and the Implementation of his concept of Justice in it.

1.2 KEYWORDS

Justice, Totalitarianism, Philosopher King, Deductive

1.3 INTRODUCTION

In the development of Ancient Greece Political Thought, Sophists and Socrates had played the role in the dissemination of political ideas, but no one of them can be described as a systematic political thinker. This title applies very appropriately to Plato. He is the first Greek writer to have written systematic treatises dealing with political problems. Socrates (469-399 BC), his mentor did not produce any writing; the main source of understanding his political thoughts are Plato's works. So, for all practical purposes, Plato is the pioneer of Western Political Thought.

1.4 EARLY LIFE AND CAREER

Plato, the philosopher, politician, poet, reformer, mathematician, and Kingsman of solon was born at Athens in 427 B.C and died in 347 B.C. He was born in an Aristocratic family of Athens. His early name was Aristocles, later it was supplanted by the nickname 'Plato'. His life covers one of the most troubled periods of Greek history as he witnessed the defeat of Athens in her war against Sparta, the tyrannical rule of reactionary oligarchs, the restoration of democracy which executed his beloved master Socrates and then the decline of city states. These all events had left their mark on every phase of thought which ultimately had led to change the course of his life. From the very beginning, he had decided to embrace a political career at Athens but the execution of his beloved Guru, Socrates shocked him and produced in him a repulsion from this career. It filled Plato's mind with a scorn for democracy. He realized that when incompetent people had become rulers merely through the skills of orators, they did not hesitate to execute the wisest man of their land only to save their ill earned position. It led him to a firm resolve that democracy must be destroyed. It must be replaced by the rule of the wisest and the best. Soon he left Athens and proceeded to see the world for himself. He went to Egypt, Sicily, Italy, and many other countries. He returned to Athens and set up the Academy for the systematic pursuit of philosophy and scientific research. It might be regarded as the first university of the ancient world, which has produced many brilliant philosophers including Aristotle. By this time, he had turned to be a great philosopher and started writing his monumental work *The Republic* which is regarded to be masterpiece on philosophy.

In 387 BC Plato received an invitation from King Dionysius of Syracuse, capital of Sicily to convert his kingdom into the ideal state. Plato accepted this invitation but his efforts to train a tyrant to become a genuine Philosopher failed. Plato devoted himself to philosophical study and writings until he died at the age of 80 after leaving a number of philosophical works at his credit.

1.5 WORKS

Plato was a prolific writer and left several philosophical works. Most famous among them were *Apology*, *Crito*, *Phaedo*, *Symposium*, *The Republic*, *The Statesman*, *The Law* etc.

1.5.1 CHECK YOUR PROGRESS I

1. Describe the major influences on Plato's life.

2. Discuss the major writings of Plato.

1.6 CONCEPT OF IDEAL STATE

Plato, who is also known as a father of idealism, portrays an ideal state in his *Republic*. He depicts the model of the best state- "The state as a type". He was not worried about the practicability of the institutions he proposed for his ideal state. He was interested to show what in principle and in theory the state ought to be. He conceptualize an ideal state in order to understand the nature of the state. In fact, Plato found the contemporary politics of his day dominated by ignorance and political selfishness. He wanted to construct an ideal state in which justice would prevail. There will be three class polity based on the scheme of separation of functions and specialization of the job under perfect rulers having their souls subjectively refined by means of a very long course of education and practical training and objectively purified by a stern order of communistic life. He admitted many times that his ideal state based on Rule of philosophy is difficult to realize. In fact he was trying to show what in principle a state must be, if the facts are not like the principles, so much the worse for the facts. Like an artist, Plato depicted the picture of his ideal state. He made complete break away from the existing Greek institution. It is the literary manifestation of the Socratic doctrine that reality inheres in idea of a thing. His ideal state is an idea which according to Plato can exist without being realized in the concrete actual states.

1.6.1 FEATURES OF IDEAL STATE

The following are the characteristics features of Plato's ideal state

1. **Rule of Philosopher** - Political power and philosophical knowledge should go hand in hand. When these two will get united in same hands, the cities will have rest from afflictions. Ideal

state will be governed by philosophy. Rulers who is lover of truth and always has passion for reality. His mind is not to be influenced by fear, greed or personal passion. His philosopher is not the devoted seeker for wisdom but its proud possessor. By the rule of philosophy, he infact means the rule of intellect where Socratic doctrine of 'Knowledge is Virtue', is fully realized in its institutional form Plato said. "Until philosopher are Kings or Kings and Princes of this world have the spirit and power of philosophy- Cities will never have rest from evils". Thus, Ideal state will be governed by Rule of Intellect.

2. **Justice-** Ideal state's foundation is based on justice. It is simply the will to fulfil the duties of one's station and not to interfere with the duties of another station. It is the original principle laid down at the foundation of state. Justice in Plato means very nearly what we mean by morality. It is another name of the 'Whole duty of man'.
3. **Three classes in the state** - There are three classes in the Plato's state. Human soul according to Plato, contains three elements- Reason, Spirit and appetite. Corresponding to these three elements in human nature, there are three classes in social organism- Philosopher class which is the representative of reason, auxiliaries, 'a class of warriors and defenders of the country and producers who consist of farmers and artisans at the lowest rung of the ladder.
4. **State controlled education** - For Plato, education is the positive means by which the ruler moulds the character of individual and generate in them unselfish devotion to their specific duties so it must be controlled by the state. Plato sees in education the only true way to the permanent stability of state. It is an essential instrument to realize justice. It is through this system of education that classification of society takes place by ascertaining the abilities and capabilities of individuals and allot them to their respective stations of life.
5. **Based on Communism** - Plato's communism applies only to the Guardian class, that is for rulers and soldiers. His communism has taken two forms. The first is abolition of private property which includes everything- Houses, land and money and the second in abolition of family. Plato had an excessive distrust of human nature. Despite of so much of education and training, Plato was not convinced that education had accomplished its task. For this remaining task, he advocated communism as a sure remedy.
6. **Principle of functional Specialization** - It is prevailed in the ideal state. Each individual has some special endowment and aptitude in virtue of which he has a specific contribution to make to the life of the community. He should discharge that function with single minded devotion. Since the sphere of activity for all classes are demarcated. So, no class is supposed to interfere with the sphere of other class.
7. **Control over Art and Literature** - In his state, there is censorship on all literary and artistic works in order that "nothing of bad moral influence might fall into the hands of the young".

The youth should not be allowed to be mis-led by the wrong literature. Rulers themselves will decide which kind of literature is good for the development of society.

- 8. Equality between Males and Females** - There is equality among men and women, and women are given equal status with men. Women will not be confined to four walls of the house. They have full liberty to get education and also allowed to hold public offices along with men. Plato wanted to realize the idea of good in his ideal state. His state is literary manifestation of Socrates doctrine that reality inheres in idea of thing and it is an idea which according to Plato can exist without being realized in concrete actual states.

1.6.2 CRITICISM

His theory of ideal state may be criticized on following grounds:

1. **It is Utopian** - It is a city of no-where, a city laid up in the heavens and not on this earth. It all makes Plato's visionary philosopher fondly endeavoring to actualize the ideal picture of a super state possible for the divines only. It is an idea that cannot be applied.
2. **State is to serve the human beings.** But Plato's state demands sacrifice only. Plato's classes in the social life on the basis of functions are impracticable. These classes are the result of education system learning capabilities get change from time to time. He reserves ruling chains for the philosophers. He prefers intelligence but ignores characters. It is not necessary that a philosopher being intelligent person will be definitely a man of good moral character. He also bans arts and literature in his ideal states which can play a significant role in character building.
 - His concept of rule of philosophy is against the democracy, equality, freedom etc. His concept of philosopher king is the most utopian idea of Plato. At no time in the history of the world such a philosopher king has ever been in power. Hence Plato's ideal state with its philosopher king cannot and does not exist on the earth
 - Plato gives the ruling power to the one or few and not to law. It leads to tyrannical government which runs counter to Athenian democracy. Tyranny was the most despised of all forms of government state is for serving people and its rulers must be representatives of the ruled.
 - He is silent to reject slavery and fails to provide any Constitution. There is not systematic structure of legislature, executive, local government, human Rights etc.

CONCLUSION-

When all is said, one must admit that Plato is correct when he says that Politics is an art and the Person who is well versed in the art of ruling, means only competent person should rule. A person who possesses scientific knowledge is competent. Above all he has ethicized the politics.

He emphasized the state is a moral institution. He has also established his Academy to train his rulers. He said that his ideal state is utopia whose pattern was laid perhaps in heaven. He wanted to set a pattern as to what 'a state should be'.

1.6.3 CHECK YOUR PROGRESS II

1. Explain the concept of Ideal state.

2. Discuss the Features of Plato's Ideal State

1.7 CONCEPT OF JUSTICE

Justice, having its like meaning in the term, 'righteousness' is the hinge of Plato's political thought contained in *the Republic*. The subtitle of this work "Concerning Justice" is the very sign of the extraordinary importance that Plato attaches to the end of Ideal state-Justice. It has ethical and philosophic character and not merely the quality displayed in legal acts commonly described as just. It simply means that one individual should perform only one function and the function that is best suited to his natural attitude without meddling with the function of another.

Plato's Justice is the true principle of social life in Republic. The central question of the Republic was the meaning of Justice or right conduct of morality. In his contemporary world, Plato saw 'Stasis' everywhere. He saw unrighteousness rampant and injustice enthroned. He observed supreme ignorance was parading in the guise of knowledge. He held Athenian democracy responsible for the death of Socrates. He was also aware of the political selfishness which had generated chaos and tensions in the body-politic of the day. He found in justice, the remedy for curing these evils.

1.7.1 EXISTING THEORIES OF JUSTICE

Before Plato, many theories of justice were prevalent. He tries to review a number of traditional theories to justice which represented successive stages in the growth of notions about morality and justice. He rejects all these theories one by one and propounds his own theory of justice. These are the followings:

1. The Traditional theory of Justice: - This theory was developed by Cephalus, a metic living in the peiraeus and the father of the orator (ysian). A changed position of defense was taken by his son Polemarchus, Cephalus define justice as “speaking truth and paying debt”. Carrying the point further, Polemarchus adds that justice being an art means “doing good to friends and bad to enemies”. But Plato refutes the argument on the ground that justice is not an art or a technique but a quality of soul and habit of mind connoting an idea of service to the whole society. To make real distinction between a friend and a foe cannot be possible. Moreover, doing evil to anybody, including our enemies is inconsistent with the conception of morality.

2. Radical concept of Justice: - This was represented by Thrasymachus who defines justice as ‘the interest of the stronger’. It identifies justice with Potentia, means Might is Right. Taking a changed position Thrasymachus holds that ‘Injustice is better than Justice as it brings wisdom, power and happiness’. Rejecting all such contentions on the ground Plato said that they represent ethical nihilism and that they would create division and hatred. The ruler who presides over the destiny of the government is an artist and the object of every art is well being of its material. So ruler acts in accordance will his art and in doing so, he is absolutely unselfish, secondly justice is always believe than injustice.

3. The Pragmatic Concept of Justice: - Plato takes up the pragmatism of Glaucon who regards justice as ‘the interest of the weaker’. It is the child of fear. But rejects it on the ground of being based on fear and having an artificial or conventional character. Instead, he contends justice is nothing but internal, natural and resides in human soul.

1.7.2 PLATO’S THEORY OF JUSTICE

Justice is the very foundation of Plato’s Political Philosophy. He strikes an analogy between Human organism and social organism. Human organism contains three elements- Reason, Spirit and Appetite. Corresponding to these three elements in human nature, three classes are to be seen in social organism-Philosopher or Ruler class which represents reason; auxiliaries, a class of warriors and defenders of Country, representative of courage and produce, consists of farmers and artisans at the lowest rung of the ladder, also representative of appetite.

Human organism

Reason

Courage

Appetite

Social organism

Ruling class

Soldiers

Producers

The ruling class earmarked for ruling over the people are supposed to acquire more knowledge and wisdom and to command the authority for the betterment of society. Likewise, defenders, who are concerned with the defence of the state, should always be prepared to assist the ruling class in

the discharge of their duties. Similarly producing class should whole heartily devote themselves to the task of production. Socially justice is a political consciousness that makes a state internally harmonious and good. Plato's conception of justice was a thesis against the individualism, preached by contemporary thinker which had created almost anarchic conditions in the Greek society of that day. It is another name of the "whole duty of man".

Justice is a sort of specialization. It is simply the will to fulfil the duties of one's station and not to meddle with the duties of another station. True justice consists in principle of non-interference. It channelizes the energy of each of members and each of its classes in such a way that they do not come into conflict with each other. Through justice, Plato wanted to establish a harmoniousness society here there is unity but not uniformity. According to Plato, state is individual writ large.

1.7.3 CHARACTERISTIC FEATURES OF PLATO'S JUSTICE

Plato's justice is based on the principle of non-interference. It means that each one is to do one's own business and not to meddle in the affairs of others.

1. Plato's justice is not artificial or external but internal as well as eternal foundation which is based on the spirit of self-restraint.
2. Plato's concept of justice is not legal but moral and universal in nature.
3. It is based on the principle of specialization of functions.
4. It is based on the principle of harmony. Human virtue is divided into wisdom, courage, temperance, and justice. The first three he assigns one to each class. These remains justice. The task of justice is to harmonize the three virtues.

1.7.4 CRITICISM OF PLATO'S THEORY OF JUSTICE

1. Plato's theory of justice is not legal but moral. It fails to establish peace and order in the society as it does not deal with the clash of interests. It is not enforceable. It is too subjective and hence it is no justice at all.
2. It is system of duties and not of rights individual rights are sacrificed at the altar of duties. It expects excessive devotion from the individuals towards state.
3. All round development of individual is not possible as Plato's justice is based on the principle "one man, one work" when the individual possesses all the three elements- Reason, Courage and Appetite. He should develop all these faculties but Plato would confine one class of the individuals to one faculty only. This attitude amounts to reducing the individual to 1/3 of his personality.
4. Plato's theory of justice gives monopoly of power to the philosopher king. It is inappropriate to give absolute power to the rulers. Concentration of unlimited power in the hands of one class

is bound to demoralize that class sooner or later and thus corrupt the state, it leads to totalitarianism.

5. It is not possible to apply Plato's justice on modern states as population runs in crores in modern times. It is not possible to divide the whole population in three classes and then assign their roles in the society.

1.7.5 CHECK YOUR PROGRESS III

1. Discuss the Plato's Concept of Justice and discuss three existing theory of Justice.

2. Explain the characteristic of Plato's theory of justice.

1.8 CONCLUSION

Despite of all the criticism, one should not forget that justice is the fundamental principle lying at the root of a well-ordered society. It is an ultimate answer to an extreme individualism. It is another name of 'whole duty of man'. His theory of justice has given birth to organic theory of state which later received its fullest exposition at the hands of Herbert Spencer.

1.9 QUESTIONS FOR PRACTICE

1.9.1 LONG QUESTIONS

1. Write a detail note on Plato Theory of justice?
2. Elaborate the concept and features of Ideal State?
3. Discuss traditional and radical theory of Justice?
4. Discuss the criticism of Plato's theory of Justice?

1.9.2 SHORT QUESTIONS

1. How does Plato define three elements of ideal state?
2. What is rule of Philosopher King in Plato's Ideal state?
3. Define three classes in the Plato's Ideal state?
4. Define the Pragmatic concept of Justice?

1.10 SUGGESTED READINGS

- Mukhopadhyay, A.K. 1990 Western Political Thought, Calcutta - KP Bagchi and Company.
- Sharma, Urmila. (1998). Western Political Thought. Atlantic Publisher.
- Sabine George. H. (1938). A History of Political Thought. Oxford University Press.
- Gauba, O.P. (2019). Western Political Thought, 4th Edition. New Delhi: National Paperbacks.
- Barker, Ernest. (2009). The Political Thought of Plato and Aristotle. Dover Publisher
- Mukherjee, Subrata and Ramaswamy, Sushila. (2011). A History of Political Thought: Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
- Gupta, R.C. (1974). The Great Political thinker, Lakshmi Narian Aggarwal, Agra.
- Johri, J.C. (1985). Political Thought: Ancient & Mediveal, united printing Co., Delhi.
- Nelson, Brian R. (1996). Western Political thought, Pearson Education.
- Wayper C.L (1958). Political Thought, English Universities, Press Ltd., London.
- Singh Sukhbir (1974). A history of Political Thought, Rastogi & Co., Merrut. Vol I and Vol II.
- Suda, J.P. (1964). Political Thought: Ancient & Mediveal. Vijay Mandir Civil lines, Merrut.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

**UNIT 2: ARISTOTLE: CONCEPT OF STATE AND ITS CLASSIFICATION,
CONCEPT OF REVOLUTION**

STRUCTURE

- 2.1 Learning objectives
- 2.2 Keywords
- 2.3 Introduction
- 2.4 Early life and career
- 2.5 Works
- 2.6 Methodology
 - 2.6.1 Check your progress I
- 2.7 Concept of state
 - 2.7.1 Origin of state
 - 2.7.2 Nature of state
 - 2.7.3 Organic nature of state
 - 2.7.4 End of state
 - 2.7.5 Function of state
 - 2.7.6 Classification of state,
 - 2.7.7 Criticism of Aristotle's classification
 - 2.7.8 Check your progress II
- 2.8 Concept of revolution
 - 2.8.1 Different forms of Revolution
 - 2.8.2 General Causes of Revolution
 - 2.8.3 Particular Causes of Revolution
 - 2.8.4 Causes of Revolution in different types of states
 - 2.8.5 Remedies for Revolution
 - 2.8.6 Conclusion
- 2.9 Questions for practice
 - 2.9.1 Long Questions
 - 2.9.2 Short Questions

2.10 Suggested Readings

2.1. LEARNING OBJECTIVES

The purpose of this lesson is to introduce the readers to Aristotle's concept of state, its classification, and his concept of Revolution through his works and ideas. After studying this chapter, the readers would be able -

- To learn about Aristotle's concept of state, its origin, its nature as well as its purpose of state.
- To understand classification of states and its various forms of government.
- To analyze the concept of Revolution, causes of Revolution and safeguards from revolution.

2.2. KEYWORDS:

Inductive, Teleological, Monarchy, Tyranny, Aristocracy, Oligarchy, Polity, Democracy

2.3. INTRODUCTION:

Aristotle who is called father of Realism, was an ancient Greek Philosopher. He was the first political scientist of great importance. The significance of Aristotle in the realm of western political thought is due to his great works on the science of state called politics. He was illustrious disciple of Plato and the tutor of Alexander the great. He made pioneering contributions to --all- fields of philosophy and science. He was also a teacher and founded his own school in Athens, known as the Lyceum. Aristotle's own thought shares many concerns with Plato, but Aristotle sought to build his philosophy on scientific foundation while Plato had relied on largely speculative method.

2.4. EARLY LIFE AND CAREER:

Aristotle who was not an Athenian, was born in the year 384 BC at Stagira on the Macedonian Coast, on the fringe of Greek world where his father was a court Physician to the King of Macedon. The culture of Stagira which was scientific was different from that Greece proper. The environment of his home city greatly influenced him and he imbibed the spirit of scientific and realistic investigation. After spending eighteen years at Stagira, he migrated to Athens in order to study philosophy under Plato. Till the death of Plato in 347 B.C, he remained with Platonic Academy for twenty years. After Plato's death, Aristotle expected to be elevated to the

leadership of Academy. But because he was not native Athenian, so he was deprived of the position. This has left him in extreme disappointment.

In the year 342 B.C, on the invitation of King Philip, he went to Macedonian Court to take up the tutorship of the crown Prince Alexander who was only Thirteen years of age at that time. He remained there till Alexander, after the murder of his father was called to ascend the throne of Macedonia. He returned to Athens and set up his own philosophical school known as Lyceum. During this period, Aristotle devoted himself to the pursuit of a programme of investigation, speculation and teaching in almost every branch of knowledge. He died in 322 B.C. Contemporary political environment in the times of Aristotle was not much different that of Plato. It was a state of anarchy and war in the Greek city state. Like Plato, Aristotle also believed in the unity and stability of political life. His *Politics* seems clearly to have been intended primarily as a statesman's manual, a textbook for constitution makers. He is commonly called the father of political science.

2.5. WORKS:

Aristotle dedicated the whole of his life to the cause of learning. There is no branch of knowledge which he had not touched. He wrote on almost every branch of human endeavour with equal mastery of his works in the field of political science. Aristotle's *Politics* stands out as his paramount and profoundly influential contribution. It has consistently illuminated the path for subsequent generations. Its content isn't confined to the realm of theory; it possesses significant practical applicability as well. Within this body of work, Aristotle meticulously dissects the prevailing maladies in Greek city-states and shortcomings in their political systems, offering concrete recommendations for averting impending perils. Later works of Aristotle, includes on *Monarchy*, *Constitutions*, *on Colonies* and *on Philosophy*.

2.6 METHODOLOGY:

Aristotle's method for investigation is scientific, inductive, analytical observational as well as comparative. He was the first one to use comparative method. He also adopted teleological method. Aristotle thesis is that everything has its own essential substance or reality and it is through a careful method of observation and comparison that the reality may be discovered. His method is scientific in the sense that it goes from particular to general instead of general to particular. He starts with the 'things as they are, not with 'the things as they ought to be'. He is

one of the most realistic and empirical thinkers in the history of political thought. Aristotle's method is inductive. A true scientific method should always be inductive. Its conclusion should not be deduced from the abstract notions but on the existing conditions. It is also teleological which tries to explain the final cause of things. According to Aristotle, a thing's end is its nature. To understand the real nature of a thing it is essential to examine it in the stage of its fullest development.

2.6.1 CHECK YOUR PROGRESS I :

Q1. What are the main works of Aristotle

.....

.....

.....

.....

Q2. What is the methodology of Aristotle

.....

.....

.....

.....

2.7 CONCEPT OF STATE:

In book *I* of the *Politics*, Aristotle deals with nature, origin and end of the state. Like his master Plato, Aristotle's aim was similar viz, the refutation of the theory of sophist that state exists by convention, i.e., that it exists simply because men had agreed by a contract that it should be and has no abiding claim upon the allegiance of its members. As against this view, he seeks to prove that state is a natural association.

2.7.1 ORIGIN OF STATE:

Aristotle's conception of the origin of the state is a unique contribution to political thought. He explains that origin of the state is to be found in the evolution of human society and state is a natural institution. He says that "Man by nature is a political animal and he who by nature and not by mere accident, is without a state, is either above humanity or below it. The state is man's

natural destination. He identifies the nature of a thing with the end towards which it is developing and this evolution takes place through stages.

In this growth of the state, family presents the first stage. The family is prior in time but the state is prior by nature. The family automatically comes into existence for the satisfaction of only biological needs and material wants but not able to satisfy all the needs.

Man's social instinct, his desire for community led to the natural extension of the family and the village came into existence. This is the second stage in this course of development of state. Being a wider society, the village is able to satisfy something more than supply of daily needs, meetings at least some primitive culture wants that the family is unable to satisfy. But still is not complete development because the self-sufficiency which men want to achieve is not yet ensured. Therefore, the evolution process still does not stop.

The last and final stage of evolution appears when several villages are united in a single community which is perfect and large enough to be nearly or quite self-sufficing, then the state comes into existence. It originates in the bare needs of life and continuing in existence for the sake of good life, because it ensures self-sufficiency and promotes a good life. Thus, state is the highest form of association. It is a supreme association because it aims at the highest good which is more than the "best possible moral life of the citizens." The good at which every association aims is of an inferior nature, it is some particular good life includes moral and intellectual activities. The same point is also indicated in these words, "The state originated in the needs of bare life, it continues for the sake of good life".

2.7.2. NATURE OF STATE:

For Aristotle, state is necessary as well as natural for human beings. He argues that a man cannot live alone. Man by nature is a social animal and his gregariousness always forces him to live in society. Because he is not self-sufficient, so he looks towards the society for support. State is natural, since nature always works for the best or what is best is the product of nature. State provides all the conditions and environment necessary for the development of the moral nature of the individual. One gets the best possible life to which an individual can aspire in the state. Since state is best, therefore it is product of nature. Since it is product of nature, therefore it is natural.

2.7.3. ORGANIC NATURE OF STATE:

Aristotle regards the state is an organism. As an organism consists of different parts, in the same way state is the whole of which associations and individuals are the parts. By logic, the

whole is prior to the part. As in human organism, its various parts have significance and importance so long as they are parts of organism. In the same way, individuals are important as long as they are parts of the state. a hand is called a hand as long as it is part of the body but if it not a part of the body it cannot rightly be called a hand. Through his organic view of the state, Aristotle like Plato aims at unity.

2.7.4. END OF THE STATE:

According to Aristotle, the state does not exist merely to satisfy the material requisites of its citizens. It exists to promote a life of virtue and morality among its citizens. It comes into existence for the sake of good life. Good life includes three types of goods - external, physical and spiritual. External good includes wealth, slave, leisure etc. In the physical goods, he includes physical attainments, the development of health. In the spiritual goods, he includes the attainment of virtue and the development of morality.

2.7.5. FUNCTIONS OF STATE:

For Aristotle, the state is the supreme association. He refuses to regard the state as an association merely for the sake of alliance and security from injustice. He rejects the theory that function of state is merely to give protection to its individuals and maintain law and order in the society. Such a concept of negative functions of the state is unacceptable to him. He accepts that man is essentially good. The major function of the state is to bring out that goodness which is prevalent in him. The state has the most positive functions of promoting good. Its main role is to develop man's good faculties into a habit of good action. If the state does not perform this function, it is no longer a state. Hence like Plato, Aristotle also considers the state mainly an educational institution. Its aim is to prepare the citizens for the "life of leisure, in which man's highest good will be found". Fundamentally, it is a partnership of men for a life of virtue and not a society for the prevention of the mutual crime.

2.7.6. CLASSIFICATION OF STATE:

Aristotle's classification of states combines both quantitative and qualitative elements. It's quantitative because it considers the number of individuals wielding political power within a state, whether it's governed by one person, a few, or many. Simultaneously, it's qualitative because it takes into account the purpose and ethos of the government. These two factors form the basis of Aristotle's categorization of states, with the latter factor distinguishing between pure and corrupted forms of states and governance. Aristotle contends that a state's existence is not self-serving; rather, it exists for the collective well-being of the entire community. A state is considered normal when it pursues this common good, but it is deemed perverted when it

fails to do so. Hence, Aristotle's classification of states encompasses both normal and perverted forms.

Based on the classification mentioned above, states can be categorized into six types, encompassing both normal and perverted forms:

Number	Normal	Perverted
One	Monarchy	Tyranny
Few	Aristocracy	Oligarchy
Many	Polity	Democracy

According to Aristotle's classification, he considers polity as the most favorable form of government because it represents the rule of many for the common good. Conversely, in this classification, democracy is viewed as the least desirable form of government. In this aspect, Aristotle's views closely align with those of his teacher, Plato. In Plato's own classification scheme, he also deems democracy as the worst form of government, seeing it as fundamentally opposed to his ideal of rule by intellectual elites (aristocracy of intellect).

2.7.7. APPRECIATION AND CRITICISM OF THE THEORY:

Aristotle's theory about the origin of the state is multifaceted. It is primarily a historical theory, positing that the state's emergence is linked to an evolutionary process inherent in human nature. However, this theory overlooks several factors that contribute to state formation. It is not solely historical; it also possesses economic dimensions, as it traces the state's beginnings to the fulfillment of economic needs. Aristotle himself states that "the state comes into existence for the sake of life," meaning that initially, the state arises to meet the material necessities of human existence. But as the state endures, its purpose shifts towards the promotion of a good life, making the theory also ethical in nature. Furthermore, it encompasses elements of psychology since it is rooted in the social and gregarious nature of human beings. Aristotle's theory also delves into physiology, explaining the state's origin and development as connected to the human drive for propagation and the perpetuation of the human race. Lastly, his theory is teleological, as it asserts that the state is designed for a purpose — the preservation of life and the pursuit of a good life.

His organic concept of the state depicts it as a powerful entity that often disregards the concerns of individual citizens. This perspective falls short of providing a fully satisfactory explanation

for the nature of the state and cannot be relied upon as a trustworthy guide for state activities. Interestingly, this organic view has found more favor among conservatives and anti-democratic thinkers than among proponents of democratic ideologies.

Nevertheless, this concept isn't entirely devoid of merit. It fosters a collective awareness among citizens, encouraging them to collaborate toward a common goal. It promotes socialization among citizens, encouraging them to set aside their personal interests for the greater good. There's a growing recognition, even among inheritors of 18th and 19th-century liberal traditions, that the state should not merely function as a mechanism but should aspire to become a community built on both legal principles and fellowship.

Beneath the modern development of the welfare state lies the idea that society should have no marginalized individuals, that inequalities should be diminished, and that essential civilized amenities should be accessible to all. Aristotle's vision of the state, where its purpose is the comprehensive development of its citizens' personalities, has garnered acceptance from advocates of democratic principles.

In contemporary times, there is a growing recognition of the validity of Aristotle's vision for the purpose of the state. Modern states have expanded their roles beyond merely addressing basic material needs. Similar to Aristotle's philosophy, they now strive to achieve loftier objectives, such as fostering virtue and justice. This underscores the remarkable insight of Aristotle and deserves our utmost admiration.

While many political philosophers have drawn inspiration from Aristotle's classification of states, it's important to note that this framework, with some minor adjustments, has been embraced by scholars addressing this issue. Nevertheless, it's worth acknowledging that Aristotle's classification, although influential, is not all-encompassing and lacks provisions for mixed constitutions.

2.7.8. CHECK YOUR PROGRESS II

1. Explain Aristotle's concept of state.

2. Explain Aristotle's classification of state.

2.8. CONCEPT OF REVOLUTION:

Book no V of the *Politics* is developed to the discussions of causes and preventions of the Revolution. Aristotle had studied 158 Constitutions of Greek city states. Frequent changes had been taken place due to political instability. This instability of Greek city states was the outcomes of frequent revolutions. So, he proceeded to inquire into the causes and preventions of the Revolutions.

2.8.1. DIFFERENT FORMS OF REVOLUTION:

Aristotle defines a revolution as occurring when four types of changes take place in the system of government. Firstly, it happens when the change affects the constitution itself, such as transitioning from democracy to oligarchy, or vice versa, or moving towards constitutional government or aristocracy. Secondly, a revolution occurs without altering the constitution when individuals attempt to gain control of the administration, irrespective of the existing form of government, whether oligarchy, monarchy, or any other. Thirdly, a change may result in a difference of degree, like an oligarchy becoming more or less oligarchical or a democracy becoming more or less democratical, while maintaining characteristics of the respective government forms. Fourthly, a revolution may be directed against a portion of the constitution only, e.g., the establishment or overthrow of a particular office.

2.8.2. GENERAL CAUSES OF REVOLUTIONS:

After discussing the various forms of revolution, Aristotle proceeds to describe their general causes. According to him, these causes become evident when we trace the source of a revolution. In this context, three aspects need consideration: understanding the feelings of those who initiate the revolution, comprehending the motives driving them, and identifying the origins of political disturbances and quarrels. The universal and predominant cause of

revolutionary sentiment is the desire for equality. For instance, democracy arises from the belief that those equal in any aspect are equal in all respects, demanding absolute equality due to equal freedom. Conversely, oligarchy is based on the notion that those unequal in one aspect are unequal in all respects, considering themselves unequal in property. When people feel their share in governance doesn't align with their preconceived notions, revolutions ensue. The inferior members revolt to achieve equality, while equals aim to become superiors, fueling the impulse to create revolutions. Additionally, motives like the desire for gain and honor or the fear of dishonor and loss, compel individuals to initiate revolutions. Authors of revolutions seek to divert punishment or dishonor from themselves or their associates. Aristotle identifies seven specific causes as the motives and dispositions responsible for such revolutionary acts. These are considered by him as the particular causes of revolutions.

2.8.3. PARTICULAR CAUSES OF REVOLUTIONS:

Aristotle identifies several specific causes that can lead to revolutions.

- **Insolence and Avarice:** When magistrates become arrogant and greedy, conspiring against each other and the constitution, seeking personal gains at the expense of individuals or the public, it creates discontent and rebellion. Men who feel dishonored, witnessing others receiving honors unjustly or undeservedly, may also rise in revolt.
- **Love of Superiority:** When one or more individuals wield excessive power, surpassing the capacity of the state and government, it can result in the establishment of a monarchy or oligarchy within a family. Such situations lead to resentment among the public and trigger revolutions.
- **Fear:** Fear can cause revolutions when people commit wrongdoings and anticipate punishment, prompting them to initiate a revolution to divert attention from their misdeeds. It can also arise from the fear of aggression by others, leading individuals to start a revolution preemptively.
- **Contempt:** In oligarchies, where political power rests in the hands of a few, the majority may revolt due to their belief that they are stronger. In democracies, the rich may despise disorder and anarchy, leading to revolutionary actions.
- **Disproportionate Increase:** If any class, such as the rich or poor, experiences disproportionate growth within the state, it can lead to dissension and revolutions as they try to offset each other's dominance.

- **Election Intrigues:** Revolutions can be triggered by contests in the election process, leading to resentment among those who feel deprived of their usual means of selecting their favored candidates.
- **Carelessness and Neglect:** Negligence in allowing disloyal individuals to hold high offices or neglecting seemingly trivial matters can contribute to revolution.
- **Dissimilarity of Elements:** When races or groups with diverse interests and beliefs are unable to find common ground, it may result in unrest and revolutionary tendencies.
- **Trifling Matters:** Sometimes, seemingly insignificant issues concerning rulers or influential figures can escalate into major problems and lead to revolutions.

Aristotle advises that vigilance should be exercised to prevent the initial sparks of such issues from growing into substantial causes of revolution. Minor errors and disputes should be addressed early on to avoid larger conflicts. Ultimately, Aristotle believes that an equitable social and economic order, avoiding extreme class rule, leads to the best political community and contributes to stability in the state.

2.8.4. CAUSES OF REVOLUTIONS IN DIFFERENT TYPES OF STATES:

Aristotle applies his doctrines regarding the causes of revolutions to each specific form of constitution, namely democracy, oligarchy, polity, and aristocracy. Through a thorough examination, he reveals the manner in which these forms of government can be undone. This approach exemplifies the observational and comparative methods used in the study of political science, making Aristotle the pioneer in this field. His investigation draws upon historical sources, providing valuable insights into Greek politics.

Although Aristotle's analysis is rooted in the conditions of Hellenic politics, some of the causes of revolutions he identified remain pertinent today. For instance, in democracies, revolutions often occur due to the intemperance of demagogues who exploit the populace by stirring up public sentiment against the wealthy. The overthrow of oligarchies is driven by both their tyrannical rule and internal personal rivalries that push them to behave like demagogues.

In aristocracies, revolutions arise when only a select few individuals hold power and honors within the state. If the majority of the people are high-spirited and believe themselves to be equal in worth to their rulers, revolutions are more likely to happen. In monarchies, revolutions can be sparked by the tyrannical behavior of the monarch towards the people or personal insults inflicted on notable figures, leading them to conspire and revolt against the ruler.

2.8.5. REMEDIES FOR PREVENTING REVOLUTIONS:

According to Aristotle, there are several essential measures to prevent revolutions. First and foremost, it is crucial to be vigilant and prevent any beginnings of significant changes that may disrupt the existing order. Secondly, relying on political devices meant to deceive the people should be avoided, as they have proven ineffective through experience.

Thirdly, the governing classes should refrain from mistreating those excluded from the government and instead foster a sense of unity and leadership among them. Treating all citizens, whether ambitious or common, with fairness and equality is paramount. For large governing classes, restricting the tenure of office to six months is beneficial, ensuring equal opportunities for participation in the government.

Fourthly, fostering patriotism and a sense of alertness among the citizens is essential. The ruler should raise awareness of distant dangers to keep the people vigilant, like sentinels in a night-watch.

The fifth remedy involves preventing the disproportionate rise of any individual's power by offering moderate and sustained honors instead of sudden, excessive recognition. Laws should also guard against any individual amassing too much power, whether through friendships or wealth.

Sixthly, measures must be in place to prevent bribery among government officials. The state should be regulated in such a way that magistrates cannot profit from their positions.

Lastly, a well-adapted system of education is vital for the stability of the state. Citizens should receive education that aligns with the spirit of the state's constitution, creating harmony and understanding among the people.

2.8.6 CONCLUSION:

By diagnosing the causes of revolutions and proposing these remedies, Aristotle has provided invaluable guidance to humanity. His pragmatic approach sheds light on the issue of revolutions and seditions in the state. Failure to heed his insights can lead to destruction and disaster, as seen in historical examples like the French Revolution of 1789 and the Russian Revolution of 1917. The pages dedicated to this problem in the Politics serve as a handbook for statesmen for generations to come.

Upon explaining the various causes of revolution, Aristotle proceeds to offer remedies for preventing such upheavals.

2.9. QUESTIONS FOR PRACTISE:

2.9.1 LONG QUESTIONS:

1. Explain Aristotle theory of state?
2. Examine Aristotle's views on the origin of state and its functions?
3. Critically analyze Aristotle's theory of Revolution?

2.9.2 SHORT QUESTIONS:

1. Describe Aristotle Early Life sketch and its works?
2. Describe Aristotle's organic nature of state?
3. Write a short note on Aristotle's classification of state?
4. Describe Aristotle's General causes of Revolution?

2.10 SUGGESTED READINGS:

- Mukhopadhyay, A.K. 1990 Western Political Thought, Calcutta - KP Bagchi and Company.
- Sharma, Urmila. (1998). Western Political Thought. Atlantic Publisher.
- Sabine George. H. (1938). A History of Political Thought. Oxford University Press.
- Gauba, O.P. (2019). Western Political Thought, 4th Edition. New Delhi: National Paperbacks.
- Barker, Ernest. (2009). The Political Thought of Plato and Aristotle. Dover Publisher
- Mukherjee, Subrata and Ramaswamy, Sushila. (2011). A History of Political Thought: Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
- Gupta, R.C. (1974). The Great Political thinker, Lakshmi Narian Aggarwal, Agra.
- Johri, J.C. (1985). Political Thought: Ancient & Mediveal, united printing Co., Delhi.
- Nelson, Brian R. (1996). Western Political thought, Pearson Education.
- Wayper C.L (1958). Political Thought, English Universities, Press Ltd., London.
- Singh Sukhbir (1974). A history of Political Thought, Rastogi & Co., Merrut. Vol I and Vol II.
- Suda, J.P. (1964). Political Thought: Ancient & Mediveal. Vijay Mandir Civil lines, Merrut.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

**UNIT 3: MACHIAVELLI: STATECRAFT AND RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS
AND POLITICS**

STRUCTURE:

- 3.0. Learning objectives
- 3.1. Key Words
- 3.2. Introduction
- 3.3. Early life and Career
- 3.4. Writings
- 3.5. Influences on Machiavelli
 - 3.5.1. Check your Progress I
- 3.6. Concept of Statecraft
 - 3.6.1. Check Your Progress II
- 3.7. Relationship between Ethics and Politics
 - 3.7.1 Check Your Progress III
- 3.8. Conclusion
- 3.9. Questions for Practice
 - 3.9.1. Long Answer questions
 - 3.9.2. Short Answer Questions
- 3.10. Suggested Readings

3.0. Learning objectives

After reading this unit, you will be able to understand:

1. Influences on Machiavelli
2. Concept of Statecraft
3. Relationship between Ethics and Politics

3.1. Key Words

Power, Ethics, Religion, Monarchy, Ruler, Government

3.2. Introduction- Niccolo Machiavelli was the first thinker to liberate political science or theory from the constraints of morality and religion. He had little interest in religious or morally upright values. Power and the practical or political interests of the state were his principal concerns. As a young boy who was unable to acquire a thorough education, Machiavelli was guided by his father to study the Latin classics, particularly those on Roman history. Machiavelli's political theories tended to encourage persons to become more methodical and rational in their political scheming. He therefore made a concerted effort to separate politics from all moral principles, with the exception of success in the formation and expansion of governmental power. His moral philosophy comments were made with the express purpose of paving the way for a wider acceptance of the statecraft he was required to teach. He receives a lot of harassment because of his sympathies towards evil. He is well renowned for this throughout the entire world.

3.3. Early life and Career - Niccolo Machiavelli was born in a low-income household in Florence, Italy, around 1469. His father practised law. Contrary to many other well-known individuals of the Italian Renaissance, nothing is known about Machiavelli's early years. His father Bernardo was a lawyer with connections to the well-known humanist groups in the city. He began studying Latin and Cicero's humanistic works at a young age. These works concentrated on many moral dilemmas, such as the sacrifice of personal interests for the welfare of the community, and offered guidance on how to choose a virtuous course in order to achieve glory. The period from 1498 to 1512 accurately captures Machiavelli's existence. He entered public life when he joined the front-line diplomatic service after completing his schooling at the University of Florence. Later, he was chosen as the Republic of Florence's second chancellor and worked tirelessly to further Florence's interests in international relations, the military, and government.

He visited France, Siena, the Papal Court, the German ruler, and Cesare Borgia on diplomatic business. Machiavelli admired Borgia for his ruthless and audacious leadership. In addition, Machiavelli advised Piero Soderini, who succeeded the Medici family as gonafaloniere. He had plenty of opportunities to learn about and understand how actual politics functioned as a result. Machiavelli's political career came to an end in 1512 when the Republic of Florence undertook a coup d'état under the leadership of Medici. On the grounds of conspiracy, Machiavelli was demoted from his position and given the order to be jailed and tortured. After receiving amnesty later, he dedicated The Prince to Lorenzo II de' Medici as a sign of appreciation. He remained there up until his dying on June 22, 1527.

3.4. Writings: Machiavelli's main writings are as follows:

The Prince (1513)

The Discourses (1516)

The Art of War (1521)

The History of Florence (1525)

3.5. Influences on Machiavelli- Machiavelli since his early life has been influenced by number of factors which can be seen in his philosophy. Some of the factors which influenced the thinking and philosophy of Machiavelli deserve mention under the following headings-

(a) The political climate in Italy at the time of Machiavelli's writing: The Italian peninsula was at war constantly between a number of tiny but autonomous states. These states had various types of governments; some of them were republics, while others were headed by despots. These nations had undoubtedly been more consolidated by the beginning of the sixteenth century, but they were still broken up into five groupings, including the kingdom of Naples, Catholic Church, Milan Duchy, Republic of Venice, and Republic of Florence territory. In addition to the internal strife among these republics, the proximity of powerful nations like France and Spain to their borders posed a severe threat to their continued existence. Machiavelli fervently sought to bring these warring republics together and make them powerful enough to properly cope with the foreign power. Machiavelli authored works like The Art of War, The Discourse on Livy, and The Prince with this goal in mind, outlining the rules he wanted these states to abide by in order to thrive. Despite coming from Florence, a Republic, Machiavelli argued for a

strong leader who could unify the nation and drive out the foreign invaders. He favoured the gradual movement of authority away from the monarch's church and in particular saw the papacy as a major barrier to secularization.

- (b) Impact of Republic:** Machiavelli was significantly influenced from the Renaissance Movement, which promoted the restoration of traditional values and cultural practices. This movement not only brought back to life what had been ancient and lost during the Middle Ages, but it also sparked a new awareness of life, a new sense of freedom, and new standards of living. God was moved to the periphery of all research and made the focus of attention. This amounted to a form of uprising against the power of the Church. Machiavelli made a strong argument for the gradual transfer of authority from the church to the state, which makes the influence of the Renaissance on him clear.
- (c) Emergency of Strong Monarchies:** Machiavelli was profoundly influenced by the emergency of strong monarchs who had centralised all political power in their own hands, which had previously been held by businesses and feudatories. Although the mediaeval institutions of representation were doomed by the concentration of absolute power in the hands of the kings, Machiavelli found in it the sole solution for the unification of Italy.
- (d) Influences of contemporary writers:** Apart from these contemporary influences, Machiavelli was also influenced by the writings of Aristotle and Marsiglio. He learnt the idea of separation of ethics and politics from Aristotle. The other important things which he borrowed from Aristotle were the idea that the state was the highest organization of human beings. Likewise, he felt the influence of Marsiglio in so far, the idea of secularism and the political utility of religion are concerned.
- (e) Impact of Renaissance-** To comprehend the full importance of Machiavelli's writings and their context, it is important to understand the series of cultural, economic, social and political changes that began in the fourteenth century called the Renaissance. Its immediate impact was in Italy, which gradually spread to the rest of Europe by the late fifteenth century. The Renaissance signified a rebirth of the human spirit in the attainment of liberty, self- confidence and optimism. More than anybody else, it is Machiavelli who could understand the dynamics of this Renaissance.

3.5.1 Check your Progress I

1. Name some of the important works of Machiavelli?

2. What were the key determinants that influenced Machiavelli's political philosophy?

3.6. Concept of Statecraft

Machiavelli has been a controversial figure for his ideas. Indeed, Machiavelli's advice to the "Prince"(Ruler) on the subject of Statecraft has been a matter of debate and discussion. For understanding, Statecraft can be referred to as an art, methods or strategies that are employed to regulate affairs of the state. According to the Oxford Dictionary, statecraft is the skilful management of state affairs. The definition of statecraft in its broadest sense takes into account not only the administration of state affairs but also how such affairs are managed in light of the external dangers that a state encounters on a global scale. The two novels that deal with statecraft the most in Machiavelli's writings are "The Prince," which was released posthumously, and "The Art of War," which is also extensively read to comprehend his concept of statecraft. "The Prince" is a handbook on the "State craft". It is a book on the art of governance. It is in the form of advice and addressed to any ruler in the form of a manual book. Some significant aspects of the advice to the ruler are as follows:

- **End justifies the Means:** It is a very famous statement of Machiavelli. He believed that the highest level of human relationship is the state. Even when an individual is sacrificed, the state is to be venerated as a deity. A monarch must keep in mind that anything that leads to success and power is honourable, even cunning and shrewdness.
- **The state is sovereign, independent, and nonreligious:** According to Machiavelli, the state is superior to all groups in human society. Since it is sovereign and independent,

the prince cannot be bound by moral or religious principles. He is outside of morality and above it. He can achieve his goals by utilising religion. Politics cannot be influenced by religion, and the church cannot rule the government. In actuality, a sovereign state has complete authority over all people and organisations. Of all institutions, the state is the most essential. It is evaluated using entirely different criteria because it is on a whole different basis. Religion serves both the means and the instrument of state power. He claimed that politics is a separate endeavour with own rules and laws.

- **Use a two-tiered political system:** He used a two-tiered political system with one standard for the monarch and another for his subjects. He claimed that a ruler need not be moral. Because he created morality and law, his price is more than theirs. The basic responsibility of a ruler is to uphold the state. He may employ deception, conspiracies, assassinations, massacres, etc. to achieve this. As a result, Machiavelli advocates a dual morality.
- **A prince must combine both the qualities of a lion and a fox:** A prince must possess both the traits of a lion and a fox. Machiavelli counseled the ruler to emulate both traits. He will be able to see his goal and the means to get there by adopting the fox's cunning and foresight. He will have the necessary strength and force to accomplish that aim as the lion. A fox may be cunning and foresighted, but without the required force of a lion, he is helpless. Similar to how a lion would behave recklessly without the cunning and wisdom of a fox. Therefore, a monarch who wishes to be extremely successful must possess traits from both the lion and the fox. He must possess bravery of lion and cunningness of fox and physical force is necessary when there is anarchy and indiscipline.
- **Favoured tyrannical ruler:** Machiavelli did not advocate the republican system of government since it calls for moral, upstanding, and patriotic citizenry. Additionally, he suggested that the prince change his monarchy into a republic. If his heirs are dishonest and abuse their position of authority. According to Machiavelli, the state's foundation for governance is the idea that God did not create the state to punish people for their sins. According to Machiavelli, the foundation of the government is the frailty and inadequacy of men. Normal administration is not conceivable at all in a society where men are dishonest and selfish and the law has no power. To restore order to society, a superior force is required. The supremely powerful government curtails the excessive desires.

- **The prince must think about Human nature:** Machiavelli examined human activities with particular attention and described human nature, contending that a reasonable study of politics must start with a description of human nature. He believed that all men are terrible and that all men are a combination of weakness, ungraciousness, fear, and hunger for power. (1) One of the most notable characteristics of human nature is that human desires have no bounds. He is violent and egotistical. As a result, there is conflict and rivalry. (2) Security is a concern for the general public. Since they are aware that only the state's laws can provide security, they work with the government and follow the law. Therefore, a monarch who wishes to succeed must ensure that people are safe and protected. (3) People must be restrained by force because force breeds fear. The wicked tendencies in man can only be restrained and checked by force and repression. Therefore, force should be used to establish governance instead of persuasion. (4) Everyone is ambitious by nature and never really content. Nobody is happy with their place in life. He constantly seeks dominance. This urge results in the hostilities and wars. Therefore, human nature is egotistical, power-hungry, argumentative, and motivated by materialistic concerns. The only thing that ever works as a strong tie is fear of punishment.
- **Maintain a robust army:** He advised ongoing military readiness for state preservation. To counter any threat to his authority from both within and beyond, the prince should gather a powerful army. For a state to be able to defend itself, a strong, regular army was required. The government ought to make an effort to create a reliable, independent, and independent army. Such an army should be made up of its own people and be equipped to protect its boundaries as well as expand them. All capable individuals should be required to complete military training in order to serve in the armed forces.
- **Prince must make an effort to win his people's favour:** Prince should make an effort to win his people's favour, goodwill, and affection. By not taxing them, he should keep his subjects materially satisfied. Because people are conservative by nature, the prince should refrain from interfering with his people's long-standing customs and traditions. He shouldn't have a desire for money or for the women who are his own subjects. He needs to keep a close eye on his rebels.
- **A Prince must have a council of wise men:** Any state needed a strong central administration and internal cohesion. The prince must appoint competent members to his

council and should grant them complete freedom to advise him honestly. They must be questioned about everything, given their opinions, and then allowed to think things over on their own.

- **A prince must have council of wise men:** The prince should use the feelings of his subjects for the good of the state. He ought to be logical, opportunistic, and cool. He suggests that a prince should be able to behave like a beast.
- **Ordered state:** Machiavelli promoted absolute rule and a strong state in "The Prince". He supported absolutism because he had seen the disorder, lawlessness, corruption, and misgovernment that were prevalent in Italy at the time. He had seen how Florence had been taken by French King Charles VIII without any struggle. Machiavelli therefore favoured a well-run, well-organized, and militarily powerful state. Any country had no chance of surviving in world politics without a powerful state. He thought that the only defence against forces of both internal instability and external attack was an orderly state.

3.6.1. Check Your Progress II

1. Examine Machiavelli's advice to the Prince for maintaining a state?

3.7. Relationship between Ethics and Politics

In order to determine the causes of the growth of Rome's imperial authority and its demise, Machiavelli examined the history of the Roman Empire. He had a strong desire to ensure the unification of the peninsula. After reading the works of the Roman historian Titus Livy, he became convinced that Florence might emulate Rome and achieve the same greatness. He also deduced that governance is an art and has nothing to do with morals from his study of the past. He believed that politics should be used to maintain and grow the political authority of the State. For that reason, he was always interested in the policies through which the problems of statecraft can be solved and subsequently can increase their power.

A clear line between politics and ethics was drawn by Machiavelli, and as a result, the latter was given a lesser status. He disregards the state's moral mandate. His view is that the state

is an end in and of itself, having its own interests. Everything is justified by the state's interests. The state lacks morals. Individual ethics should not be used to evaluate government activities. Machiavelli suggests that when exercising political authority, a ruler should put the interests of the state before moral or immoral considerations. Even in the use of violence, brutality, and bad faith, a ruler should not lag behind. While acknowledging the positive traits of a ruler, Machiavelli emphasised that he must also have the negative traits in order to be a successful leader. He claims that because public and private morality's goals may differ, it is not necessary for them to be the same for public morality to be the same as for private morality. As a result, Machiavelli advised using different standards of behaviour for the monarch and for each individual citizen.

Moral virtue is advantageous to the person but may or may not be advantageous to the prince. For instance, lying is never acceptable for an individual to do, but it is occasionally essential and beneficial for the ruler to do so for the benefit of the state, particularly when addressing issues with the state's internal and exterior security. The state, which has higher claim to a man's commitment, is the highest form of human connection. Although the state's acts are not moral or immoral, they are also just. Politics and ethics are completely separated under Machiavelli. Thus, Machiavelli gives greatest importance to political power and political expediency. He holds that religious and ethical principles have only a secondary role and in no way, they should be a hindrance to the exercise of political power.

One of Machiavelli's justifications for separating politics from ethics and religion was his claim that doing so is more accurate to the truths of human existence. He seeks to understand how a real political life, not an ideal one, actually functions. Instead, then focusing on how men should live, his goal is to look into how they actually do. He does not view the government as a tool for a decent life. He views the state as a dynamic force. The prince's job is to control this force in order to maintain and grow his authority. He takes the idea of separation of politics and ethics from his conception of human nature. His conception of human nature is as follows:

Machiavelli's conception of Human Nature

Machiavelli's concept of Human Nature was identical to John Calvin and Thomas Hobbes. He shared their disbelief in the goodness of people and human nature. Machiavelli claimed that the person was evil, self-centered, and egoistic. He lacked underlying strength, was unappreciative, conceited, artificial, fearful of danger, and was very greedy. He was prepared to

act in a way that was harmful to the community because he lacked justice and honesty. An individual was only willing to do good when under duress or when there was a chance for personal gain. The person, who is fundamentally antisocial, anarchic, egocentric, greedy, and sensual, would gladly pardon his father's murder but never the taking of property. He aspires to wealth, fame, and power. In other places, Machiavelli noted that human behaviour was determined by the need for novelty, fear, and love. In order to ensure their own safety and the protection of their goods, individuals organise a government, with the strongest and most daring individuals serving as legislators and leaders. He shared Aristotle's view that justice and fairness were created by the state. Machiavelli conceived human beings as being basically restless, ambitious, aggressive and acquisitive, in a state of constant strife and anarchy. They were discontented and dissatisfied, for human needs were unlimited, but fortune limited their possessions and capacity for enjoyment. It's interesting to note that Machiavelli believed human nature was unchanging since history progressed cyclically, alternating between growth and degeneration. This made it possible to identify general rules of political behaviour with the aim of maximising gain. He noticed that there was little difference between how people lived and how they should have lived since, often, sacrificing what was to be done in favour of what should have been done sowed the seeds of destruction rather than preservation. To overcome this attitude of Human beings, Machiavelli suggested the separation between politics and ethics. He asserts that the monarch and the people are fundamentally different. Morality, he said, is crucial for humans. Only moral citizens voluntarily obey the law and give their life in defence of their country. Morality, however, is not essential for the monarch. He is superior to both because he established morality and law. The basic responsibility of a ruler is to uphold the state. He could employ deceit, a plot, murder, etc. for the benefit of the state. He claimed that in politics, absolute morality is neither achievable nor desirable. Without using a lot of force, a corrupt state cannot be transformed. Shock therapy is necessary to revitalise the most corrupt and degraded individuals.

3.7.1 Check Your Progress III

1. Describe Machiavelli's conception of the Human Nature?

2. Analyze Machiavelli's thought on ethics and politics.

Criticism

First, Machiavelli argued that autocratic absolute rule is the Goal and power politics are the Means. Machiavelli's philosophy promotes absolutism and constrictive nationalism. Power politics cannot be stopped since they bring about despotism and war. This Machiavellian idea leads to absolutism and restricted nationalism. As long as power politics continue, despotism and war will result. Machiavelli ignored individualism i.e. individual liberty, equality, justice etc. He sacrificed individual at the alter of the state.

Second, Individualism, such as individual liberty, equality, and fairness, was ignored by Machiavelli. He sacrificed the individual for the state.

Third, according to Machiavelli, all men are deplorable. This portrayal of human nature is extremely biased. He disregards the reality that men's social and cooperative inclinations form a large part of the foundation of civilization. One-sided perceptions of human nature, in Machiavelli's opinion, are always negative.

3.8 Conclusion

Before Machiavelli, political power was only thought to be useful for achieving a few higher goals, such as justice, the rule of law, a happy life, and freedom, etc. He disapproved of the State's moral, religious, and cultural goals. He treated acquiring, retaining, and expanding political power as an aim in and of itself, focusing his research only on the appropriate techniques of doing so. He distinguished between the concepts of morality and religion and power. He distinguished clearly between political and religious values and viewed religion as a tool for advancing State objectives. By shaking the foundation of politics based on moral values,

Machiavelli set the tone for one of the main themes of contemporary times that accepted both secularization and amoralization of politics. Machiavelli's political theories tended to encourage persons to become more methodical and rational in their political scheming. He therefore made a concerted effort to separate politics from all moral principles, with the exception of success in the formation and expansion of governmental power. His moral philosophy comments were made with the express purpose of paving the way for a wider acceptance of the statecraft he was required to teach. He receives a lot of harassment because of his sympathies towards evil. He is well renowned for this throughout the entire world.

3.9 Questions for Practice

3.9.1 Long- Answer Questions

1. Examine Machiavelli's concept of Human nature.
2. Analyse Machiavelli's thought on ethics and religion.
3. Machiavelli wanted to establish a strong "Monarch" comment?
4. Discuss Machiavelli as a modern political thinker.

3.9.2 Short-Answer Question

1. When was Machiavelli's "The Discourses" written?
2. Why is Machiavelli considered as the father of modern political theory?
3. What is the similarity between Thomas Hobbes and Machiavelli's concept of Human Nature?
4. Why according to Machiavelli state as an apex institution?

3.10 Suggested Readings

- Arora Prem, Grover Brij (2005). Selected Western and Indian Political Thinkers. Gurgaon: cosmos Bookhive
- Burckhardt, J. (1921): The Civilization of the Renaissance in Italy, S. middle more (Trans.), London, Allen & Unwin.

- Heywood, Andrew. (2013). Political Theory: An Introduction. Palgrave Macmillan: New York.
- Laski, H.J (1936). An Essay: London, Unwin Books.
- McClelland, J.S. (2005). A History of Western Political Thought. London: Routledge.
- Mukherjee Subrata, Ramaswamy Sushila (2015). A History of Political Thought Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Private Limited.
- Sabine, GH. (1973): A history of Political Theory, 4 th ed., revised by T.L Thorson, New Delhi, oxford and IBH, First Published in 1937.
- Singh, Sukhbir. (1994). History of Political Thought, Vol. I. Meerut: Rastogi and Company.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

UNIT 4: J.S. MILL: REVISION OF UTILITARIANISM, CONCEPT OF LIBERTY

STRUCTURE:

- 4.0. Learning objectives
- 4.1. Key Words
- 4.2. Introduction
- 4.3. Early life and Career
- 4.4. Writings
 - 4.4.1. Check your Progress I
- 4.5. Concept of Utilitarianism
 - 4.5.1. Revision of Bentham's Utilitarianism
 - 4.5.2. Criticism of Utilitarianism
 - 4.5.3. Check Your Progress II
- 4.6. Concept of Liberty
 - 1.6.1 Types of Liberty
 - 1.6.2 Criticism
 - 1.6.3 Check Your Progress III
- 4.7. Conclusion
- 4.8. Questions for Practice
 - 4.8.1. Long Answer questions
 - 4.8.2. Short Answer Questions
- 4.9. Suggested Readings

4.0. LEARNING OBJECTIVES

The purpose of this lesson is to introduce readers to J.S. Mill's ideas on utilitarianism and liberty through his works and thinking. You ought to be able after studying this chapter:

- Learn about J.S. Mill's disagreements with Jeremy Bentham regarding utilitarianism
- His opinions on liberty
- Learn to critically evaluate his arguments.

4.1. KEY WORDS

Liberalism, Liberty, Utilitarianism, Individualism, Freedom, Equality, Natural Rights

4.2 INTRODUCTION

This section examines J. S. Mill's political philosophy, which was based on classical liberalism and promoted respect for and protection of individual rights. The utilitarian theory was amended by Mill since he also valued the type of pleasure that people can experience. According to Mill, utility must also be measured in terms of quality in addition to quantity. Mill united romanticism's historical and psychological insights with enlightened reason. According to Mill, the enlightenment philosophers reduced mankind to a far simpler state than it actually was, one that was also devoid of any emotion. He gave human happiness a qualitative component and gave enlightened ideals a dose of personality and culture. In Mill's opinion, women's voting rights would eventually make it possible to address more specialized forms of injustice, such as female work rights, property rights, or marital equality. He was the first to bring the public ideals of equality and fairness into the personal sphere of the family. According to Mill, a more just and responsible society would result from equality within the family. He held that the only way to attain utilitarian aims was for the government to create a civil society and support the spread of liberal ideas. J.S. Mill's views on individualism and liberty expressed in his famous work 'On Liberty' remains a contribution of interminable importance. Any contemporary political debate on the question of individual liberty with its connection to the larger society is incomplete without Mill. Mill's defence of individualism and liberty is an embodiment of his form of Utilitarianism. His emphasis upon the need to assess the idea of happiness both in quantitative and qualitative is one of his remarkable contributions in political thought.

4.3 EARLY LIFE AND CAREER

James Mill, a British historian, economist, and philosopher, had his firstborn son on May 20, 1806, in his Pentonville, London home. He only received an education from his severe disciplinarian father. By his eighth year, he had read the entirety of the historian Herodotus, Xenophon's Anabasis, and Aesop's Fables in the original Greek. He was familiar with the satire Lucian, the philosopher's historian Diogenes Laertius, the writer and educational theorist Isocrates from Athens, as well as six of Plato's dialogues. He had also read a lot of English-language

history. At the age of eight, he began studying Latin, Euclidean geometry, and algebra while also starting to tutor the younger members of the household. He continued to read primarily history, but he also read all the Latin and Greek literature that were taught in schools and universities. By the time he was ten, he was able to read Plato and the Athenian statesman Demosthenes easily. He started studying Scholastic logic thoroughly about the age of 12 and read Aristotle's logical treatises in their original language at the same time. The following year, he learned about political economy and studied the writings of English economist David Ricardo and Scottish political economist Adam Smith.

The younger Mill's education has drawn praise and criticism, but its most crucial component was the tight bond it created with his father's tenacious nature and sharp intellect. He frequently followed his father on his walks and spent a lot of time with him in the study from the time he was a young child. As a result, he unavoidably inherited many of his father's speculative beliefs and defence strategies. He didn't, however, take the impression in a robotic or passive manner. The youngster was constantly reminded that it was his responsibility to gather and evaluate the evidence for himself. He had a joyful upbringing, but it had put a burden on his body, and he suffered from the lack of a naturally occurring, spontaneous development.

The English Utilitarian philosopher, economist, and theoretical jurist Jeremy Bentham's brother, Sir Samuel Bentham, hosted Mill and his family in France from May 1820 until July 1821. Numerous excerpts from a notebook kept during the period demonstrate his rigorous approach to reading, writing, studying science and botany, solving complex mathematical problems, and taking notes on the environment, the locals, and their customs. He also had a solid command of the French language. His father had only partially resolved that the bar was the greatest career option for him, so when he returned in 1821, he added to his job the study of psychology and Roman law, which he read with John Austin. This plan was abandoned, though, and he instead entered the Indian House's examiner's office in 1823, right after finishing his 17th year. He was elevated to assistant examiner in 1828 after serving a brief probation. From 1836, the year his father passed away, to 1856, when he was appointed chief of the examiner's office, Mill was in control of the British East India Company's contacts with the Indian states for 20 years.

After reading explanation of Bentham's principles in the *Theory of Législation* in 1822, Mill was profoundly affected. The perception was supported by research on English psychologists as well as two French philosophers from the 18th century. Both placed a strong focus on physical

experiences. Soon after, in 1822–1833, Mill founded the Utilitarian Society with a selected group of friends, citing John Galt's novel *Annals of the Parish*, a work about rural life in Scotland, as his inspiration.

His contributions were appreciated by *The Traveller*, which was edited by a Bentham acquaintance, and *The Morning Chronicle*, which was edited by John Black, a close friend of his father's. One of his first efforts was a persuasive defence of free speech in a series of letters to the *Chronicle* regarding the prosecution of Richard Carlile, an English radical and freethinker from the 19th century. Mill utilised every opportunity to call attention to judicial and parliamentary deviations from solid principles. His options were expanded when the Westminster Review, the publication of the intellectual radicals, was established (in April 1824). He started work on a fifth volume of Bentham's *Rationale of Judicial Evidence* in 1825. He avidly participated in conversations with the numerous distinguished persons who visited his father's home. He also participated in structured discussions at a reading society established in 1825 at the home of English historian George Grote and in arguments at the London Debating Society, which was also established in that year.

Mill acknowledged that his collaborative endeavours with Harriet Hardy Taylor, whom he had first met in 1830, in *Liberia* and the 'Subjection of Women' were successful. The two unmarried individuals remained close friends for the following fifteen years. John Taylor, Harriet's husband, passed away in 1849. In 1851, John Mill wed Harriet, describing her as the greatest blessing in his life and the source of all his inspiration for his efforts to further human progress. He had a lot of self-assurance. When Harriet was alive, he was confident that women will lead a life with greater opportunities. Mill died in 1873 at Avignon, England.

4. 4. WRITINGS:

His main works:

- Principles of Political Economy (1848)
- On Liberty (1859)
- The Consideration on Representative Government (1861)
- Utilitarianism (1863)
- The Subjection of Women (1869)

4.4.2 CHECK YOUR PROGRESS I

1. Describe the major influences on Mill.

2. Discuss the major writings of J.S Mill.

4.5. CONCEPT OF UTILITARIANISM

In the broader stream of liberalism, utilitarianism refers to a school of thought that flourished in late eighteenth and early nineteenth-century in England. A group of writers, legislators, administrators, and social reformers made constituted the utilitarian movement. English philosopher Jeremy Bentham (1748–1832) is considered as the leading exponent of utilitarianism. He was a late 18th century philosopher, jurist, and reformer of the economy. His publications cover a wide range of topics, including legal and judicial issues, education, logic, language, rhetoric, and religion in addition to the public economy. The foundation of Bentham's argument is hedonism, which relates to the philosophical school established by the ancient Greek philosopher Epicurus (341–270 BC). There are two types of hedonism: Psychological hedonism and Ethical hedonism. According to psychological hedonism, all human activities aim to bring the agent pleasure (i.e., achieving pleasure while averting suffering). Ethical hedonism suggests that every pleasure is valuable in and of itself. Bentham embraces both the psychological and ethical hedonism. According to Bentham, pain and pleasure serve as the two sovereign lords that nature has placed mankind under. He also thought that pleasure and pain were the main driving forces underlying all human behaviour. Men always tend to attain pleasure and avoid pain. He adheres to psychological hedonism in this regard. He continues by arguing that these sovereign lords (pleasure and pain) not only dictate what we will do but also give us advice on what we should do. Here, Bentham adopts the position of an ethical hedonist. Bentham contends that every public policy should be created to maximise benefits and minimise harm to people it affects. He characterises happiness as the ratio of pleasure to pain resulting from a certain activity or

inaction. The greatest happiness of the largest number, according to him, is the cornerstone of morality and law. Bentham claimed that political institutions or public policies shouldn't be judged as excellent or terrible based on their adherence to arbitrary or visionary conceptions like natural rights, but rather by the level of satisfaction they are able to elicit, which can be experimentally confirmed and precisely measured. Utilitarianism regards 'utility' as the criterion of acceptance of a proposed option and utility is the key note of utilitarianism. Utility refers to the amount of one's satisfaction or increase in one's welfare or happiness that is derived from the consumption of goods or the use of services. According to the 'law of diminishing utility' different things may be identical in terms of their 'usefulness,' but with the increase of their supply, their utility starts decreasing. Utilitarianism says that the Result or the Consequence of an Act is the real measure of whether it is good or bad. Happiness is estimated by the amount of pleasure derived from a thing minus the amount of pain caused by it. The individual's rational behaviour is considered in this context to suggest that he always attempts to maximise his pleasure and minimise his pain.

Bentham and other utilitarians believed that in order to provide the "greatest happiness of the greatest number," the state should only engage in minimal involvement in individual activity. This was designed to emphasise the contraction of the state's authority and the growth of the market economy. J.S. Mills attempted to modify this utilitarian stop-lead for an expansion of governmental activity for the purpose of promoting general welfare. He also advocated for the state to play a positive role in promoting individual liberty. J.S. Mill considered both quantity and quality of pleasure, but Jeremy Bentham exclusively emphasised quantity of pleasure. J.S. Mill divided between lower pleasures for example, bodily pleasure that both humans and animals could enjoy and higher pleasures such as those that required mental faculties that only educated humans could get. It is better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied, according to Mills, than to be a human being who is satisfied. According to popular perception, greater joys are more valued than lesser ones due to their "intrinsic superiority." According to Mill, one greater pleasure is preferable to another provided it upholds human dignity.

4.5.1 REVISION OF BENTHAM'S UTILITARIANISM

1. Distinction between higher and lower pleasures: - Mill accepted Bentham's idea that ultimate aim of human life is to acquire maximum happiness. He also believes that the chief end of human life is to attain internal, mental and higher pleasures. Happiness means perfection of human nature, cultivation of moral virtues, total control over ones appetites and desires. According to him, physical and external happiness are lower form of happiness.

2. Qualitative differences of happiness: - Mill rejected Bentham's idea of quantitative happiness which believes in notion of 'maximum happiness of maximum numbers'. In the words of Bentham, 'Pushpin is as good as poetry', if we are getting same amount of pleasure. On the other hand Mill believes that pleasure was not only differ in quantity but also differ in quality. There is difference in what satisfies pig and what satisfies man. For Mill, pushpin will not be as good as poetry. "It is better to be Socrates dissatisfied than fool satisfied." Mill believes that higher, spiritual and a mental pleasure is more significant than lower, physical and material pleasures. He said that, 'a dissatisfied Socrates is better than satisfied fool.'

3. The objective of happiness is self-realisation:- Mill was influenced by ideal thinkers like Humboldt and Coleridge. Mill said that spiritual development is more important than material prosperity. Inner development is more significant than outer development. By development he means the capacity of self-realization and moral virtuous development of individual. Seeking pleasure became secondary to Mill and moral development became primary. That's why he destroyed the very base of utilitarianism considered as last utilitarian and first individualist.

4.5.2 CRITICISM OF BENTHAM'S UTILITARIANISM:

- He replaced the quantitative approach of Bentham by a qualitative one
- He distinguished between lower and higher pleasure. Only quantity of pleasure does not matter quality also matter.
- He insisted human beings were capable of intellectual and moral pleasures, which were superior to the physical ones.
- 'It is better to be a human being dissatisfied than a pig satisfied, it is better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied'

4.5.3. CHECK YOUR PROGRESS II

1. What do you understand by 'utilitarianism'?

.....

.....

.....

.....

.....

2. Why is the distinction between Mill's and Bentham's utilitarianism significant?

.....

.....

.....

.....

4.6 CONCEPT OF LIBERTY:

Civil liberties are more at risk in democratic regimes than they are in autocratic ones, according to Mill's opening statement in *On Liberty* (1859). In early absolutist states, the ruler's interests were prioritised over those of the subjects, who were particularly watchful of any encroachment on their existing freedoms. The people feel no threat from their own government in modern democracies because they are founded on the notion of self-government. In response to this laxness, Mill argued that people should be on the lookout for threats to their freedom from social morality and tradition in addition to the government.

How crucial is the preservation of individual liberty? People use many of their faculties when making their own decisions since "the human faculties of perception, judgement, discriminative feeling, mental activity, and even moral preferences are exercised only in making a choice." The only way to increase one's mental and moral faculties, like one's physical abilities, is to practise. He makes a strategy for himself and uses all of his faculties. He only needs to employ observation to perceive, reasoning and judgement to anticipate, action to acquire information for decision-making, discrimination to make that decision, and then firmness and self-control to uphold his moral judgement. People who only behave in a specific way because they are told to do so do not develop their own moral faculties.

In his essay 'On Liberty' he made detailed analysis of Liberty. Mill clarified and detailed his position on liberty by defend the specific liberties such as the liberty of thought and expression, the liberty of speaking and publishing, the liberty of action and that of association. Mill says every restraint is an evil. It means Liberty is absence of restraint. Further he said that Liberty

consists in what once desire and he advanced strong argument in favour of liberty. During 19th century for moral, spiritual, mental and human development, liberty is essential. Mill's liberty means 'absence of restraint' and believes that any kind of restriction on liberty is an evil.

4.6.1 TWO TYPES OF LIBERTY:

- 1) Freedom of speech and expression where no censorship is allowed.
- 2) Freedom of action: - He divided freedom of actions into two parts;
 - i. Self-regarding actions.
 - ii. Other regarding actions.

1. Argument for freedom of speech/expression

- A. **Each person is the subject of his own life:** Mill is a liberal, individualist, who considers each person to be in charge of his or her own body and mind. Liberty is therefore crucial for a person's development. The most crucial component of liberty is the freedom of speech and expression. Everyone should have the right to unrestricted speech. Liberty itself is a goal. It is not a tool for delivering any form of pleasure. Anybody is free to criticise a whole civilisation. It takes disagreement to find the truth.
- B. **No one is perfect:** According to Mill, if someone is attempting to silence the speech of others, it should be assumed that they have the sole authority on the truth. Nothing compares to perfect or unwavering truth. The truth is always multifaceted. Nobody can assert that their viewpoint is flawless. Mill is an advocate for diversity of thought and opinion. It needs a variety of viewpoints and engaging discussions to discover the truth. It is important to respect everyone's opinions because ultimately, the truth will win out.
- C. **Social Development:** In his belief in the freedom of speech and expression, Mill has applied Darwin's thesis of the survival of the fittest. After a fight between truth and lies, truth prevails. It undermines deception, conservatism, and superstition while promoting wealth. For people to grow morally, freedom is necessary. It is equally crucial for societal advancement.
- D. **Against moral policing:** But on the other side, the biggest threat to liberty is moral policing. Dissent and disagreement are always suppressed by the tyranny of the majority. On the basis of norms and traditions, the majority consistently tries to reject different viewpoints. Thus, the tyranny of the majority turns out to be more perilous for liberty than autocratic rule. According to Mill, Jesus was crucified. Because of the tyranny of the

majority, Socrates was administered the poison. D. Tocqueville, who claimed that liberty might be missing in democratic nations as well, was a major influence on Mill.

2. Freedom of Action:

Mill also believes in the freedom of action in addition to freedom of speech and expression. Another aspect of liberty is the freedom to form unions and associations. However, unlike freedom of speech and expression, freedom of action is not unqualified. Individuals are not allowed to act in a way that interferes with another person's life in the name of liberty. Individual action was separated into two sections by Mill.

- A. **Self-regarding action:** Since it alone affects the individual's life, they are free to walk and smoke. It demonstrates once more that Mill is an individualist and that people's private lives should not be interfered with.
- B. **Other regarding actions:** Individual actions that have an impact on the actions of others are not allowed. Because everyone is entitled to the same level of freedom, the state will take action against anyone who endangers others. In addition to restrictions on action, people are also subject to additional restrictions. Other acts are so constrained in some way. The freedom of an individual may be restricted for the sake of societal and state security. A police officer is not permitted to consume alcohol while on duty. In times of emergency, freedom may be restricted.

4.6.2 CRITICISM:

Since a person is not an atom. Since everyone's actions have an impact on others. It implies that every individual's activity is considered by others. It could be interfered with. Liberty is automatically destroyed by Mill's projection of the individual as an atom, which makes it abstract. According to Barker, every person is actually a part of their community, family, and school. According to Barker, Mill is a deeper proponent of sterile liberty and impersonal individualism. Sabine claims that Mill disagreed with both Locke's theory of natural rights and Bentham's theories of legal rights. Without rights, liberty loses all meaning and is therefore useless. The distinction between selfish and altruistic behaviour was criticised by Barker. He claimed that Mill did not comprehend how a person is a part of a civilization or community. Therefore, it was decided to disregard the difference between selfish and altruistic behaviour. Bridge was also used as an example by Mill. Police officers who are aware of a person attempting to cross a damaged bridge may forbid them from

doing so. Police officers are not restricting people's freedom; rather, they are defending it. Freedom entails following other people's wishes. If someone else understands our interests better than we do, then exercising freedom also means following other people's orders. According to critics, following someone else's instructions destroys one's freedom.

4.6.3. CHECK YOUR PROGRESS III

1. What is Mill's defence of the right to individuality in self-regarding sphere of actions?

2. Explain Mill's views on freedom of speech and expression.

4.7 CONCLUSION

In conclusion, Mill's utilitarian philosophy served as a forerunner of individualism. While supporting the Benthamite maxim of the greatest happiness for the greatest number, Mill also suggested that this maxim might be supported by distinguishing between happiness and pleasure. This was a substantial divergence from the Benthamite presupposition. He kept utilitarianism's fundamental tenet but made a distinction between higher and lesser pleasures. In light of this, Mill suggested that utility should also be judged in terms of quality in addition to quantity. In this connection, Mill said that the moral aspect of right and wrong, the aesthetic aspect (connected to beauty), and third, the sympathetic aspect (loveability) were all aspects of all human action. Additionally, one of the key elements of pleasure and the general advancement of society is an individual's capacity for self-development. In addition, Mill respected every individual's opinion, whether it was correct or incorrect. He did not distinguish between it and the majority's suppression of an individual's opinion because, in both circumstances, Mill thought that the community would lose something worthwhile.

4.8. QUESTIONS FOR PRACTICE

4.8.1. Long Answer questions

1. Discuss in detail the Utilitarian thought of JS Mill.
2. Elaborate the concept of liberty given by JS Mill.
3. Discuss the difference between the Utilitarianism thought of Jeremy Bentham and JS Mill.
4. Describe the contribution of JS Mill.

4.8.2. Short Answer Questions

1. What is the subject of 'On Liberty'?
2. How does Mill define Happiness?
3. Define the 'other regarding actions' given by JS Mill.
4. Describe the Mill's argument in favour of Freedom of speech and expression.

4.9 SUGGESTED READINGS

- Bhargava, Rajeev and Acharya, Ashok (ed.) (2008). Political Theory: An Introduction. UP: Pearson.
- Collini, Stefan (ed.). (1989). On Liberty and Other Writings. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowling, M. (1963). Mill and Liberalism. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gray, J. (1983). Mill on Liberty: A Defence. London: Routledge.
- Gauba, O.P. (2019). Western Political Thought, 4th Edition. New Delhi: National Paperbacks.
- Heydt, Colin. John Stuart Mill (1806—1873). Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://iep.utm.edu/milljs/>.
- Macleod, Christopher. John Stuart Mill. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/mill/>.
- Mill, John Stuart (1993). Utilitarianism. New York: Bantam Classics.
- Mukherjee, Subrata and Ramawsamy, Sushila. (2011). A History of Political Thought: Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
- Riley, Jonathan (1998). Routledge Philosophy Guidebook to Mill on Liberty. London: Routledge.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER III
COURSE: POLITICAL THOUGHT

**UNIT 5: KARL MARX: HISTORICAL MATERIALISM, DIALECTICAL
MATERIALISM AND CLASS STRUGGLE**

STRUCTURE

- 5.1. Learning Objective**
- 5.2. Introduction**
- 5.3. Historical Materialism**
 - 5.3.1. Production**
 - 5.3.2. Forces of Production**
 - 5.3.3. Relations of Production**
 - 5.3.4. Mode of Production**
 - 5.3.5. Surplus Value**
 - 5.3.6. Alienation**
 - 5.3.7. Historical Materialism: From Primitive Communism to Communism**
- 5.4. Dialectical Materialism**
- 5.5. Class Struggle**
 - 5.5.1. Determinant of Class Position**
 - 5.5.2. Class in Itself**
 - 5.5.3. Class for Itself**
 - 5.5.4. Class in the Capitalist Society**
 - 5.5.5. Exploitation of Labour and Class Struggle**
- 5.6. Summary**
- 5.7. Questions for Practice**
- 5.8. Suggested Readings**

5.1. LEARNING OBJECTIVES

After the completion of this Unit, you should be able to:

- Understand and explain the major contribution of Karl Marx
- Describe the core idea behind Marx 's Philosophy
- Elaborate Marx 's concept of historical materialism and dialectical materialism
- Explain how Marx defined class and class struggle, also the major factor behind class struggle

5.2. INTRODUCTION

Karl Marx Born in 1818, Trier (German) and grew up in Middle class Jewish household. His family converted to Protestantism to escape the social difficulty suffered by Jews in German society. In 1835, at age of 17, Marx Joined University of Bonn as Law Student. After some time, he shifted to University of Berlin, where he read Hegel, whose theoretical writings influenced him throughout his career. As unable to find academic employment, Marx began a journalistic career in 1841. Because of its critical tone, the journal was shut down by the government. In 1842, met Arnold Ruge (editor of periodical) and published his first work in the periodical. Soon, he became the editor of this periodical. In 1843, moved to Cologne where he studied works of Ludwig Feuerbach. During this period his writings were shaped by the criticism of Hegel (Coser, 2010). The writings were, *A Critique of Hegel's Philosophy of Right* and *On the Jewish Question*. Immediately following these critiques, developed an outline of a theory of history and economic life (Ritzer, 1988).

In 1843, he moved to Paris and started studying Adam Smith and David Ricardo's Political Economy. Political Economy was specialized subject at that time. In the same year, he married Jenny and later met Friedrich Engels (1820 – 1895), a wealthy textile manufacturer who became Marx's lifetime intellectual collaborator and financial supporter. Their first collaboration was 'The Holy Family'. Later, they collaborated on a work entitled 'The German Ideology'. In 1845, Marx shifted Brussels from Paris. In Brussels, involved in the worker's movement which took him further into economic questions. In 1848, communist league asked Marx and Engels to draw up a worker's character. In response to this they published 'The Communist Manifesto-1848'. This creation had great impact on worker 's movement throughout Europe. Next Ten years, devoted to writing and preparing his most famous work entitled 'Capital', which was published in 1867. Later, he written two more volume, which was published by Engels after his death at the age of 65 in 1883 (Ritzer, 1988).

Karl Marx has written so extensively on various issues of society and contributed many ideas therefore it is very difficult to elaborate his contribution on few pages. His ideas influenced many scholars and he has a huge chain of followers in all over the world (Cuff et al., 2009). The main concern Marx emphasized in his writings is the exploitation of have nots (Proletariats; those who don't have property) by the haves (Bourgeois; those who have property). The conditions which forced Marx to constitute communist league, to write communist manifesto and to shift his interest towards working class are; long working days and hours for workers, extremely low wages, involvement of children of workers in hazardous work infactories, poor working conditions and frequent deaths of workers in factories and many more (Turner,1987).

To highlight and put these issues in front of society, he wrote many essays and texts, individually and with his friend Fredrick Engels. Some of these are, The Holy Family, German Ideology, A Contribution to the Critique of Political Economy, Das Capital etc. Karl Marx wrote many ideas and theories in these texts amongst theory of historical materialism, dialectical materialism, surplus value, alienation, class conflict, class consciousness, class and class struggle etc. All these theories are still important and used by many scholars to elaborate the existing inequalities in society. In the present unit, we will mainly emphasis on the theory of historical materialism, dialectical materialism, class and class struggle.

5.3. THEORY OF HISTORICAL MATERIALISM

Marx 's general ideas about society are known as his theory of historical materialism or theory of society. In this theory, the main emphasis of Marx was to understand how have nots (those who don't has property) are exploited by the haves (those who have property and hold on resources). As discussed above, Marx was interested to know how the capitalist system is against the workers and further how rich are becoming richer and poorer are becoming poorer. Marx born and brought up in capitalism, hence, he was more interested in exploitative relations in capitalism. Further to understand the exploitation of the workers, he went to the history and searched the patter of division of labor and tried to explore from when exactly this exploitative system started in society. Because of this, he adds the term historical in his theory (Morrison, 2006). Marx traced the evolution of human societies from one stage to another. The stages discussed by Marx in his theory are, primitive communism, ancient society, feudalism and capitalism. He further adds two more further stages in the form of solution. They are socialism and then communism.

For Marx, material conditions and economic factors effects the structure and development of society (Turner, 1987). It is known as materialism because Marx has interpreted the evolution of societies in terms of their material or economic basis. For Marx materialism meant that the material world, perceptible to the senses, has objective reality independent of mind or spirit. Marx does not deny the reality of mental or spiritual processes but affirmed that ideas could arise, therefore, only as products and reflections of material conditions (Turner, 1987). He wrote in the preface of an essay 'A contribution to Critique of Political Economy', *It is not the consciousness of men that determines their existence, but their social existence that determines their consciousness*" (Coser, 2010). Thus, Marx understood materialism as the opposite of idealism of Hegel, by which they meant any theory that treats matter as dependent on mind or spirit, or mind or spirit as capable of existing independently of matter. For them, the materialist and idealist views were irreconcilably opposed throughout the historical development of philosophy. There is no doubt that Marx taken certain ideas form Hegel and he also appreciated his work too. At the same time, he opposed Hegel's idealism and stands him on his head by giving priority materialism. Thus, his theory of historical materialism also known as materialistic interpretation of history.

To understand the theory of historical materialism, we must have an understanding on certain ideas of Marx which are directly, indirectly related to Marx's theory of Historical Materialism. These ideas are; production, forces of production, relationships of production, mode of production, the concept of surplus value and alienation. The understanding on these ideas will help us to understand the thesis of Marx's theory of historical materialism. These concepts are also known as major pillars of his theory. The discussion on these concepts and ideas is as follows:

5.3.1. PRODUCTION

For Marx, without production there is no society. People can't survive without basic needs. These basic needs (food, Clothing, shelter) cannot available ready-made. So, human being produces material goods from objects found in nature for their survival. According to Marx, the first historical act is the production of material life. Infact this is as historical act and a fundamental condition of all history (Bottomore, 2019). Thus, the production of material goods has always been and still in the basis of human existence.

5.3.2. FORCES OF PRODUCTION

Forces of production are the ways in which material goods are produced. The forces of production include the means of production and labour power. Means of production are tools, machines, factories, equipment etc. and labour power is the skill, knowledge, experience and other human capacities used in work. The labour power is actual exercise of one's power to add values to commodities. The forces of production express the degree to which human beings control the nature. The more advanced the forces of production are, greater is their control over the nature and vice versa (Turner, 1987).

5.3.3. RELATIONS OF PRODUCTION

According to Marx, in order to produce commodities for survival, people enter into definite relations with one another (Ritzer, 1988). In short, we can say relations of production are the social relations found among the people involved in the process of production. These relations are determined by the level and character of the development of productive forces. Further, there is close nexus between forces of production and relations of production. The development of one lead to contradiction with the other and this gives birth to new mode of production, new forces of production and also new relations of production.

5.3.4. MODE OF PRODUCTION

Forces of production and relations of production are two aspects of mode of production. A particular stage in human history carries particular mode of production. Historical periods are founded and differentiated on the basis different modes of production (Turner, 1987). In his theory of historical materialism, Marx defined various modes of productions namely, Asiatic Mode of Production, Ancient Mode of Production, Feudal Mode of Production and Capitalist Mode of production (Gorden, 1998). Except these, he also predicted the future mode of production such as socialist mode of production in socialism stage and communist mode of production in communism stage. Further, according to Marx, no mode of production remains static. The crucial element in defining mode of production is the way in which the surplus is produced and its use is controlled (Bottomore, 2019).

5.3.5. SURPLUS VALUE

Surplus value is the value for which the worker is not paid. The value that a capitalist earned on the behalf of worker or the share of worker. In other sense, it is also defined as exploited money. In simple words, surplus value accrues because the commodity produced by the worker is sold by the capitalist for more than what the worker receives as wages. The surplus value can also be measure in the form of time as well as money (Gorden, M. 1998).

5.3.6. ALIENATION

Alienation means separation from or start feeling stranger to themselves. Alienation is prevalent in those societies where the producer is separated from the means of production and in which dead labor, capital dominates over living labor, the worker. For Marx, Alienation is an action through which a person, an institution, or a society becomes alien to the results or products of its own activity, to the nature in which it lives, to other human being, to itself. The surplus value and alienation, later becomes a reason for class struggle and revolution (Turner, 1987).

5.3.7. HISTORICAL MATERIALISM: FROM PRIMITIVE COMMUNISM TO COMMUNISM AND END OF CAPITALISM

After looking into all important concepts, now it will be easy for us to understand the main idea behind the theory of historical materialism. As discussed earlier, the main concern for Marx was to understand the exploitation of have nots by the haves in capitalism as he born and brought up in capitalism. To understand the exploitative relationships, he went to the history of society and tried to find out roots behind emergence of classes and the exploitative relationships among them. Marx explained the production of material life is the first historical act. He writes, in the social production of their existence, men inevitably enter into definite relations, which are independent of their will, namely relations of production appropriate to a given stage in the development of their material forces of production (Marx, 1959)

Human beings have variety of needs. After meeting primary needs, human being remains dissatisfied. Secondary needs arise after fulfilling primary needs. To satisfy primary and secondary needs human beings enter into social relationships. By this, material life becomes more complex, and ultimately division of labor occur in society. This gives birth to different classes in society. The unequal division of labor further divided society into two classes namely, haves and have nots. And according to Marx, with the class formation there is a beginning of ancient society in which for the first-time classes and class system was found. Before ancient society, there was primitive communism which was characterized by the notion of equality. Marx argued that in primitive communism, people were used to work according to their capacity and they were used to spend according to their need. He wrote the idea of each according to their ability and each according to their need was prevalent (Ritzer, 1988). As discussed above, due to hording and unequal division of labor the Asiatic mode of production turned into ancient mode of production through which class formation begins. In ancient society there were two classes namely, masters and slaves. The masters were haves, who had control over resources and property and slaves were have nots who don't had property. With the passage of time there comes crises in the existing mode of production which led society to another mode of production i.e., feudal mode of production. The name of this stage was feudalism in which masters were replaced by feudal lords and slaves were replaced by serfdoms. Feudal mode of production was characterized by agricultural economy. Due to clash in forces of production and relations of production, the feudalism turned into capitalism and new mode of production emerged called capitalist mode of production (Cuff et al., 2009). Marx writes it in clearly as follows; *"At a certain stage of development, the material productive forces of society come into conflict with the existing relations of production or – this merely expresses the same thing in legal terms – with the property relations within the framework of which they have operated hitherto. From forms of development of the productive forces these relations turn into their fetters. Then begins an era of social revolution. The changes in the economic foundation lead sooner or*

later to the transformation of the whole immense superstructure” (Marx, 1959) In capitalism, the feudal lords were replaced by bourgeois (Haves) and serfdoms were replaced by proletariats (Have nots). The exploitation of have nots reached on its peak in capitalism and it was very high as compare to earlier stages. Marx predicted, this was a high time for a revolution and achieving the rights of worker. The profit making and exploitation reached at peak, and also this is responsive for alienation of workers. Marx argued continuous exploitation will turn the class in itself to class for itself. The workers of the world will unite and they will revolt against the bourgeois (Coser, 2010). According to Marx, this will be the end of capitalism and the new society and new mode of production will emerge i.e., socialism. In socialism, state will be there for redistribution of resources. Once the state will complete its responsibly, it will go away and socialism will turn into communism, the final stage in the history of human beings. In communism again, the notion of equality will exist. Each will work according to their capacity and each will consume according to their need. No class will exist in this stage (Turner, 1987).

5.4. DIALECTICAL MATERIALISM

Dialectical Materialism is an approach and principle that Marx used in his theory historical materialism. The idea of dialectics, he has taken from Hegel and the idea of materialism from Feuerbach. Dialectics means discussion and a debate between two opposites which further leads third. There is a thesis and also opposite to it there is anti-thesis. The dialectics between two leads to synthesis (Coser, 2010). Further, the synthesis turns into thesis and this process happens continuously. Thus, dialectics is a study of contradicts, which lie at the very heart of existence. Hegel was taking about dialectical idealism, whereas Marx adds word materialism at the place of idealism. As discussed above he criticise Hegel for being idealist and given priority to materialism because the very first act of humans was the production of material. Marx used the ideas of dialectics as method in his all concepts. He explained the contraction between classes, different stages, different mode of productions with the help of dialectical method. Overall, the dialectical materialism was the base of his all-major ideas. His theory of historical materialism, class and class struggle etc. were based on dialectics method.

5.4.1. CHECK YOUR PROGRESS I

5.4.1.1. What are the main problems with Marx’s theory and are such theories appropriate for studying human societies?

.....

5.4.1.2. Each according to the ability and each according to the need. What was the core idea behind the above statement of Karl Marx?

.....

5.4.1.3. Explain dialectical materialism in brief.

.....

.....

.....

5.5. THEORY OF CLASS AND CLASS STRUGGLE

Marx characterizes the human history as the history of class struggles. He wrote the history of all hitherto existing societies is the history of class struggles' (Marx, 1859). He says that except in the period of primitive communism, in all other periods of history, society has classes and class struggle remained the part of it. In the period of primitive communism, the economic resources belonged to the community and they were controlled by the community. So, there was no class distinction existing at that time. When man left the stage of primitive communism, the distribution became unequal and class distinction made its appearance (Coser, 2010). Thus, during all periods of history, there was a difference in distribution and society was divided into classes, the privileged and dispossessed. In the ancient society, there were masters and slaves, the hold on resources was in the hands of masters. In the next phase of society, which Marx called feudalism, the masters were replaced by feudal lords and slaves were replaced by serfs. In the capitalism the feudal lords were replaced by bourgeois (Haves; Capitalist) and serfs were replaced by proletariat (Have nots; workers). Though, Marx has emphasized on two classes, however he also mentioned about other middle classes too. He argued there are seven types of classes existing in capitalism, however among them only two are important as, when there will be time of revolution the other classes will either merge into haves and some with the have nots (Ritzer, 1988). Therefore, as according to Marx they are irrelevant.

5.5.1. DETERMINANT OF CLASS POSITION

Marx holds the economic factor to be the key factor in determining class differentiation. Classes are formed and differentiated with reference to the ownership of means of material production. Those who own the means of production constitute one class and those who have no means of production form a different class. Thus, with reference to the ownership of means of production, two classes- namely, *Haves* (the propertied class) and *Have Nots* (the property less class)- are formed. These two classes exist through ages in the human history, though their names are different. So, according to Marx, a person's class position is determined by his relation to the means of production. His occupation or income has nothing to do with it. A person may be a carpenter by profession. It only depends on whether he owns a shop or works for wages, that his class placement is determined. If he owns a shop, he becomes the member of the propertied class and if he works for wages, he becomes a member of the property less class (Morrison, 2006).

5.5.2. CLASS IN ITSELF

Thus, Marx considers the relation of the individuals to the means of material production as the key factor in determining a class. People who share the same relationship to the means of production form a class. However, according to Marx, this relation to the means of production is not sufficient to determine the class, as in his view. It is not sufficient for a class to be merely a class in itself, but it should also be a class for itself.

5.5.3. CLASS FOR ITSELF

When the people form a class by having the same relation to the means of the production, it is only in such objective condition, they constitute a class. At that stage, they constitute mere

a class in itself. But, they will constitute a real class-class for itself only when they constitute a class in subjective consciousness, that is, when they share similar consciousness that they all belong to the same class. The small peasants form a vast mass and live in identical conditions. They share the same relationships to land. But they are not conscious of the fact that they live under the economic conditions that separate their mode of life, their interests and their culture from those of other classes. Hence, they do not constitute a class.

Thus, according to Marx's theory though some relation to the means of production is a necessary condition for people to constitute a class, it is insufficient. For them, to constitute a class, there must be a feeling of separation from other social classes. Even here, Marx emphasizes that the feeling of separation must be a feeling of hostility towards other social classes. Separate individuals form a class only to the extent that they must carry on a struggle against another class (Morrison, 2006).

5.5.4. CLASS IN THE CAPITALIST SOCIETY

All the features which Marx adds with class are found particularly in the modern capitalist system. Though classes are formed in different stages of history. Marx recognizes only the classes of the modern capitalist society. The reason is that only in the capitalist society, class lines are clearly drawn. With reference to the means of material production, the society is clearly divided into two classes- *Haves (the propertied bourgeoisie)* and *Have Notes (the property less proletariat)*. It is around these two classes that the history revolves.

By taking then means of the production in their exclusive possession, *the capitalists become the Haves (propertied class)*. The rest the majority of the people are deprived of the means of production. The latter own nothing but labour. It is the only marketable asset they have. As they have no other asset which required for economic needs, they sell it and become the workers under the owners of the means of production which provide increasingly means of employment for the free labourers. The relationship between the propertied class and property less class is divided into two class such as, *the capitalists and the workers*.

Marx emphasizes that in the final stage of capitalism, there will be only two classes in the society i.e. the bourgeoisie and the proletariat. However, of the two classes, only the proletariat remains a solid class. They individually possess the capability for organizing themselves into a class (Inkeles, 1987). The conditions of work and inaccessibility to the means of production facilitate the emergence of solidarity and prevent competitiveness. When a large chunk of the population are reduced to the level of wage labour and the capitalistic exploitation of the labour becomes intense, the working class becomes conscious of their common interests and placement and gets united. They also get motivated by an appropriate system of ideas that enables them to confront the bourgeoisie oppressors (Turner, 1987).

On the other hand, there is no similar capability for the bourgeoisie to get united. They are kept divided by the competition in the market and the market forces. They can get united on political issues and other issues but they will not be united on economic issues. The political power and ideology can substitute class consciousness and unite the bourgeoisie.

5.5.5. EXPLOITATION OF LABOUR AND CLASS STRUGGLE

Having control over the forces of production including the labour process, the bourgeoisie could easily exploit the proletariat. The only aim of the bourgeoisie is to obtain maximum

profit in the market. As Stalin writes that the fundamental law of capitalism is maximum profit. If someone is bent on earning maximum profit in the business, he has to raise the price of his products. Any commodity produced by the labour is result of his own labour. He should be given adequate labour for the efforts he has rendered. But in result he is paid very less labour. The capitalists exploit the worker by expropriating half of the value of human labour and pays for the remaining value of labour (Lemert, 2009).

The capitalists exploit the workers by asking him to work for more than the stipulated duration. They are forced to work for more hours but are not paid adequate wages. The capitalists use their wealth and man power to control the courts and manage the political system. Their political power enables them to exploit the workers without any obstacle. As the legal and political systems are subservient to the capitalists, they carry on the exploitation of workers with any challenge. The capitalists are not contented here. They are bent on maximizing their profit. In order to quench their thirst for money, they set up more factories. These activities require a large number of people to run the factories. In the factories, the workers are able to work unitedly and they communicate with each other and share their feelings and ideas. The capitalists also dominate the market by raising their economic activities. They try to monopolize their share in the market and throw away the small businessmen from the market. When these small businessmen are cornered, the capitalists enjoy full authority in the market and exercise their monopoly in the market (Lemert, 2009).

The poor businessmen who are thrown out of the market are reduced to the status of proletariat. The poor businessmen, the labour and self-employed people, master craftsmen and skilled persons also join them and come to level of proletariat. These people are left stranded without land, usable skills or marketable cheap goods as industrialisation transforms the economy. All these developments lead to division of social relations into polarization of the society into two hostile classes: *the bourgeoisie and proletariat* (Lemert, 2009) The capitalist enjoy their monopoly status in the market.

The working class after being exploited by the capitalist, becomes conscious of their rights and organize themselves into a working-class movement. They form trade unions for themselves and fight for better wages and good working condition for the labour. But they may be stuck to their interests and will not be associated with other shop keepers' associations and other trade unions. But gradually they develop a consciousness that all the workers belong to the same class with common interests and turn hostile against the capitalists. In other words, they evolve as "*class for itself*". The working class organize themselves and start a struggle against the capitalists.

5.5.6. CHECK YOUR PROGRESS II

1. Write down any difference between class in itself and class for itself?

.....

2. Discuss about the determinant of class position.

.....

3. Explain the relationship between exploitation of Labour and Class Struggle.

.....
.....
.....

5.6. SUMMARY

In this unit, we have introduced you with some of the major theories and ideas of world-renowned philosopher Karl Marx. Though, his status as philosopher and social scientist is under debate as many scholars consider him sociologist and many give him a tag of philosopher, political scientist, economist etc. His ideas influenced many political scientists which has given birth to Marxian school of thought. His ideas were critically evaluated and extended by many scholars namely, Ralf Dehrendorf, Louis Althusser, Antonio Gramsci, Jurgen Habermas and many others. There are two main reasons for us to study Karl Marx. The first reason is his emphasis on working and marginalised class. And the second reason is his contribution for new school of thought in political science. Through his theory of historical materialism, dialectical materialism and theory of class struggle, he highlighted the inequalities and exploitation faced by working class in society. He has not only elaborated the problems of working class but also provided a solution for it.

5.7. QUESTIONS FOR PRACTICE

5.7.1. LONG ANSWER QUESTIONS

- According to Karl Marx the very first act of all societies was always economic because human beings had to satisfy their everyday material needs before anything else. While giving this statement, to whom Karl Marx stands on his head? Further, how they both differ in their ideas?
- It is not the consciousness of men that determines their existence, but their social existence that determines their consciousness. Keeping in mind the above statement of Karl Marx, explain how Marx differs from Hegel?
- Elaborate the theory of historical materialism. Also write about the main cause behind this theory.

5.7.2. SHORT ANSWER QUESTIONS

- Write a short note on relations of production.
- Explain the concept of class struggle.
- Discuss any two features of class as defined by Karl Marx.

7.8. SUGGESTED READINGS

1. Bhargava, Rajeev and Acharya, Ashok (ed.) (2008). Political Theory: An Introduction. UP: Pearson.

2. Collini, Stefan (ed.). (1989). *On Liberty and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Cowling, M. (1963). *Mill and Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Gray, J. (1983). *Mill on Liberty: A Defence*. London: Routledge.
5. Gauba, O.P. (2019). *Western Political Thought*, 4th Edition. New Delhi: National Paperbacks.
6. Heydt, Colin. John Stuart Mill (1806—1873). *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://iep.utm.edu/milljs/>.
7. Macleod, Christopher. John Stuart Mill. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/mill/>.
8. Mill, John Stuart (1993). *Utilitarianism*. New York: Bantam Classics.
9. Mukherjee, Subrata and Ramawsamy, Sushila. (2011). *A History of Political Thought: Plato to Marx*. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
10. Riley, Jonathan (1998). *Routledge Philosophy Guidebook to Mill on Liberty*. London: Routledge.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

UNIT 6: KAUTILYA (VIEWS ON STATE, KINGSHIP AND INTER-STATE RELATIONS)

STRUCTURE:

- 6.0. Learning objectives
- 6.1. Key Words
- 6.2. Introduction
- 6.3. Views on State
 - 6.3.1 Nature of the State
 - 6.3.2 Objectives and Functions of Kautilya's State
 - 6.3.3 Check your Progress I
- 6.4. Views on Kingship
 - 6.4.1. Qualities of the king
 - 6.4.2. Duties and Powers of the King
 - 6.4.3. Checks on King's Power
 - 6.4.4. Check Your Progress II
- 6.5. Kautilya Views on Inter State Relations
 - 6.5.1. Mandala Siddhant or Concept of Mandala
 - 6.5.2. Sadgunya Niti or Sixfold policy
 - 6.5.3. Four Upayas (Fourfold measures)
 - 6.5.4. Check Your Progress III
- 6.6. Conclusion
- 6.7. Questions for Practice
 - 6.7.1. Long Answer questions
 - 6.7.2. Short Answer Questions
- 6.8. Suggested Readings

6.0. Learning objectives

After studying this lesson, you ought to be able to:

- Explain Kautilya's political ideas
- Analyze Kautilya's contribution to the development of Ancient Indian Political thought.
- Understand Kautilya's views on state, kingship and inter-state relations

6.1. Key Words

State, Arthashastra, Diplomacy, Foreign Policy, Kingship, Welfare

6.2. INTRODUCTION

Kautilya was a multifaceted individual. His famous work is studied in fields such as political science, international relations, diplomacy, security studies, economics, management, and public administration. Kautilya was the minister in the Kingdom of Chandragupta Maurya during 317 – 293 B.C. He is regarded as one of the most astute ministers of all time, and in his work *Arthashastra*, he makes clear his opinions on state, war, kingship, social structures, diplomacy, ethics, politics, and statecraft. Compared to the later British India, which covered an area from the Indian Ocean to the Himalayas and westward all the way to Iran, the Mauryan Empire was far larger. This was the most powerful empire in India after Alexander left, and Kautilya served as the king's minister. The Shastras were written by various Indian thinkers before Kautilya, but his work was comprehensive and included all of the preceding treaties. It is, therefore, necessary that Kautilya's work is studied to understand its contemporary importance for India.

6.3 VIEWS ON STATE

In Kautilya's philosophy, the state is the main subject. At that time, the monarchy system was in place. Kautilya had talked on the history, makeup, and operations of the state. He embraced the social cohesiveness theory in regards to the origin of states. Kautilya made no assumptions about the state's genesis. He was interested in the State of his own times, just like Machiavelli. He was more concerned with the immediate issue of how to turn the state into a powerful and robust state than he was with the subject of how the State, which had come into Chandragupta Maurya's possession, had been brought into being. There is no mention of the beginning or development of

the State in Kautilya writings, despite the fact that he chronicled the construction of villages and the various features of village and town life in great detail.

6.3.1 Nature of the state

Kautilya had discussed about organism of state. He considered seven organs of the state. It is known as *Saptanga* Theory of state. The term "*Saptang*" denotes seven limbs, parts, or components. Together, they make up the State as a whole, "like a chariot composed of seven parts fitted and subservient to one another". In certain ways, the Ancient Greek Political Philosophy elaborates on the *Saptanga* notion of state. For instance, Plato had suggested that when comparing the State to the human body, a damage to one organ produces issues for the other organs much as a cut on the finger causes discomfort in the body. Kautilya listed and explained seven *Angas*, *Prakritis*, or elements to describe the nature of the State as a whole. These are-

1. Master or king or *Swami*
2. *Amatya* or ministers
3. *Janpad* or country
4. *Durg* or fort
5. *Kosh* or treasury
6. *Dand* or Punishments
7. *Mitra* or Friend

1. **Master or king or *Swami***- Kautilya, who believed that monarchy was the best type of government, gave the king the highest place in the state. The Swami is above all other elements because he is the state's chief executive. The word "*Swami*" comes from the Sanskrit word "*swayam*," which means "self-determined." As a result, the Swami transforms into a live, animate incarnation that is not subject to any sort of rule. He represents power and authority in both the legal and political spheres. Kautilya provides a thorough enumeration of the following four broad kinds of characteristics that make up a Swami's ideals: (i) Attractive qualities; (ii) Intellectual and intuitive qualities; (iii) Enthusiastic qualities; and (iv) Spirit and self-control qualities. This classification of characteristics adds to the conventional view that kingship is marked by compulsion and subjection of subjects. Thus, the king was not to be a despot who ruled his subjects through ruthless military force but rather through love. As a result, he is required to complete two different types of tasks and duties:

(i) Protective Functions- Kautilya expects the king to carry out the following protective functions because he is the natural protector and savior of his subjects. He should put an end to violence and uphold law and order, he should prevent threats and command the army, he should address people's complaints, he should punish wrongdoers, and he should administer justice impartially and in accordance with the sacred law, evidence, history, and enacted laws.

(ii) Promotive Functions- On the other hand, he should promote the moral and material happiness and welfare of his people, as in their happiness lies his happiness and in their welfare his welfare, to enable them to pursue their independent life endeavours freely, to maintain unity and solidarity, to reward virtue, to promote agriculture, industry, and the arts, to regulate the means of subsistence, especially for labourers. In the exercise of these functions, Kautilya's king was all- powerful. The limits of his authority were imposed by the social and religious customs of his state.

2. **Amatya or Minister-** The minister of the high grade is referred to as Amatya or Mantrin in its strictest sense. Kautilya outlines a complex system for selecting Amatyas and other officials who must be morally and ethically upright, truthful in business dealings, and of excellent character. The Amatyas were supposed to be men of infallible memory, amiable character, knowledge, patience, and endurance who were natural born citizens, people of noble origin, free from all vices, and persons of noble lineage. Only wise people were to be chosen by the king to fill these positions since they would serve as his trusted advisors. Not only were these ministers expected to advise the monarch whenever he requested it, but they also had to keep their discussions private.
3. **Janpad or country-** This distinctive Saptanga component is the State's emblem, which denotes a territorial society. Here, "Jana" stands for people, while "Pada" represents the area in which these individuals have a permanent home. Kautilya's Janapada encompasses both people and territory. In terms of territory, Kautilya lists the following requirements for a prosperous Janapada: (i) provide housing and support for people; (ii) protect the state from enemies; (iii) find employment for people; (iv) have manageable neighbours; (v) provide pastures; (vi) have arable land, mines, and forest; and (vii) provide good internal communication, i.e., rivers, roads, and outlet to sea.
4. **Durg or fort-** Fortification was important to Kautilya in order to safeguard and defend the state. He intended the state to completely encircle the areas with defences. He identified four different types of fortification: *Audak*, *Paarvat*, *Dhannvana*, and *Vana*. The first two of these categories are employed to safeguard the territory, and the final two are meant to protect the farmers. Thus, these

fortifications would serve as a means of both defensive and offensive defense while also serving as a means of protecting the populace and the city.

5. **Kosh or treasury-** In all eras and conditions, the State's continued existence depends on a thriving economy. That is perhaps the reason why ancient Indian philosophers considered the treasury to be a crucial part of the state. Although Kautilya desired a rich treasury, he gave the king precise instructions to obtain the nation's wealth only through lawful and moral means and under no circumstances by dishonest or immoral means. Kautilya offered the following legal sources for the collection of funds: (i) several types of land taxes; (ii) duty levied on the sale of goods in the market; (iii) tax on imports and exports; and (iv) other taxes.
6. **Dand or Punishments-** Kautilya acknowledged that the most crucial requirement for the kingdom was a powerful, hereditary Kshatriya army. He insisted on the hereditary army because it would be trustworthy and free from deceit in addition to being talented, well-contended, and faithful to the king's wishes. Such an army would help the king's offensive and defensive objectives. It was therefore apparent that Kautilya would pay close attention to the upkeep and management of the army. For instance, in the *Arthashastra*, he lists up to six heads of departments, including those in charge of the infantry, cavalry, elephants, chariots, and marine forces.
7. **Mitra or Friend-** After realising that "political isolation means death, Kautilya went on to think about the Mitra or ally as a crucial element. *Sahaja* and *Kritrima* are the two types of allies that Kautilya recognises. The *Sahaja*, or natural, ally, is the one who has been a friend since the king's father or grandparents lived nearby and who is geographically close to the enemy's immediate neighbour. In contrast, the *Kritrima*, or acquired ally, is the buddy who is specifically sought out for the defense of property and life. However, Kautilya favoured a partner who is steadfast, disciplined, eager, and from whom there is little chance of disagreement or mutiny.

However, Kautilya's description of *angas*, or constituents of the state, is a vivid reflection of his conception of "State." He did not define the word "State" in any particular way because he was more of a doer than a theorist. He stressed both the internal and external security of the state. Kautilya's deeper knowledge of both the political essence of man and the operation of his political institutions, particularly the state, is vividly expressed in the *Saptanga* theory.

6.3.2 Objectives and Functions of Kautilya's State

The focal point of Kautilya's economic theory is the state. A state's goal is to ensure people's welfare in addition to security. He combined several institutions to achieve his goals. The goals are

to protect people from natural disasters, secure them, and murder any enemy detectives who could pose a threat to the state. According to Kautilya, the state is everything to a monarch without it. The state, in Kautilya's opinion, is both materialistic and spiritual. The goal of a state is to establish circumstances in which people can live without regard to race, creed, or caste in addition to managing people's religious, material, and labour needs. He places emphasis on the state's scope for a complete purpose. Kautilya says that the state should do work in following way: -

Agriculture - The foundation of a state's economy is agriculture. A region with arable land that can supply all of its food needs. It is time to start the plantation. It may also be controlled for transport.

Administrative Appointments- For a good administration there should be essential appointments. It is the king's responsibility.

Diplomatic Function- Kautilya didn't have a good reputation for internal management. The behaviour of the neighbour should be considered while choosing an ambassador.

Military Function - The state's safety is also a major concern. For it an integrated and powerful military is essential which may be able to face outsider's attack.

Spiritual Function- Kautilya anticipates the king to appoint Brahman, run the government in accordance with *Dharmasastra*, and defend *Dharma*/religious. According to him, it is the responsibility of the state to advance human spirituality rather than the materialistic world.

Social Welfare- According to Kautilya, the goal of the state should not only be prosperity but also social welfare because a prosperous individual may create a thriving society. "A king checks the famine at all," says Kautilya. Whoever serves the grain, even during times of hunger, is truly a king. Widows, handicapped people, and others should all have jobs provided by the state.

6.3.3 Check your Progress I

(i) What is the nature of State according to Kautilya.

(ii) What are the functions performed by State according to Kautilya?

6.4 VIEWS ON KINGSHIP

According to Kautilya the king is the first and foremost organ of the state. Without him the state is nothing. This type of state is harmful for its people. Kautilya's thoughts on kingship are comparable to those of Plato's philosopher king. The ideal characteristics for a monarch should be heart and mind. The king is addressed throughout the entire *Arthashastra*. According to Kautilya, the *Matsyayana*, or law of fishes, which states that the larger fish swallows the smaller fish, oppresses the populace. God created the first king of his type at this time and gave him the name Manu.

6.4.1 Qualities of the king: -

1. A monarch should be ideal in every way, including mental, intellectual, and physical.
2. He should be punctual.
3. He should have the control own senses.
4. He should accomplish his work, economic, and religious goals.

6.4.2 Duties and Powers of the King- A king having following works:-

- The three pillars of religion, economy, and work are the foundation of Kautilya's economy. The king begins his day by performing his religious duties. Kautilya advises him to work with religion. Such tasks ought to be assigned to a purohit or saint. Honouring him (the saint) as pupilguru, son-father, and servant-master is appropriate.
- He needs to schedule appointments in order to do his task. Ministers, saints, commanders, and various department heads ought to be chosen in accordance with their qualifications.
- People who created states through social cohesion did so for the sake of their security and well-being. The king places a high priority on citizen welfare. He should make every effort to provide for wellbeing. He should encourage his followers to follow this route while also walking it himself. It can be used to provide labour, as well as economic.
- The importance of agriculture is emphasised by Kautilya. He advises to the monarch that the nation be founded in a location where farming is possible. The state's land needs to be planted.
- The king should do justice according to religious. For it he should select judges and establish courts.

- The king should constantly enhance the treasury, and to do so, he should issue instructions. Economics are important for both job and religion. Kautilya gave his epic the name *Arthashastra* because he believed that a strong economy is the foundation of a strong state.
- A ruler should appoint ambassadors to observe how other nations behave. Kautilya also makes recommendations for diplomatic action in opposition to friendly and hostile states.
- A king should preserve his citizens from natural calamities. Kautilya says, “The king checks the famine at all, whenever the citizens would not eat, he should not eat the food himself.”

6.4.3 Checks on King’s Power: The king of Kautilya was not absolute monarch. For checking absolute monarchy Kautilya had put some checks on him;

- **Religious Check-** He has been scrutinized for money collection, a luxurious lifestyle, and personal safety by Religion. He worked according to the religious sentiments and religious institution for political expending and for the noble ends of the state.
- **The king is not supreme-** He must submit to religious duties. He is drawn to saints and purohits. As a son to his father and a servant to his master, he should be respected in the same way as a student respects his teacher. He is inferior to the Saint.
- **Equal objectives of People, King and State-** He has not to fulfill the objectives for himself but also for the citizens. When there are equal rights between king and people there is no question of absolutism.
- **Succession is based on Merit-** Merit-based succession is used by Kautilya to distinguish it from hereditary succession. According to him, a monarch should be physically fit, cognitively sharp, intellectually curious, reliable, courageous, etc., and full of qualities. Such a virtual ruler wouldn't be unchallengeable.
- **Pressure of Ministers-** The king cannot be autocratic since he follows the advice of his ministers when carrying out his duties. In *Arthashastra*, he has the authority to make decisions on his own after consulting with the ministers.
- **The king's powers are limited-** He has the authority to enact laws, but they must adhere to Dharmasastra and local customs. Although he has the right to punish, he should do so in accordance with religious laws. A king so only has certain authority. He is not absolute as a result.

King's authority has been verified. Kautilya does not support his tyrannical attitude towards the populace. All of the king's works are for the good of the people. For fulfilling his responsibilities he has comprehensive rights. Thus, his throne is the symbol of proud and importance. It was highly challenging for any king to establish himself in an absolute position of unbridled autocratic control with these limitations on the governmental structure in place.

6.4.4. Check Your Progress II

- (i) What are the duties of King according to Kautilya?

- (ii) Describe the checks on the power of King.

6.5. Kautilya's Views on Inter State Relations

In his writings on interstate relations and diplomacy, Kautilya outlined some fundamental principles, including the following: a) No state can exist in isolation; b) there are no permanent allies or enemies in interstate relations; c) any kingdom is an ally or enemy depending on its geographical location in relation to the intending conqueror; and d) A wise king with political training, even if he only controls a small territory, can conquer the outside world with the aid of the best. The main ideas in *Arthashastra* that deal with inter-state relations and foreign policy are *Mandala Siddhant*, *Sadgunya Niti* (Sixfold policy), the four *Upayas* (Fourfold measures).

6.5.1 Mandala Siddhant or Concept of Mandala

Sanskrit's term for "mandala" means "circle." The universe has been given graphic features by the Indians, who have rendered it in its purest form. Mandala is a geometric projection of the globe. Kautilya created a political geometry that takes into account many political circumstances using the mandala's design. He compared the structure of international relations to a mandala system in the seventh book of the *Arthashastra*. It wasn't a brand-new idea that Kautilya introduced because Manu had already talked about it and the Rigveda made oblique allusions to it.

However, it was Kautilya who gave a comprehensive theory of mandala for security and survival of state. He holds that the king should increase the number of his friends in proportion to the number of his enemy states in order to be able to maintain control over them. This is because the monarch wants to extend his state by subduing and conquering other states. Conversely, the weaker powers need to be wary of their strong neighbours. In order to defend themselves against the super powers and pursue their expansionist programme, they should continue to have friendly connections with states that have an equal standing and establish a Mandal or circle of these states. The central premise of the Mandala theory lies in locating the position of a kingdom as an enemy or ally with respect to the intending conqueror and the kingdom's spatial placement in the mandala.

- *Vijigishu*: The king who aspires to be the conqueror
- *Ari*: Shares border with Vijigishu, an enemy
- *Mitra*: Friend or an ally of Vijigishu, shares border with ari
- *Ari-Mitra*: Friend of ari, shares border with mitra
- *Mitra-Mitra* : Friend or an ally of friend
- *Ari Mitra-Mitra*: Friend of enemy's friend
- *Parshnigraha*: Enemy in the rear of the Vijigishu
- *Aakranda*: Friend in the rear behind Parshnigraha
- *Parshnigraha-asara*: Friend of Parshnigraha behind Aakranda
- *Aakranda-asara*: Friend of Aakranda behind Parshnigrahasara
- *Madhyama*: Indifferent kingdom
- *Udasina*: Neutral Kingdom

Kautilya promotes four fundamental rings and uses the Vijigishu as the mandala theory's point of reference. The *Vijigishu*, his friend, and his friend's friend are the three principal kings who make up the first circle. They each have the *amatya*, *janapada*, *durga*, *kosha*, and *danda*, which are the five components of sovereignty. Consequently, a circle of states would have 18 elements i.e. 3 primary kings plus 5 elements of each, for a total of 15. This likewise holds true for the other three rings of states: *ari* (the *vijigishu*'s antagonist), *madhyama* (the indifferent monarch), and *udasina* (the neutral king), each with a king at its centre. The mandala hypothesis would also include 12 kings, 60 aspects of sovereignty, and 72 elements of states, in addition to four main rings of states. The statement may thus be analyzed:

Circle i- Comprising of the *Vijigishu*, his friend and his friend's friend

Circle ii-Comprising of the *Ari*, his friend and his friend's friend.

Circle iii- Comprising of the *Madhyama* king, his friend and his friend's friend

Circle iv- Comprising of the *Udasina* king, his friend and his friend's friend

The *Vijigishu* king, an aspirant to absolute sovereignty, is enjoined by Kautilya to embark on a career of conquest, seduce the surrounding states, and shine forth as the supreme, undisputed monarch. Striking at the right moment, the conqueror attains his objectives and, at the same time, sees to it that the balance of power is maintained amongst the kings of a circle. The five monarchs in front of the conqueror are *Ari*, *Mitra*, *Arimitra*, *Mitramitra*, and *Arimitromitra*, spelling out the invader's intricate relationships in *Kautilyan* terms. Some kings had no desire to participate in the rivalries that surrounded them. The term "*Madhyama*" or "indifferent" refers to a monarch who was both close to the conqueror and his antagonist and who was capable of aiding both rulers, whether they were united or not, or of opposing each one separately. *Udasina* was a monarch who had similar potential but who did not rule over the invader, his enemy, or *Madhyama*. The twelve kings mentioned above were regarded as constituting the mandala of kings. Kautilya's explanation of the Mandala theory of interstate politics is a lesson in contemporary practical politics. The monarch was motivated by Kautilya to make his foreign policy decisions only after carefully evaluating the capacities and accomplishments of his allies and adversaries.

6.5.2 Sadgunya Niti or Sixfold policy- According to Kautilya's argument in Book 7 of the *Arthashastra*, a state has six possibilities for implementing its foreign policy, each of which is appropriate in a particular set of circumstances. Kautilya mentions six types of system or qualities of foreign policy which is known as six-fold policy. The six-fold policy includes:

1. *Sandhis* (Peace)
2. *Vigraha* (War)
3. *Asana* (Neutrality)
4. *Yana* (preparing for war)
5. *Samasraya* (Alliance)
6. *Dvaidhibhava* (Dual Policy)

1) Sandhis (peace)- The *Sandhi*, according to Kautilya, is a type of conditional wealth transfer between two monarchs. This distribution is typically determined by financial, geographic, and

punishment factors. In reality, the term "*Sandhi*" is used broadly to refer to the security that comes with productive work. Kautilya primarily emphasised the value of maintaining peace.

2) *Vigraha* (war)- *Vigraha*, or war, is the term used to describe the king's aggressiveness against the foe. In the seventh and tenth chapters of his work *Arthashastra*, Kautilya explains and examines numerous facets of war. He referred to *Vigraha* as a war term. War is unavoidable, but not intentionally.

3) *Asana* (neutrality)- The king must, under certain circumstances, follow a policy of neutrality towards the enemy, according to Kautilya. If the king realizes that, neither he nor his adversary can defeat the other, then he should avoid war and alliance.

4) *Yana* (preparing for war)- The king's preparation for war against the enemy is called *Yana*. One should move forward in accordance with the strength and capabilities of opponent.

5) *Samsraya* (Alliance)- The meaning of *Samsraya* is alliance for self-preservation and join hands with those who have similar objectives.

6) *Dvaidhibhava* (dual policy)- Diplomacy takes the form of dual policy. Ambivalent behaviour is referred to as *Dvaidhibhava*. Through the use of this strategy, the monarch chooses an open pact when the rival is more powerful, but he secretly plots to destroy the rival.

6.5.3 Four *Upayas* (Fourfold measures)

There are four *upayas* – *Sama* (conciliation), *Dama* (concession or gift), *Danda* (punishment) and *Bheda* (dissension). These *upayas* were to be used in times of peace by the king in his foreign relations. It is important to note that there is a hierarchy in the use of these *upayas*, with *danda* or the use of force being the last option. The four *upayas* given by Kautilya are explained below-

***Sama* (conciliation)-** Concession and compromise is promised to the opponent irrespective of the fact whether it would really materialize or not. Giving a high rank or awarding an honor is also a method of conciliation with a potential enemy.

***Dama* (concession or gift)-** In case conciliation does not work out, one has to take recourse to *dana* or gifts. It may include cash payments, valuables, making territorial concessions or even handing over hostages.

***Danda* (punishment)-** The third *upaya*, often known as divide and conquer, entails fostering strife. By isolating actors from one another and sowing the seeds of disagreement in their minds, procedures like discrimination and selective preference are used. State alliances that jeopardize the safety of one's own state should be diminished or destroyed.

Bheda (dissension)- In interstate relations, it refers to war and involves the use of force or punishment. Due to the danger and expense of war, Kautilya favoured clandestine operations, or *tusnim-yuddha*. Effective ways to advance one's own state interests include sabotage and the murder of the leaders of competitor states. Covert actions are inexpensive but can yield greater rewards.

6.5.4. Check Your Progress III

(i) What is the concept of *Mandala*?

(ii) What do you know about *Sadgunya* Niti or Six-fold policy of Kautilya?

6.6. CONCLUSION

Kautilya is the father of Indian political science; however, his works have not been given due importance and analysis has not been done not only in India, but also outside India as well. The *Arthashastra* by Kautilya is a groundbreaking text in diplomatic and strategic studies. He hasn't gotten the recognition he deserves for his contributions to the theory of international relations. In formulating a state's foreign policy, Kautilya emphasized the importance of that state's geographical and economic basis. He defined the idea of "*Yogakshema*," which is a union of security, prosperity, and tranquilly that may be attained through dharma, *danda*, and family. Kautilya proposed a multi-pronged approach to national security that addressed both conventional and atypical security challenges, which was uncommon in his era. The four *upayas* and the *shadgunya* precepts were crucial in implementing a nation's foreign policy. Despite being regarded as a realist philosopher, Kautilya regularly brings up dharma in *Arthashastra*. *Kautilyan's* thinking was a blend of idealism and realism, as seen by a comprehensive reading of his writing. Even in the twenty-first century, India's foreign policy is still governed by his vision.

6.7. Questions for Practice

6.7.1. Long Answer questions

- I. Discuss the political ideas of Kautilya.
- II. Explain the Kautilya's views on State.
- III. Describe the inter-state relations discussed by Kautilya.
- IV. Discuss Kautilya's views on Kingship.

6.7.2. Short Answer Questions

- I. Describe the functions of state according to Kautilya.
- II. Discuss the six-fold policy of Kautilya.
- III. Discuss the four-fold measures described by Kautilya.
- IV. What are the qualities of king according to Kautilya?

6.8 Suggested Readings-

- Boesche, Roger. (2002). The First Great Political Realist: Kautilya and His Arthashastra. Maryland: Lexington Books.
- Dr. Manashi Sarma and Arpita Das. (2018). Indian Political Thought, Sem. 1, Block 1 Krishna Kanta Handiqui State Open University.
- Modelski, George, Kautilya. (1964). Foreign Policy and International System in the Ancient Hindu World, 58, no. 3, The American Political Science Review.
- Mitra, Subrata K & Michael Liebig. (2017). Kautilya's Arthashastra: An Intellectual Portrait – The Classical Roots of Modern Politics in India. New Delhi: Rupa Publishing India Pvt Ltd.
- Rangarajan, L.N. (1992). Kautilya: The Arthashastra. New Delhi: Penguin Books India (P) Ltd.
- Shahi, Deepshikha. (2019). Kautilya and Non-Western IR Theory. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Sihag, Balbir Singh. (2014). Kautilya's Proactive and Pragmatic Approach to National Security. URL: http://www.du.ac.in/du/uploads/events/20102014_Abstract.pdf
- Singh, M. P. (2017). Kautilya: Theory of State in Himanshu Roy and M P Singh (eds). Indian Political Thought– Theme and Thinkers. Noida: Pearson India Education Services Pvt Ltd.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

UNIT 7 GURU NANAK DEV G: CONCEPT OF STATE AND CONCEPT OF JUSTICE

STRUCTURE

- 7.0. Learning Objectives
- 7.1. Key Words
- 7.2. Introduction
- 7.3. Historical Background
- 7.4. Political Circumstances Under Lodhi Emperors
- 7.5. Babur's Invasion on Punjab
- 7.6. Guru Nanak's Response to The Contemporary Circumstances
- 7.7. Guru Nanak's Concept of Justice, Concept of Social Justice.
- 7.8. Conclusion
- 7.9. Suggested Readings

7.0.LEARNING OBJECTIVES: After the completion of this unit students will be able to learn:

1. To understand the ideology of Guru Nanak Dev g
2. To analyse the concept of state in the context of Guru Nanak dev g
3. To analyse the concept of Justice in the context of Guru Nanak dev g

7.1. KEY WORDS: State, Justice, religion,

7.2. INTRODUCTION

State is a core concept of political science. Theoretically, an organisation which has four essential elements like territory, population, government and sovereignty can be called state. From ancient times to till present most of the political thinkers develop their theories related the nature and origin of the state.

Like political thinkers many other renowned personalities of civil society like religious preachers, etc express their views about the nature of state and raise their voices against improper working of ruling class. India has the proud privilege of giving birth to numerous saints, philosophers, religious preachers and prophets who

were raise their voice against the atrocities of ruling class without any fear. Guru Nanak dev g founder of Sikhism is also one of those who fearlessly stood against their contemporary rulers to protect the rights of citizens. Sikhism is a monumental religion originated in Punjab around the end of the 15th century. He is a prophet of peace and was born in Punjab, who proved a great saint.

7.3. HISTORICAL BACKGROUND

Guru Nanak, a great reformer and revolutionary had very sharp intellect, a wide-awake mind, deep insight and a spiritually developed personality. He was keen observer of the socio-political happenings of his period. Guru Nanak was a religious and social reformer not a professional political thinker. But there were same ideas expressed by Guru Nanak which may be called his political views because of their direct or indirect affinity to modern ideas of the political pattern. Guru Nanak's life period (1469-1539) was politically dominated by the Muslim rule over India. He preached certain ideas based on his experience and learning which may categorised as his political ideas or political philosophy. Guru Nanak was born at the time when India faced a great crisis. The hour of Guru Nanak's birth "was an hour of crisis for the calmly flowing stream of the Indian culture which has never been subjected to such a several stress and storm. The political system was a challenge to any self-respecting man which any individual like Guru Nanak could not bear.

7.4. POLITICAL CIRCUMSTANCES UNDER LODHI EMPERORS

Guru Nanak was the contemporary of five Kings. Bahlol Lodhi (1451-1489), Sikander Lodhi (1489-1577), Ibrahim Lodhi (1577-1526), Babar (1526-1530) and Humayun (1530-1540). During the Lodhi period lawless elements had begun to raise their heads in defiance. Much of the time of Lodhi Sultans was spent in warfare and these repeated waves of depredation and violence had rendered the life very hard and miserable for the people of Northern India. There was hardly any security of like, honour or prosperity. During that period Hinduism and Islam were the two dominant religions in the Punjab. The rulers of the country were Muslims while Hindus were subjects. Deep hatred and bitter antagonism existed between these two religions. The Hindus suffers multiple oppressions— by foreign rulers by invaders, and by alien settlers. The Hindus and Muslims were completely sparked from each other religiously, socially, economically, culturally and politically chaos and oppression. All spheres of life were affected by corruption and high-handedness.

Sikander Lodhi proved the worst rule. He was infidel completely destroyed diverse places of faith and left not a single vestige. He ruined the shrines of Mathura entirely the mines of hetaerism, and turned the principal places of worship of the Hindus in Caravan *Sarais* and *Madarases*.

Ibrahim Lodhi was a weak, worthless and dissolute king. The whole of Delhi kingdom that time was in utter confusion and disorder under him. On the one hand Ibrahim failed to understand the character and sentiments of his own race, and on the other hand the vast majority of the Hindus of the country had little faith in his sense of justice. The Hindus remained dissatisfied and discontented as ever before under Sikander, Feroz and Ala-ud-Din Khilji.

The reigning dynasty at the time were the Lodhies, who according to Nanak had 'squandered away the priceless heritage' that was Hindustan and allowed it to be ravaged by Babar's Mughal holders. The tumult of hate and falsehood had made the songs of love of the Sufis and the Bhaktas almost inaudible.¹ Guru Nanak dev g criticised Lodhi's for not making sufficient arrangements for protecting their subjects. He holds them responsible for the suffering of the people at the hands of the Mughals.²

7.5. BABUR'S INVASION ON PUNJAB

In 1521 Emperor Babur attacked India, massacred the people in a village called Eminabad and imprisoned the people of the next village. The attack of Babur on Hindustan was a sinful venture. Guru Nanak Dev Ji pointed out all the evils which prevailing that time. Guru Nanak Dev Ji openly raised his voice against their activities. The general political conditions of India during the Lodhi and Mughal periods were bad enough because of utter lack of justice and fair play. There were inner conflicts among the neighbouring states and all the princely states fought the foreigners individually. The provincial governs themselves had no concern with the religious persecution of the Hindu and the administration in the provinces remains worst. The governors were always busy in wordily pleasures and had lost all sense of duty towards the people.

¹ Khuswant singh, "A history of Sikh- volume -1:1469-1839", Oxford University Press, New Delhi,1999, p 27

² www.sikhinet.com, Surjit Hans, "Parmapra ate Pragatiwad", 1981, p 360

There was a wide gulf between the rulers and the ruled. The sole sanction behind the throne was the coercive powers of the rulers. The popular base was totally absent. Thus, the kings, courtiers, and the whole administration had been corrupt. Political oppression of the Hindus by the alien Muslim rulers left them with no political rights. They were not only treated as second-class citizens but also as slaves. Muslim rulers' first and foremost duty was to prerogative Islam and convert Hindus to Islam even at the point of the sword. Hindus were denied the liberty of conscience, expression and worship. Muslim rulers imposed heavy taxes on the Hindu trading community. Judicial officers denied justice in the case in which Hindus were involved on the instructions of the ruling Muslim rulers. Political degeneracy, administrative decadence and disgruntled elements prevailed in all spheres of title.

7.6.GURU NANAK'S RESPONSE TO THE CONTEMPORARY CIRCUMSTANCES

Guru Nanak often denounced the political rule of his time in general terms. Guru Nanak did not turn a blind eye to political suppression or consider it outside the realm of religion, but undertook political protest through his writings, speaking out against the cruelty of rulers. Guru Nanak wrote a number of passages about the Mughal invasions of India by Babur and the brutalities that he eye witnessed firsthand.³ However, as is evident from his verses, his criticism was very much balanced and scholastic. He said:

Kings are like Butchers
Religion hath taken wings and flown.
In the dark night of falsehood,
I cannot see where the moon of truth is rising'. (*Majh ki Var*)⁴

Guru Nanak's reaction to the political and social conditions of his time in his hymns was directly intended to condemn Lodhis' as tyrants and it was also against all those blinded by political power. Guru Nanak rebuked the Master of the head for not having offered still resistance to the enemy in the defence of their subjects and

³ www.sikhiwiki.org visited on 07-09-2019

⁴ Khuswant singh *opcit*

allowing the foreigners to snatch away such a precious gem so easily. To quote the Guru:

The dogs (Lodhis) have thrown away the priceless inheritance.

When they are dead and gone, no will remember them with regard.

This showed Guru Nanak's anguish over political conditions and the nature of the rulers of the time. However, he made it clear that to a very great extent, the people had only themselves to blame for their lot. He was very sensitively aware of political abuses and consequent miseries of the people.

Guru Nanak Dev ji talked about the kings, government etc, not about the state. The Guru called upon the rulers to stand for reason and to rule in the interest of the people. He said that the king had no right to exercise absolute powers. The divine origin of the kingship is stated in the Mahabharata and the state is believed to have come into being due to the inspiration from God. During those days the people also believed in the Divine Right of King. It was held that the King was ordained by God to rule over the people. The Guru challenged this idea. He even went one step further and made kingship conditional. Like Plato's philosopher king, Guru Nanak declared that, "The king rules by the strength of his virtues and of the accordance with the will of the representatives of the people." This was a very democratic and progressive principle which Guru Nanak enunciated and advocated in the 15th century. He emphasized that only a person who was virtuous and moral, fair and just had right to rule.

He desired God-fearing rulers and asked him to imbibe virtues and refrain from revetments and sensual pleasure. Guru Nanak instructs a ruler to work for the welfare of his subjects and abstains from self-motivation. He wishes harmony and peace in a kingdom and craves to eradicate discrimination and exploitation at all levels. He enjoins upon the rulers to defend the country and the people from the foreign aggression.⁵

The state in traditional political theory western and eastern has been founded on a utopian world view of the Greek philosophers, Roman Jurists, the Vedantic and the Buddhist thinker. Modern political theory, on the other hand moves dramatically

⁵ www.sikhnet.com, Balwant Singh Dhillon, "Political Attitude of Guru Nanak" Journal of Sikh Studies,

apart from these classical nations by generally relying on pragmatic expediency. The Sikh formulations with regard to the state fall in between those two extreme positions. Theorising about a state which is neither a totally spiritualised entity nor a thoroughly.

Guru Nanak Dev Ji wanted to establish a new society which based on democratic principles in the widest sense. The aim of Guru Nanak was to save society from slavery, tyranny and in justice. The newly created society was based on health and rational principles of politics and social relationship. He says that state should create that conditions which may help the individual to nurture his personality.

He believes that state is based on justice and equality. On the contrary, it had always been stressed that kings should always be dispensers of justice and equality. Guru Nanak criticised the Northern Indian rulers for their ignoring salient principle of good rule. He felt that bowing down to oppression was cowardice and if encouraged, the prolongation of injustice and cruelty towards the weak and helpless. Guru Nanak was an advocate monarchical democracy. He never accepted the idea that the king was independent to act according to their wishes regardless of their responsibilities to their subjects.

Guru Nanak Dev talked about the duties of the rules that an unjust king disturbed equilibrium of society and created all round chaos, while his injustice, great and avaricious resulted in calamities like famine, scarcity of rainfall, economic and political crises and shedding of innocent blood. So, king would be just and aware for his responsibilities. The administrative duties of the rules were as multifarious as the necessities of the state. According to Guru Nanak, monarchy was God ordained. In his opinion, the monarch exercises the powers as a mandate from God in order that may continue to enjoy this boon. He must always act in consonance with God's dictates, which resides in the will of the people. In one of his couplets Guru Nanak says that for a ruler, the public opinion is like a pointer of God's will, and one who submits before the democratic ideals has no fear for losing his crown or throne. Although Guru Nanak makes no mention of a separate department of army under the king, yet he is conscious of the importance of army to the monarch of his times because it is necessary to maintain law and order. According to him rules should be well versed in military and the chief quality of a soldier should be to die on the battlefield facing the enemy's army in defence of the oppressed.

Guru Nanak says that the judicial department was the most ill-organised during that period. Justice hath taken wings and flown. He is critic of the excising nature of the judiciary and boldly writes that the sin of taking bribe cannot be washed away by reciting the Quran and posing as God-fearing men. Guru Nanak regrets that the Qazies live on bribe and tell lies and the Brahmins who pretend to be pious and just are not better than the Qazies.

The Qazies uttereth flashed and so earth direct,
The Brahmin stayeth life and then bathes at the pilgrim stations.

He says real judge should have full faith in God.

Guru Nanak denounced slavery and stood for its abolition. To him practice of slavery in any form was inhuman and against the will of the Supreme Lord. He was opposed that type of ruler which believes in slavery. He said that rule must be stood for equality of all human beings.

Guru Nanak was a strong antagonist of imperialism. He condemned the practice of imperialism in all fields, political, religious, social and economic. In political field he openly challenged the Lodhi rulers and denounced the invasion Babur, as previously discussed. He does not only condemn imperialism in various fields but also gives out his own scheme of national emancipation. He stressed certain points to encourage national integration in an ideal state and educated the citizens to do their best for the state. Guru Nanak advocated a secular state, endorsing equality of all religions. But secular state he meant *Sarva-Dhrma-Sambhava*- the traditional Hindu concept envisaging equal respect for all religions, freedom of worship and conscience and non-discrimination on the part of state for any religion.

Guru Nanak upheld various democratic principles like the equality of human beings, Gender equality, supremacy of masses, concept of *Sangat* and *Pangat*, which brought before the people a classless democratic society where all could claim equal status at a time when Brahminical autocracy and social division based on caste and class had disunited and wakened the Indian society. Thus, Guru Nanak explores democratic principles. Any hereditary claim to office or profession was challenged, as it limited competition for securing the best man for the job.

7.7. GURU NANAK'S CONCEPT OF JUSTICE

Guru Nanak Dev g is not only a spiritual leader but also a social activist. Guru Nanak was a born revolutionary. He revolted against the established religious and

social practices at a very young age. He always opposed the socio-cultural and religious practices which was the root cause of injustice.

1. **GENDER EQUALITY:** He always interrogated and condemned those religious beliefs and social customs which were responsible for the discrimination against women and held the custodians of society responsible for the degradation of women:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੇਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡਿ ਮੁਆ ਭੰਡ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨ॥

ਸੇ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੇ ਸਚਾ ਸੇਇ॥

ਜਿਤੁ ਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸਾਲਾਹੀਐ ਭਾਗਾ ਰਤੀ ਚਾਰਿ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਤਿਤੁ ਸਚੈ ਦਰਬਾਰਿ॥

It is only woman who gives birth to a child. It is she who conceives and nourishes the fetus inside her womb. It is woman whom man betroths and marries. It is woman whose company he seeks. It is she who nurtures and sustains the human race. When wife dies, man seeks another one. It is she through whom relations are established. How could she who gives birth to kings/great men be considered inferior? It is she who gives birth to another woman. No one could be born without woman. O Nanak, only the “True One” is independent of woman. Whosoever, whether man or woman sings the glory of God is blessed with joy and beauty. Nanak, such faces will be radiant in the court of the True One. (SGGS, M 1, p. 473)

This hymn criticized the patriarchal culture, as it is addressed to men, especially rulers/leaders who were the guardians of socio-religious order. Further, Guru Nanak declares that woman is the hub and the lifeline of humanity. It is woman who

conceives and nurtures humanity from birth to death. Besides, he puts woman at the top of “human evolution” by declaring that only God is independent of woman. Guru Nanak observed that Indian elite started playing a subservient role to gain power and pelf from the ruling class. He urges the elite of Hindu society not to abandon their religious practices, language and culture to appease their rulers.

Guru Nanak's views about women were far advanced for his time. He formed a democratic congregation where single, married and widowed women were welcomed and treated as equal partners of the community.

1. SOCIAL EQUALITY:

Indian society was a sort of rigmarole of customs, creeds and restrictions but Guru Nanak wanted to overthrow all the impediments. Women were treated as Sudras or untouchables in Indian society. Sudras or untouchables are considered lower in the Indian Society. Guru Nanak raised voice against the social discrimination and expressed out his concern and sympathy for the pathetic condition of downtrodden (Sudras and Untouchables) in the society and openly declaring his solidarity with the lowest of the low in society:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥

ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਿਰ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥

Those who are lowest of the low class, the very lowest of the low; Nanak will stand by the lowest of lowest, not with the elite. Societies that take care of the downtrodden have the blessing of God. (SGGS, M 1, p. 15)

Guru Nanak spoke for universal brotherhood and harmony among communities and nations. He advocated abolition of all distinctions based on caste and creed. He declared:

ਸਭੁ ਕੇ ਉਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕੋਇ॥

ਇਕਨੈ ਭਾਂਡੇ ਸਾਜਿਐ ਇਕੁ ਚਾਨਣੁ ਤਿਹੁ ਲੋਇ॥

Call every one high, none is low, the only potter (One Lord) had fashioned all alike. And his light pervades all creation. (SGGS, M 1, p. 62)

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੁਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ॥

Recognize the Lord's Light within all, and do not consider social class or status;

there are no classes or castes in the world hereafter (SGGS, M 1, p. 349)

In this regard, to give practical shape to his teachings, he introduced the system of *langar* (community kitchen) and *Pangat* (persons sitting together in rows to eat) at Kartarpur now in Pakistan. Guru Nanak Dev himself dined all the distinctions based on castes and classes, high and low. Tradition of *langar* became a symbol of equality, fraternity and brotherhood.

1. EQUAL RIGHTS:

The philosophy of Guru Nanak Dev and its relevance today in equity, social justice and environment' here. Guru Nanak and his philosophy do not belong only to Punjab or the Sikh religion but his persona and his teachings have gifted pearls of sanity and wisdom to whole world that could transcend all man-made boundaries irrespective of the race, caste creed or religion.

Guru Nanak's was a rationalist, and he challenged superstitions and dogmas in simple and thoughtful words that were well understood and accepted by members of the clergy and commoners alike. Guru Nanak demonstrated that all religions are equal and deserved to be equally respected by all. The ideas behind equality of all human beings as well as universal brotherhood formed the philosophy of the holy Guru Granth sahib (Sikh holy book) which we know the collection of poetic hymns through which Guru Nanak delivered his divine guidance.

He (Guru Nanak) termed such *sewa* (service) as 'Sacha Sauda' or true business of life. Guru Nanak Dev championed the cause of equality and justice and his teachings transcend all man-made boundaries irrespective of race, caste, creed or religion.

Recalling the first Sikh Guru's ideology of "ਪਵ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਡਪਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤ ਮਹਤੁ॥

(air the guru, water the father and earth mother)". If the people followed this message sincerely, the country would not have faced the terrible environment crisis as being witnessed today. Extensive travels of Guru Nanak helped him acquire deep knowledge and appreciation of diversity of flora and fauna.

7.1. CONCLUSION:

It can be concluded that although Guru Nanak lived in the 15th century, but his teachings have much relevance in modern society too. Guru Nanak was a keen observer of the political scene and had deep feelings and involvement in the problem

of his times. He was not indifferent to political problems. He expresses his concern about the socio-political evils in most unambiguous and forceful language. He pointed out the traits and virtues of the rulers in the country that they should have honesty, liberal mindedness, just and sympathetic nature. On the other hand, the Guru pointed out that if a ruler commits tyrannies, it is the duty of a man to fight against him. Guru Nanak's role in the politics of his times is radical and as well as progressive. The Bani of Guru Nanak guides the humanity to lead a successful and good life. He is not a political philosopher but his ideology is more authentic and relevant to solve the problems of present time. Guru Nanak pushed away the bounds of race, creed caste and religion and championed the cause of equality and justice both for men and women. At the end it can be sum up that Guru Nanak's Bani motivates us to creates a society which promotes justice, equality, fraternity, faith, secularism and democratic values and it leads to *SARBAT DA BHALA*.

7.2. Questions for Practice

7.2.1. Long Answer Questions

1. Write a detailed note on the Guru Nanak's theory of justice.
2. Describe the political ideas of Guru Nanak Dev g.
3. Discuss the concept of Social Justice.

7.2.2. Short Answer Questions

- 1.What is Social Equality?
2. What do you understand by women rights?
- 3.Discuss the views of Guru Nanak about the kings?

7.3. SUGGESTED READINGS:

1. Baldev Singh. Nankian Philosophy (Gurmat). Published 2015. Sikh Book Club.
2. Universal Relevance of Guru Nanak's Teachings. Proceedings of Fourth Canadian Punjabi Conference (Celebrating 550th Birth Anniversary of Guru Nanak Dev Ji), Punjabi Heritage Foundation of Canada, Ottawa, 6 July, 2019.
3. Gurtej Singh. Political Ideas of Guru Nanak. In: Sikhism: Its Philosophy and

History. Edited by Kharak Singh & Daljit Singh, IOSS Chandigarh, 1997, pp. 176-184.

4. Sher Singh. Gurmat Darshan (Punjabi). Shiromani Gurdwara Parbandak Committee (SGPC), Amritsar, 1962, p. 47.
5. Kapur Singh. Preface to Prasaraparsana. Hind Publishers, Jalandhar, 1959, p.12
6. MM Alimardi. God in Sikhism. Religious Inquiries 2013, Vol. 2(4), 77-92.
7. Bhai Harbans Lal & Roshan Attrey, Guru Nanak's Religious Pluralism and Sri Guru Granth Sahib. Published by Guru Nanak Foundation, New Delhi, 2019

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

UNIT 8: M.N ROY: CONCEPT OF RADICAL HUMANISM AND CONCEPT OF DEMOCRACY

STRUCTURE:

- 8.0. Learning objectives
- 8.1. Key Words
- 8.2. Introduction
- 8.3. Early life and Career
- 8.4. Writings
 - 8.4.1. Check Your Progress I
- 8.5. Concept of Radical Humanism
 - 8.5.1. Check Your Progress II
- 8.6. Concept of Democracy
 - 8.6.1. Check Your Progress III
- 8.7. Conclusion
- 8.8. Questions for Practice
 - 8.8.1. Long Answer questions
 - 8.8.2. Short Answer Questions
- 8.9. Suggested Readings

8.0. LEARNING OBJECTIVES

After reading this unit, you would be able:

- .To know about the personality of M.N Roy
- To know about the concept of Radical Humanism
- To know about M.N Roy's views regarding Democracy

8.1. KEY WORDS

State, Democracy, Marxism, Radical Humanism, Decentralization

8.2. INTRODUCTION- M.N. Roy was born in Bengal in 1887. He was India's first theorist who attempted to apply Marxism to achieve liberation from foreign rule. He enjoys a special

distinction, because he collaborated with Lenin, Trotsky, and Stalin. He transitioned from a nationalist revolutionary to an enthusiastic Marxist, then from a Marxist to a radical humanist as his opinions changed. He began his political career as a fervent nationalist, similar to Aurobindo Ghosh. Three stages are included in Roy's mental process. He was a patriot and revolutionary during the first phase, which lasted until 1919. Roy transitioned towards communism in the second phase, and in the third and last stage, he turned as radical humanist. He coupled a strong dedication to the fundamental principles of freedom and truth with a remarkable openness that allowed him to be receptive to new ideas and learn from new experiences. Roy made an effort to explain philosophy in a scientific way and set it apart from religion. He asserted that the presence of religious doctrine and theological dogmas prevents philosophical progress. He recognised the need for a fresh and reviving ethical perspective as well as the true character of man, as well as the need for a new and really revolutionary social and political philosophy. Roy made an effort in this direction when he founded the Radical Humanism concept. He was the founder of the Mexican Communist Party and Communist Party of India.

8.3. EARLY LIFE AND CAREER- Manabendra Nath Roy's life story may never be fully revealed; at the very least, the endeavor appears to be considerably beyond the capabilities of any one person. It is regrettable that he was unable to finish writing his memoirs because there are details of this tale that only he could reveal. The damage is done and cannot be undone. Roy had a huge initial hesitation to start this writing, which all of Ellen, his wife, and his friends and followers had to use their persuasive and argumentative skills to overcome. Those of us who had the luxury of knowing and working with Roy still remember this reluctance. His life had been fully integrated with his career.

As a fourteen-year-old schoolboy, Narendra Bhattacharya joined the revolutionary struggle in Bengal. He was born in the Bengal village of Urbalia, to a priestly family. He quickly gained recognition as one of its fearless and valiant members and soon after the First World War began, he fled the nation in disguise to obtain weapons for toppling the foreign rule. In order to complete his mission, Narendra journeyed via Burma, Indonesia, China, Japan, and the Philippines before arriving in the USA. With America's entry into the war, circumstances in the USA altered, and he was detained.

In the United States, Narendra Bhattacharya adopted the name Manabendra Nath Roy, which he retained all the way to the end. Roy escaped from jail and went to Mexico. While he was in

Mexico, he began to turn away from violent nationalism and convert to Marxism, which resulted in the establishment of the Communist Party of Mexico, the first Communist Party outside of the Soviet Union. After meeting Michael Borodin in Mexico, Lenin extended an invitation to Roy to visit the Soviet Union. He arrived in Moscow just in time for the Second Congress of the Communist International, and Lenin quickly came to trust and admire him, referring to him as "the symbol of revolution in the East." He was appointed to the Communist International's Praesidium and served as the Eastern Section's Head for a number of years. He travelled to China in 1926 as the International's lone representative to assist the revolution there. After a brief stay in Germany due to the breach with the International in 1928, Roy returned to India in 1930—nearly sixteen years after leaving the land in quest of guns. With new arms of a different type, he turned around. He had arrived in India with a mission, ideas, and a commitment to freedom and justice that would inspire the Indian people to rise up against their native oppressors as well as British Imperialism. He had outgrown colonial nationalism's naive inspiration. Marxism opened him a whole new world of concepts and ideals for him, and he insisted that for freedom to mean something to millions of his fellow countrymen, it had to take on more than just nationalist aspects. But less than a year after his return, Roy was detained and given a five-year prison term. When he was freed, he joined the Indian National Congress, but shortly after the Second World War began, he parted ways with the Congress over the topic of India's response to the problems the war had brought about. For him, the conflict represented a global struggle between democracy and fascism, with the emancipation of the colonies dependent on the success of the former.

In 1940, he resigned from Congress and started the Radical Democratic Party. His split from communism and the development of his beliefs away from Marxism began with his separation with the Congress. The man of action and the man of thought soon combined to form a system-builder who, more than anyone else, was aware of the constraints and challenges of any such attempt and never tired of highlighting them. His theories quickly took shape and became the New Humanism social philosophy, which he continued to develop and spread until the end. This result had the parallel effect of dissolving the Radical Democratic Party in 1948. On June 1952, he met a serious accident. After that, he faces paralysis attacks. On January 1954, he died due to heart attack.

8.4. WRITINGS:

1. India in Transition- 1922
2. The Future of Indian Politics- 1929
3. Historical Role of Islam- 1939
4. From Savagery to Civilization 1940
5. Poverty and Plenty 1944
6. Revolution and Counter Revolution in China- 1946
7. New Orientation- 1946
8. Beyond Communism- 1947
9. New Humanism- A Manifesto (1947)
10. Reason Romanticism and Revolution- 1952

8.4.1. Check Your Progress I

1. Describe the early life of M.N Roy.

2. Write down the writings of M.N Roy.

8.5 CONCEPT OF RADICAL HUMANISM- Manbendra Nath Roy' is a Marxist-learning political thinker who helped shape modern India. He considers himself as a radical humanist and not an orthodox Marxist, adhering to the social philosophy of radical humanism. He incorporated Radicalism in conjunction with New Humanism or Scientific Humanism. The word "humanism" is derived from the Latin word "Humanus," which refers to a way of thinking that is primarily focused on human behaviour and on broad human problems. Numerous humanistic schools, particularly those in France and Germany, have made significant contributions to the development of this movement throughout history. However, they all have the same viewpoint in

that they prioritise the needs of people. The humanists contend that because of his inherent goodness, man is capable of unending progress towards perfection. His political views are based on reason and morality, not on any particular ideology, and he believes that the lack of an integrated view of human nature is the cause of the current crisis in civilization. According to M.N. Roy, sovereignty of man must be recognised. Man must be considered as a moral being, not only a biological one. Roy was critique of the Marxist ideas of surplus value, dialectical materialism, proletarian dictatorship, and economic determinism. He believed that society's economic structure should be planned to support each person's independence and overall wellbeing. He claims that the goal of every advocate for a new, humanistic society is to raise each person's awareness of their own inherent rationality. Roy emphasizes that neither capitalism nor a parliamentary system alone can address humanity's problems. There is no other option than New Humanism.

Roy discussed "New Humanism" or "radical humanism" in his essay titled "New Humanism, Reason Romanticism, and Revolution." The Renaissance is responsible for the development of scientific or radical humanism. Because Marxism is rejected, it is radical. Since radical humanism differs from liberalism and Vedantic philosophy, it is often referred to as a new humanism. A scientific integral humanism is one that embraces radical humanism. Roy wants to transform society with science because he has a scientific temperament. The radical or new humanism of M. N. Roy is the reflection of Marxist revolution against capitalism. Marx made the wishful decision to replace capitalism with socialism. Roy contends that a historical philosophy that ignores moral issues and other aspects of human existence outside the forces of production cannot serve as a trustworthy model for effective social change. The new humanism of Roy offers a new historical philosophy that is comprehensive in character and will ultimately demonstrate civilized humanity as the mark of the exit from the crisis. Roy's brand-new humanism seeks to reestablish morality in social reform or social order. Any social revolution would be fruitless for the community without morals. Roy actually detects morals among the communist movement. Marx was highly regarded by him since he saw him as a great humanist. In reality, Marx claimed to have created a science of socialism by labeling his forerunners as utopians. Roy believed that a socialist society based on Marxist principles would not be founded by men but would instead result through the forces of historical evolution. In actuality, it gives birth to the new humanism, which is the socialist new order. Between 1940 and 1947, M.N. Roy

regarded himself a radical rather than an orthodox. Later, he transitioned from radicalism to integral scientific humanism, also known as new humanism. In the New Humanism manifesto, Roy said that his political stances were not based on any dogma but rather on knowledge and reason. Most revolutionary political practices adhere to the maxim "End Justifies the Means," according to Roy. His new humanism is against the following variety of ideologies.

- **Opposition to Marxism-** He criticises Marxist theory in the third phase. He criticised Marxism's theoretical foundation. Who holds to the theory of economic determinism? 'Economic determination' and 'surplus value,' he claimed, are useless principles. He made the argument that as all kinds of human awareness are products of the human mind, the means of production cannot dictate them all. He claimed that the idea of "dictatorship of the proletariat" suppresses liberty. He contends that all forms of dictatorships will result in the 'political domination', 'regimentation', and 'economic enslavement' of the populace.
- **Against the Gandhian Model-** M. N. Roy develops into a radical humanist. Gandhi and his moral and spiritualistic views drew criticism from him. He contends that Gandhi's popularity was a result of the general populace's ignorance and conventional, illogical thinking. Gandhi's economic theory, which is centred on decentralisation, small-scale, cottage, and village businesses, is criticised by M.N. Roy.
- **Negation of Parliamentary Democracy-** He was critical of parliamentary democracy which was not true democracy because it represented party and not people. He supported party less democracy. He said that power of people is essence of democracy which is suppressed under the power of party and bureaucracy.
- **Criticism of Vedantic Philosophy-** Vedantic philosophy, according to him, glorifies India's historically conservative middle ages. Additionally, he emphasised that spiritualism has no place in India. He claimed that the same sort of spiritual thought existed throughout mediaeval Europe.
- **Criticism of fascism-** According to M.N. Roy, ultranationalism poses a threat to liberty. Being a rationalist, he was opposed to fascism because it is built on anti-rationalism. That which caused the Second World War was fascism. At the same time, he said that Marxism harmed liberty by supporting a proletariat dictatorship.

Basic Elements of Radical Humanism-

- **Liberty**

The growth of human life depends on liberty. After eating, it is of utmost importance. No person in society may fully flourish without liberty. He seeks information because he believes that freedom is the most important value. Roy's radical humanism declares that man is a moral and spiritual being. Roy is against the state's use of coercion. Because it restricts man's freedom, he suggests a "minimal state."

- **Morality**

Radical humanism's two guiding concepts are liberty and morality. Roy believes that the individual comes before any nation or class. He gave mankind the ability to reason and is the "Measure of everything." He supports a pluralistic society that guarantees the peaceful coexistence of all castes, classes, and religions.

- **Scientific Temperament**

Humans have a scientific temperament, which permits them to probe and question instead of accepting things at face value. He never acknowledged the significance of religion. He opposed social norms and conventions. He thinks that through using scientific means, society may be changed. As a result, he was in favour of industrialisation in general and agricultural industrialization in particular.

- **Decentralize Government**

Roy is opposed to the traditional style of democracy, which concentrates power in a small number of individuals. He advocated for decentralised democracy. Roy rejects fascism because, in the name of ultranationalism, it stifles individual freedom. Roy is in favour of agriculture becoming more industrialised. According to Roy, revolution should be sparked by teaching rather than by using force. He promoted party-free democracy as a means of "rationalising politics." What distinguishes it from conventional "Power Politics." A democracy without parties will sustain moral and ethical standards in the political sphere.

- **Plural Society**

Society should not be categorised according to social class. A monolithic approach to define society is through nationalism. He was in favour of various groups and associations existing in society. It is beneficial for maintaining individual freedom and advancing democratic forms of government.

- **Party less democracy**

Roy was a proponent of extreme democracy, which goes beyond ensuring that each citizen is informed about and involved in governmental processes. The risk of any class or elite establishing a tyranny is diminished under such a democracy. This democracy's fundamental requirement is that citizens have access to the tools they need to successfully execute their sovereign authority. According to M. N. Roy's book *Party Less Democracy*, there would be the most power at the bottom and the least power at the top.

8.5.1 Check Your Progress II

1. What is the concept of Radical Humanism?

2. Discuss the main elements of Radical Humanism.

8.6. VIEWS ABOUT DEMOCRACY

According to M.N. Roy, history cannot be reduced to a list of occurrences. It contains documentation of humankind's fight for freedom. In the past, people either submitted to supernatural forces or to blind faith. He desired relief and pictured God for complete dependence and submission since he felt powerless against the forces of nature in the presence of a superhuman agency like God. After a few hundred years of wrangling, man finally succeeded in letting go of the illusion of his relationship with God. The Renaissance was a human uprising against the totalitarianism of religion in Europe. Humanity advanced towards what we now refer to as modern civilisation after being freed from the tyranny of religion and the prejudices of supernaturalism. In such a situation, Roy felt the need for a new philosophy to usher in the age of man. This philosophy needed to be primarily concerned with human life, one that would free the human spirit, one that would explain all natural phenomena and human experiences without using supernatural forces, and one that had a social purpose.

Roy's New Humanism has a global perspective with respect to democracy. It could only think in terms of a single human being, not a nation or a class. Such an idea could serve as the basis for New Humanism, which is Humanism that has been strengthened, developed, and expanded by scientific knowledge and social experience gathered through the centuries of modern civilization. His New Humanism is dedicated to the goal of a freemen's brotherhood and commonwealth. He held that the foundational prerequisite for the realisation of a fairer and more equitable society is a community of morally and spiritually liberated people. Such a humanistic society would be a spiritual group that was not constrained by national state borders or by capitalism, fascism, or any other system. The individual should not lose his identity in the collective ego of the nation or of the class. According to Roy, the current era's clash is between totalitarianism and democracy, as well as between the individual's struggle for freedom and the nation or class's all-devouring collective ego. Roy said that Marxism's emphasis on revolution and the Proletariat's dictatorship would result in totalitarianism. Miracles could not be produced by revolutions. Roy did not completely reject the so-called "revolution." As a Radical Humanist, Roy grew to feel that education should be used to spark a revolution rather than a class war or violent conflict. Education, as opposed to education in the traditional sense of reading and writing, refers to a high level of all-around human development. The constitutional technique that the early moderates and liberals of India had favoured was quite similar to the educational strategy that Roy, who was a major force behind the Radical Humanist revolution, emphasised. Roy's revolution didn't involve any abrupt changes. He intended for his radical humanistic revolution to be carried out gradually through teaching rather than by force or military insurrection.

According to Roy, the new society's economic structure would be carefully designed to support each person's independence and well-being. He opposed the government owning the means of production. According to Roy's Radical Democracy, reorganising society's economy is necessary to prevent man from being exploited by man. It sought to "economically liberate the masses and create the necessary conditions for their progress towards the objectives of freedom." He advocated cooperative ownership as an alternative to state ownership. The foundation of the economic system will be the cooperative principle, which stays away from the extremes of capitalism and socialism. Roy will distinguish between the cooperative economy and the capitalist and socialist economies. Roy advocated for the formation of cooperatives at various

levels of social life because he believed in the viability of economic planning based on voluntary cooperation.

The political component of M.N. Roy's "New Humanism" is distinguished by the idea of "organised democracy. Despite being a staunch democrat, Roy detested the traditional parliamentary type of democracy that predominated in the West. He believed that a democratic political system was necessary to enable a country's citizens to participate in politics, as the liberal parliamentary democracy appeared to have failed horribly in this regard. At the same time, Roy called for the destruction of communist democratic systems that are defined by the idea of democratic centralism. According to "New Humanism," humanist politics have worth as well. To put it simply, this means that politics should not be conducted for the sake of gaining power but rather for the purification and rationalisation of citizens' political lives. Decentralisation and partyless democracy served as the foundation for M.N. Roy's idea of an ordered democracy. He shared Jaya Prakash Narayan's opposition to party politics. MN Roy asserts that the creation of political parties has brought about all the negative aspects of party politics. The concept of popular sovereignty was made into a constitutional fiction with the development of the party system. Political parties promote hollowness and insincerity, which damages the system and moral standards. In fact, a party that represents a very small portion of the population rules over the majority in today's democratic states. Roy claims that the structure of party politics encourages corruption and bribery. Political parties' principal goal is to obtain political power at all costs. They have no qualms about using dishonest and corrupt methods to maintain their position of power. Politics is a fiercely competitive field, and money is king. Political parties disregard morals and the common good in the pursuit of power. Roy believed that those who are above corruption should remain out of the race for power since even the most honourable persons could get corrupted by it. He believed that the party in power was limiting people's freedom in the name of the welfare state. Therefore, he recommended an organised democracy structure to establish true individual freedom. Political parties had no place in his structured democracy; instead, the people themselves were to hold the reins of power. In this new social structure, the people held absolute power. Roy desired the implementation of his organised democracy concept. Roy felt that direct democracy, in the form of a network of local cooperative commonwealths, would be viable even in the enormous political units and highly complex social organisations of the modern world, replacing the powerless, atomized voter of

conventional parliamentary democracy. The concept of people sovereignty would be genuine and practical under this new government. Local democracies would serve as the foundation for the system's whole architecture. However, Roy outlined a few fundamental requirements for his organised democracy to succeed. One of these requirements was that the population's general cultural level must be high enough. Only individuals with strong moral principles and high intellectual standards should be given authority. Otherwise, the cunning demagogues will trick them. According to Roy, elections by themselves cannot possibly bring the best aspects of a community to the fore, and democracy cannot emerge on its own unless the available intellectual level and moral integrity are brought to bear on the situation. He also noted that people had not yet acquired high moral standards, so he argued that in the beginning, there should be both elective and selective democracy. Roy based his structured democracy on the draught of the Indian Constitution. The Declaration of Rights and Fundamental Principles, which made up Part 1 of the Constitution, stated that the people alone had the supreme power and had the exclusive authority to alter or modify any political entity. The Constitution also included a bill of rights that covered economic rights in addition to political and social ones. All of India's provinces, according to Roy, will be created based on linguistic and cultural uniformity. In addition to advocating for institutions of referendum, initiative, and recall, he proposed a federal form of governance. In his draught Constitution for a free India, Roy recommended the following institutions:

a) **People's Committees:** M.N. Roy proposed a direct democracy system in which the people would hold the power. Local people's committees would be used by the populace to exert their sovereign authority. He asserted, "Political goals can be attained without seizing control. Politics can be conducted without a formal party structure. In each community, he said, there would be a people's committee. a city or town that is chosen yearly using the adult franchise (18 years or older). Each people's committee will have a total of one fifth ($1/5$) of the total number of voters in the area. Roy urged giving these committees ever more authority over how local issues are managed. These committees' other duties include proposing candidates for Provincial Council and Federal Assembly seats, recommending the recall of elected officials from the relevant constituency from either the Federal Assembly or the Provincial People's Council, and proposing the removal of the Governor General or the appropriate provincial governor. The people's committees will also propose legislation and have the authority to request a referendum on any

executive or legislative action. In other words, the people's committees will serve as the political institutions that educate the populace about responsible citizenship.

b) **Provincial People's Council:** - Each province shall have a Provincial People's Council consisting of the Governor and Deputies of the people. The Governor shall be elected directly by the people of the province for a term of five years. The Deputies of the people will also be directly elected by the people of the province for a period of four years. This council shall meet once in three months to legislate on all matters except those reserved for the Federal Assembly. It will also form a Provincial Council of Ministers to perform the executive functions of the province. The Council of Ministers will be collectively responsible to the council. The Provincial People's Council shall also supervise and control the working of various departments in the province.

c) **Supreme People's Council:** - Roy proposed a federal union for a free India that would incorporate both British India and Indian provinces. He believed that the formation of India's provinces would be based on linguistic and cultural uniformity. The provinces will be able to leave the Federal Union at any time. Additionally, he proposed that the Federation of India join the British Commonwealth. He also advocated using a referendum method. The Governor-General, Council of State, and Federal Assembly will make up the Supreme People's Council at the national level. The entire voters will choose the Governor-General, who would serve for five years. He will serve as the chairman of the Council of the State and Federal Assembly during its joint sessions.

d) **Federal Assembly:** - It will be made up of elected Federal Union delegates, one for every five lakh citizens. They will be chosen in a method specifically designed for the election based on adult franchise. It will hold at least quarterly meetings and, on the Prime Minister's recommendation, the Governor-General may disband it before the term's end. Any issues not delegated to the Provincial Councils will be governed by the Federal Assembly. To handle the administrative tasks, a Federal Council of Ministers will be established. The Supreme People's Council will be held accountable by the Council of Ministers. Additionally, the Federal Assembly would oversee and regulate how various departments operated Council of State: The Council of State will be composed of wise individuals nominated by the Provincial Government

for a term of six years, with an equal number of members from each Province. Engineers, economists, physicists, physicians, historians, jurists, and other professionals who have made remarkable contributions to philosophy or the social sciences will be nominated as members. Three government employees from each province would also be included. The Council of State will serve as a consultative body to the assembly. Additionally, it will oversee planning in the social and economic, medical, educational, and cultural domains. Roy added that the judiciary should be set up to handle cases that are brought to it by both citizens and provinces. He also highlighted other organisations that carry out local self-government duties in their particular regions. These organisations would be in charge of maintaining public health, basic and secondary education, building upkeep, roads, public parks, and sanitation.

8.6.1. Check Your Progress III

1. Discuss M.N Roy's views regarding Democracy.

8.7. CONCLUSION- Roy disagrees with the Western Democratic model. He considers the Western Democracy to be similarly unsatisfactory. He emphasises the need for Western democracy to be reoriented towards the needs of people. He contends that democracy in all of its manifestations must return to human tradition rather than being governed by a select group of politicians. He criticises formal democracy and has supported actual democratic practise in which a party's character is judged on the merits of its declared ideals and stated programme rather than on how well it can win over voters. Individual liberty is guaranteed by democracy, but the capitalist system uses this democracy to exploit the masses and maintain a monopoly on the human race. The introduction of socialism was intended to end exploitation, but it instead trampled on freedom, dignity, and uniqueness. The words "Fraternity, Liberty, and Equality" have been included into our Constitution. We cannot compromise other people's freedom and fraternity in the name of achieving equality. In the absence of fraternity or liberty, equality is worthless. The residents of our nation can gain access to the three without harming one another thanks to radical humanism. Up until this point, none of the world's systems has brought all three

together. Radical humanism, according to M. N. Roy's political ideology, may resolve this impasse and realise all three—Liberty, Equality, and Fraternity.

8.8. QUESTIONS FOR PRACTICE

8.8.1. Long Answer questions

- 1 Discuss the political ideas of M.N Roy.
- 2 Write down the up and down in the political life of M.N Roy.
- 3 Discuss the concept of Radical Humanism.
- 4 Discuss the concept of Democracy given by M.N Roy.

8.8.2. Short Answer Questions

- 1 Write down the major writings of M.N Roy.
- 2 Discuss in brief the political parties formed by M.N Roy.
- 3 Discuss the MN Roy's view of party less democracy.
- 4 Discuss the MN Roy's views about Marxism.

8.9. SUGGESTED READINGS:

1. John Patrick Haithcox, Communism and Nationalism in India; M.N. Roy and Comintern Policy, 1920–1939. Princeton.
2. Karnik V.B. (1978), M.N. Roy: Political Biography. Bombay: Nav Jagriti Samaj.
3. Kaviraj, Sudipta. (1986) „ The Heteronymous Radicalism of M.N. Roy“ , in Thomas Pantham and Kenneth L. Deutsch (eds) , Political Thought in Modern India, New Delhi: Sage Publications.
4. Mahakul B. K. (2005). "Radical Humanism of M.N. Roy," Indian Journal of Political Science, vol. 66, no. 3 (July 2005).
5. Ray Sibnarayan (1998)., In Freedom's Quest: Life of M.N. Roy (Vol. 1: 1887-1922). Calcutta: Minerva.
6. Ray, Sibnarayan (ed) (2000) Selected Works of M.N. Roy, 1917-1922, Vol. I, New Delhi: Oxford University Press.
7. Ray, Sibnarayan (ed) (2000) Selected Works of M.N. Roy, 1923-1927, Vol. II, New Delhi: Oxford University Press.

8. Roy, Samarendra (1970), *The Restless Brahmin: Early Life of M.N. Roy*. Bombay: Allied Publishers.
9. Roy, M.N. (1920). *The Future of Indian politics 1887-1954*, London: R. Bishop.
10. Roy, M.N. (1923). „Definition of Swaraj“, *The Vanguard of the Indian Independence*, II(3[11April]).
11. Roy, M.N. (1947). *New Humanism: A Manifesto*, Calcutta: Renaissance publishers.
12. Roy, M.N. (1971). *India in Transition*, Bombay: Nachiketa Publications.
13. Sharma, B.S. (1965). *The Political Philosophy of M.N. Roy*. Delhi, National Publishing House.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

**UNIT 9: M. K. GANDHI: VIEWS ON STATE, CONCEPT OF SATYAGRAHA,
THEORY OF ENDS AND MEANS**

STRUCTURE:

- 9.0. Learning objectives
- 9.1. Key Words
- 9.2. Introduction
- 9.3. Early life and Career
- 9.4. Views on State
 - 9.4.1. Check Your Progress I
- 9.5. Concept of Satyagraha
 - 9.5.1. Forms and Methods of Satyagraha
 - 9.5.2. Check Your Progress II
- 9.6. Theory of End and Means
 - 9.6.1 Check Your Progress III
- 9.7. Conclusion
- 9.8. Questions for Practice
 - 9.8.1. Long Answer questions
 - 9.8.2. Short Answer Questions
- 9.9. Suggested Readings

9.0. LEARNING OBJECTIVES

After reading this unit, you would be able to:

- Examine Gandhi's views on the state.
- Satyagraha as an attempt to achieve a silent, non-violent revolution.
- Understand the meaning of the concept of ends and means.

9.1. KEY WORDS

State, Non-Violence, Satyagraha, Non-cooperation, Swadeshi movement

9.2. INTRODUCTION:

Mohandas Gandhi was an Indian revolutionary and religious figure who employed the power of his religion for societal and political change. Despite not holding any official positions, he was the driving force behind the independence movement of the second-largest country in the world. Following Great Britain's triumph in the First World War, the colonial state had reached its pinnacle during the time that Gandhi led the nationalist movement in India. Over the course of the following three decades, he experienced and responded to this state. He steered India in a new direction by limiting governmental action and emphasising grassroots development in line with his anarchistic leanings and complete rejection of the contemporary industrialised civilisation of the West. Thus, his ideal was very different from the many state conceptions offered by Western political traditions.

9.3. Early life and Career

On October 2, 1869, Mohandas Karamchand Gandhi was born in Porbandar, India, a coastal city on the Kathiawar Peninsula to the north of Bombay. His wealthy family came from a superior caste. He was the fourth child of *Putlibai*, the fourth wife of Karamchand Gandhi. When he was younger, Mohandas wanted to become a doctor, but his father pushed him to choose law school instead because medicine was regarded as being beneath his caste. Mohandas tutored his wife and completed high school after getting married. Gandhi travelled to England to study in September 1888. He studied law in England, but he never quite fit in with the culture. In 1891, he graduated from law school and sailed for Bombay. He established his own firm in Rajkot after becoming a qualified barrister. Gandhiji's older brother was able to secure him a case right then. A wealthy businessman from South Africa named Mr. Abdulla asked him to speak on his behalf. Gandhiji decided to take the case after considerable thought. In 1895, he departed his country and sailed for Africa. Even though there were many Indians living in Africa at the time, the British had absolute sovereignty. When his job in Africa was finished, he had made the decision to go back to India, but he was deeply troubled by the situation of the Indians there. He made up his mind to remain and resist the harsh laws that had been placed upon them. There was bigotry everywhere. For the locals and Indians, there was one set of rules, while for the British, there was another. Gandhiji gave the issue a lot of thought. He came to understand how crucial it was for the populace to stand together in the battle against injustice. He made a lot of effort to

achieve this harmony. He set up numerous gatherings and informed the populace about the problem. In response, the populace chose him as their leader and consented to follow his instructions. Gandhiji knew that in order to combat the English, a whole different strategy was required because they held all the power. At that moment, he had the original notion for "*Satyagraha*." *Satyagraha* is a non-violent form of protest against injustice that insists on the truth. His campaign attempted to overthrow the numerous unfair laws that were forced on them, and in order for it to succeed, he was ready to confront all challenges. It wasn't a simple task. He went through a lot of humiliation and difficulties, yet he never gave up. Between the British and the Dutch settlers in Africa, a war broke out about this period. It had the moniker "Boer War." Gandhiji and other Indians assisted the British in whatever way they could. Gandhiji's assistance to the British helped them win the war, and as a result, the British granted the Indians more privileges. They also consented to the repeal of the unfair laws that had been imposed upon them. Gandhiji was happy that his time in Africa had accomplished something worthwhile. He made the decision to go back to his motherland, believing that his job was now finished. He was very resisted from returning by the populace. They were adamant that he should relocate to Africa. Gandhiji finally assured them that he would leave for India but would return to Africa whenever they asked. The people didn't agree to let him go till that point. They said him farewell in style and showered him with a bevy of pricey presents. Gandhiji, however, refused to accept anything. He gave everything to the neighbourhood charities. Gandhiji occasionally travelled to India during his protracted stay in Africa, where he met many notable figures and sought their counsel. One of these leaders, Gopal Krishna Gokhale, helped Gandhiji in numerous ways. Gandhiji held him in the highest regard and regarded him as his mentor. He played a significant role in Gandhiji's ascension to the centre of Indian politics. It was 1914 that all of these changes in Africa were made. Gandhiji lived there for over 20 years. He returned to India because he was determined to fight for India's independence. He made the decision to take advantage of any chance that would allow him to serve his nation and fellow citizens. As a result, he travelled the entire country of India and awakened the inhabitants of towns and villages. Champaranya is the name of a tiny town that is located close to Nepal's border, north of the Ganges. It was renowned for its indigo dye cultivation. Unfortunately, the local employees in Champaranya were mistreated to the furthest degree by the British planters. Even worse, the government paid little attention to the protests of the workers. They were therefore completely upset with their

employers. When Gandhiji learned of this, he travelled to Champaranya to help the people there. He could not stand their sad situation. He started a satyagraha to protest the mistreatment of the workers. The British were finally forced to stop treating the labourers cruelly. The "*Champaranya Satyagraha*" is the name given to this protest. After the "*Champaranya Satyagraha*" was a success, Gandhiji believed that he ought to establish himself in one location. He chose a location in Gujarat close to the banks of the Sabarmati river, and there he founded his Ashram. He made the decision that going forward, he would devote his entire time to serving humanity and helping the underprivileged. What he practised, he preached. He took up the cause of the Harijans, who received the worst treatment nationwide. He screamed in protest of the cruel and unfair treatment they were receiving. Through the two journals he founded, "*Harijan*" and "*Young India*," he communicated his opinions and raised social consciousness among the populace. Agitations and uprisings against British rule were growing throughout India at the same time. Following the passing of Lokmanya Tilak in 1920, Gandhiji assumed control of the Freedom Movement. The populace engaged in Satyagraha to combat injustice under his leadership. Numerous times he was detained and locked up, but it did not stop him and his devoted supporters. They were even more fervent in their pursuit of freedom. India finally won independence on August 15, 1947, and the Red Fort in Delhi flew the Indian tricolour national flag for the first time. India, however, had to endure great hardship in its struggle for independence. Two new countries, India and Pakistan, have been added to what was formerly a sizable single geographic area. Hindu-Muslim riots broke out all over the nation during this time. Both communities' members were mercilessly murdered, and there was widespread violence everywhere. Gandhiji risked his life, begged the populace, and worked nonstop to put an end to this senseless carnage. Gandhiji focused his efforts after India gained its independence on helping the oppressed people. He travelled from village to village telling the populace that cooperation and harmony were essential for the success of the nation. He aimed for equality of status and opportunity. Despite Gandhiji's tireless efforts to promote harmony, some people believed that he had a bias in favour of Muslims. Gandhiji was assassinated on January 30, 1948, in Delhi as he was leaving for a prayer meeting. *Hey Ram* was his last phrase. Globally, Gandhiji received lavish tributes from people. The long life of the great Mahatma was ended. All were surprised by the news. The great man, a true Mahatma who had devoted his entire life to serving humanity and had preached the value of truth, fraternity, peace, non-violence, equality, and

simplicity, was mourned not only in India but throughout the entire world. The most appropriate homage we can give him is to continue down the path he has paved for us.

Writings

1. Hind Swaraj-1909
2. The Story of My Experiments with Truth-1929
3. Key to Health-1948

9.4 VIEWS ON STATE:

Gandhi saw the state as a concentrated kind of violence, but one that is necessary since people are morally incapable of acting in a way that is socially responsible because they are social beings by nature. He sought a state that would use the least amount of force and coercion possible, and he wanted as much of the control over people's behaviour as possible to come through voluntary efforts. He rejects the idea of total state sovereignty in the Austinian sense by distinguishing between the state and society. He supports limited state sovereignty because there are duties that go beyond simple political considerations. His assertion that "If the individual ceases to count, what is left of society" demonstrates his belief in the inherent worth of each person, which supports his perspective. Given this impression, Gandhi is often sceptical of any expansion of governmental power since, despite appearing to benefit society by reducing exploitation, it actually harms people the most by diminishing the individuality that is the foundation of all advancement. He promotes independent action and selfless endeavours. He wants to create a society in which the state doesn't interfere with the ordinary person's life. A decentralised society with lots of room for personal growth would be wonderful. It is comparable to the nineteenth-century British society that he observed and admired. Gandhi developed the idea of a totally non-violent state made up of self-sufficient village communities based on majority rule as a result of his belief in the primacy of the person. District representatives would be chosen, and they would choose representatives for the province and the country. There would be two restrictions on majority rule: first, the majority could not trample on a topic when the minority has strong opinions. Second, because a human being is fundamentally a moral being, he or she should not act against the dictates of his or her conscience. As a result, everyone has the freedom to carry out civil disobedience against laws that go against their moral convictions.

Gandhi defined political power as "the ability to control material life through national representatives." No representation is required if national life is so ideal that it can function independently. The result is anarchy that is enlightened. Each person in such a state is in charge of himself. He controls himself so that he never gets in the way of his neighbour. Because there is no state in the perfect state, there is no political authority. The welfare and advancement of its population must be the goal of a state. In such a situation, the police would act as social workers prepared to deal with anti-social groups by appealing to morality and public opinion. The idea would be to view crime as a disease that calls for treatment rather than punishment. It would be a state devoid of oppression and disputes between the city and the village, between capital and labour in industry, and between tenant and landlord in agriculture. Passive resistance and trusteeship would be employed to resolve these disputes. Property would also be seen as wicked in such a state since it supports other evils like exploitation, sensual pleasure, and disdain for other people. He suggests a system of trusteeship and opposes the forcible expropriation of private property. Contrary to his generally minimalist views on the state, he advocates for a bigger state role in economic matters. He supports inheritance restrictions, state control over land and large enterprises, nationalisation without just compensation, and high taxes. Swaraj, nationalism, socialism, industrialization, individualism, and the state are important notions that would make this vision a reality. Among all of these, Swaraj is particularly important. Swaraj, a term borrowed from the Vedas to replace the confusing term "independence," refers to self-rule and self-control as opposed to independence, which denotes freedom from all constraints. Swaraj, which is Sanskrit for "self-rule" or "self-control," signified three things: first, freedom was essentially a personal attribute rather than a shared trait. The traditional civic liberties of the press, expression, association, and religion were also included. Thirdly, it made a distinction between inner and outer kinds of freedom, with inner freedom serving as the foundation for and supporter of outer freedom. Gandhi uses the term "swaraj" to indicate "positive freedom," or the freedom to engage in politics in any way one may, as opposed to thinking of the state as a bad institution that severely limits one's freedoms. It does not imply that the state has unlimited authority, but rather that there should be a close bond between it and its people. Swaraj alluded to democratic participation. Real swaraj won't be achieved by a select few gaining power, but rather by everyone developing the ability to challenge power when it is mishandled. In other words, swaraj is attained through instilling in the populace a sense of their ability to check and

balance authority. Gandhi and Green had similar ideas about how to realise each person's full potential within a society framework. Gandhi, like Green, does not exalt the state. For both, the goal was to provide everyone a morally significant life, and they both saw the society as being held together not by coercion but rather by a sense of a shared interest in doing good. Gandhi explains the necessity to eliminate the divide between white-collar and blue-collar workers by making manual labour a must for everyone. Expanding on the principle of consent, he declares that real swaraj will not be attained by a select few acquiring power but rather by everyone developing the ability to challenge power when it is misused. People must be taught to be able to manage and control authority in order to do this. He lays a great deal of emphasis on education as a requirement for the enjoyment of democratic freedom and the capacity to fulfil commitments, just like Plato, Paine, and J.S. Mill. He lists what he terms the "three pillars of Swaraj" as being (a) harmony between Hindus and Muslims, (b) the elimination of untouchability, and (c) the improvement of Indian villages. In his criticism of Tilak, he unequivocally states that social injustices are a barrier to Swaraj and underscores the significance of social reforms.

9.4.1. CHECK YOUR PROGRESS I

1. Explain Gandhi's views on the State and Swaraj.

9.5. VIEWS ON SATYAGRAHA:

Satyagraha is a mode of living as well as a concept. It is a common weapon employed by both individuals and groups and the people to combat imperialism, exploitation, corruption, and other forms of social, economic, and political injustice. It is founded on morals, spirituality, nonviolence, and the truth. The utmost act of self-effacement, satyagraha is replete with kindness, patience, tolerance for all religions, and a strong belief in living truthfully. Since violence is a response to fear, satyagraha views the use of physical force as a sign of weakness. The mantra of Satyagraha was to "resist evil with good," and it would always urge people to be strong in spirit since only that strength can grant one the power to overwhelm the adversary

through love and self-suffering. Gandhi holds that the foundation of social interaction and human advancement is love, mutual aid, and cooperation. Gandhi firmly believes that hatred cannot be vanquished by more hatred and that evil cannot be remedied by more evil. Gandhi was a firm believer in the saying, "With Satya combined with Ahimsa as you can bring the world to your feet." In reality, Satyagraha operates on the tenets of the moral force effect created by one human being upon the mind and deeds of another, not via worry of punishment or expectation of reward, but rather through the latter's intuitive recognition of inherent superiority. Gandhi used mass-scale satyagraha to address all societal issues and disputes.

9.5.1 FORMS AND METHODS OF SATYAGRAHA

Gandhi argued that there are as many different types of Satyagraha as there are different kinds of injustice. While genuine persuasions and negotiations constitute the foundation of satyagraha, non-cooperation and civil disobedience are, in a sense, its radical expressions. However, the final tool of Satyagraha is fasting, particularly fasting till death.

- 1. Persuasion and Negotiations:** A Satyagrahi must constantly be willing to listen to others' opinions, be open to dialogue, be equally hungry for peace, and should embrace any just agreement. Gandhi said that, in his heart, he was a compromiser because he was never certain that he was right.
- 2. Strike:** Gandhi used this strategy to battle management and meet workers' demands. It is a nonviolent protest against the government for treating the workforce unfairly. Gandhi claims that the right to strike is one that all working men have by nature in order to achieve justice. Gandhi places a strong emphasis on the need for some leisure time during working hours, facilities for the workers' own education, a sufficient supply of milk, wholesome food, clothing, and the opportunity for their children to receive the necessary education, as well as sanitary housing and the ability for the workers to save enough money to support themselves in old age.
- 3. *Hartal* (Temporary Strike):** *Hartal* is yet another variation on Gandhi's Satyagraha strategy. It resembles a brief work stoppage or commercial halt. It is a means of expressing opposition to the government or the alleged enemy. According to Gandhi, the goal of a *hartal* is to shock the public and the government's sense of imagination. The *hartal* should be voluntary rather than being coerced.

4. **Peace Marches:** A peaceful march or raid is referred to as a peace march. Peace marches could be made more effective in order to raise awareness and foster a favourable public perception.
5. **Hijrat (Migration):** According to Gandhi, *Hijrat* refers to a people's voluntary departure from the land they had previously thought to be theirs when they are gravely oppressed and terrorised and when they have no other choice. On the other hand, *Hijrat* is not necessary in everyday circumstances.
6. **Picketing (Dharnas):** Another tactic that often supports and supports the strike is picketing. Gandhi encouraged non-violent picketing, which shouldn't be hostile. A legitimate and effective type of satyagraha is nonviolent picketing.
7. **Boycott:** Gandhi encompasses a boycott of the political, social, economic, and educational systems. boycotting on the economic front. In the economic domain, boycott refers to the avoidance of domestic and imported goods produced by those industries that depend on the exploitation of the general public. Civil disobedience is a sort of boycott in the political sphere. Parents of scholars who are boycotting government schools and colleges and law courts as a first step. Social boycott indicates against law enforcement, the military, or anti-nationalists.
8. **Non-Cooperation:** Gandhi asserted that refusing to cooperate is fundamentally a purging process. It is a movement to define social relationships on a foundation that is congruent with our sense of self-respect and dignity. In its dynamic settings, non-violence is the only option besides non-cooperation. Gandhi makes it clear that when there is complete freedom of opinion, the majority's opinion must triumph. This is done by cultivating the force of public opinion through nonviolent non-cooperation. Gandhi's unwavering conviction that cooperation is the basis of all exploitation. If people choose not to follow the exploiter, there would be no exploitation. According to Gandhi, "Non-cooperation is a protest against unintentional and reluctant involvement in evil. It is just as important to avoid working with evil as it is to work with good.
9. **Civil-Disobedience:** Civil disobedience was first practised in opposition to an unfair law. It is a kind of peaceful uprising. Gandhi asserts that when the state is lawless or corrupt, civil disobedience turns into a sacred responsibility. Gandhi thinks that both collective and individual acts of civil disobedience put an end to productive work and are a

complete replacement for military uprisings. Gandhi, however, cautioned that civil disobedience should only be employed under certain circumstances and for predetermined goals. Gandhi is adamant that the truest form of constitutional protest is civil disobedience. It is the repository of power, infect.

10. Fasting: Fasting is the next stage of the Satyagraha. Fasting is a traditional way to purify oneself and others. Like Muhammad, Gandhi would start to fast whenever he experienced a moral crisis. He firmly believed that through fasting and prayer, great instructors from around the world gained incredible strength for the benefit of humanity and obtained clarity of thought. Gandhi fasted for 21 days in 1924 in an effort to bring Hindus and Muslims together. He started a "Fast unto Death" in 1932 to reverse Ramsay MacDonald's "Communal Award." He undertook a 21-day fast for purification at Agakhan's palace in 1933. He also observed "the ill-Fasted Rajkot fast" in 1939. He fasted only for his own cleansing while in South Africa. Gandhi claimed that the finest and most potent weapon in the Satyagraha movement's arsenal under the circumstances is the practise of fasting till one dies. Fasting is a prerequisite for prayer. When all other options have failed and one is completely certain that their position is correct, they should consider fasting as a last resort. They should never do so for their own benefit. It should take the form of a prayer asking God for power, strength, and purity.

11. Agitation: The Satyagrahi moves on to the next non-violent direct action tactic, agitation, after exhausting all viable avenues for discussion and failing to find resolution through arbitration. A Satyagrahi uses books, pamphlets, lectures, and slogan invention as mass channels of communication to accomplish the main goal.

Gandhi gave the notion of Satyagraha include truth, nonviolence, belief in God as the ultimate reality, human brotherhood, the primacy of morality, and the purity of means. The appeal of Satyagraha is that it is always founded on moral force, such as the force of justice and truth, the force of self-purification and self-suffering, the force of love and service, the force of courage, and the force of discipline. The Satyagraha teaches us the art of both living and dying. Gandhi believed that non-violence is always preferable to aggression, hence if Satyagraha were to be implemented, there might not be any intergroup conflict. Gandhi was certain that before introducing change to society and its institutions, it should first start with the individual.

9.5.2 CHECK YOUR PROGRESS II

1. Describe the concept of 'Satyagraha'.

2. Discuss different methods of Satyagraha.

9.6 THEORY OF ENDS AND MEANS:

Gandhi's discourse on the link between objectives and means addresses a number of important issues, and because it is at the heart of his entire structure, it goes beyond the issue of an instrument. An interesting postulate of social action is the ultimate elimination of conflict which means eliminating the factors that create a conflict situation. This framework offers the road map for long-lasting peace because there are no winners or losers in the conflict resolution process, unlike in a war or a settlement reached via the use of ruthless force. This also implies that peace is inextricably related to nonviolent action and a commitment to only using peaceful measures to resolve conflict. As a result, the idea of non-violence loses its negative connotation and becomes a positive connotation in the context of the peaceful development of society. This sets up the discussion of the creation of a compassionate person who seeks to reconcile the differences between two critical components: compassion and nonviolence. This synthesis renders unnecessary any requirement for revolutionary violence and establishes an ongoing symbiotic relationship between means and aims.

9.6.1. CONFLICT AND ITS RESOLUTION

The foundation of Gandhi's social philosophy and approach to conflict resolution is the idea of an ends-means relationship. Gandhi believed that means and ends are intricately intertwined, and that "an end which requires unjust means is not a just end" (an end which justifies the means).

The means could be compared to the seed at the top of a tree; the connection between the means and the end is just as unbreakable as it is between the seed and the tree. By prostrating myself before Satan, I am not likely to receive the outcome resulting from my worship of God. We reap what we sow. Impure beginnings would lead to impure endings. Injustice could not be used to achieve justice, unfairness could not be used to achieve freedom, and war could not be used to achieve peace. Gandhi also emphasizes the connection between the concepts of justice and duty, arguing that it is superfluous to emphasize one while ignoring the other. Gandhi disagrees with the maxim that "the ends justify the means," which Kautilya and Machiavelli defended in the context of "self-preservation" and "the raison d'etat" Gandhi would not tolerate limiting the use of force on the basis of expediency rather than principle. Machiavelli makes the claim that any means are acceptable for gaining power, which is then used for higher ends. However, he neglects to mention the fact that gaining and maintaining power becomes an end in and of itself. For Gandhi, the goal is satya, or truth, which doesn't need to be justified, and the strategy is ahimsa, or nonviolence, which needs to be justified both in relation to the goal and on its own. Every action needs to be justified in light of satya and ahimsa.

9.6.2. PURITY OF ENDS AND MEANS:

Iyer points out that Gandhi rejects the distinction between means and ends in its entirety and also focuses on using moral and/or legal means to the point where they become the norm rather than the means themselves. The relationship between means and ends is not a technical one, but rather an ethical one, one that involves choice and necessitates making a choice regarding the desired aim and obediently accepting whatever measures are required to achieve it or are most likely to succeed in doing so. He is always emphasising that good aims could never be achieved through wicked means. Evil and/or immoral measures could never be used to achieve noble and virtuous goals. He emphasises how means and objectives are organically interdependent, guided by his faith in the law of Karma. He also emphasises that although people can control the means, they cannot control the end. Gandhi insisted that everyone is a bearer of relative truth and that no one can claim to know sat or absolute truth, thus it is important to understand how he views ends and means in this perspective. As stewards of relative truth, we are aware of our version, and satya, or truth, would seem differently to various individuals in a similar way to the five blind individuals who each held a different part of an elephant; each knew his version but was a long

way from the full truth. Because humans are creatures of relative reality, there may be conflicts about the ends. Gandhi insisted on ahimsa, or non-violence towards one another, because of the connection between the concept of relative truth and the factual, which both share a concern for truth. Ahimsa, or practising non-violence, is a trait of a seeker of truth, or satya. Gandhi's doctrine of satyagraha, or active resistance to authority, was governed by his conception of satya with ahimsa as the means, while his conception of sarvodaya, or nonviolent socialism, was facilitated by his conception of ahimsa with satya as the common aim. Iyer's additional justification merits the following quotation: Gandhi writes in the introduction to Ruskin's *Unto This Last* that "the polis is nothing more or less than the domain in which all men are free to acquire skill in the art of action and learn to exemplify satya and ahimsa; the means by which both the individual quest could be advanced and social virtues displayed among the masses of citizens in a climate of tolerance and civility; a morally progressive society where it is forbidden for the State or any other social organisation to openly violate the sacred principle that each person has the freedom to speak his own truth and that no one has the authority to use coercion or treat another person as a tool for their own ends. Gandhi's perspective on the tight connection between means and objectives is also informed by the Bhagavad Gita's proponents of dispassionate conduct. Without a certain amount of detachment, one cannot act without worrying about the results in the future. "If we are sure of the 'purity' of the means we employ," he claims, "we shall be led on by the faith, before which any fear and trembling melt away." Non-attachment does not imply a lack of clarity regarding one's goals.

Gandhi's discourse on the link between means and ends has a big focus because it is at the heart of his entire structure, therefore it goes beyond a simple instrument issue. The ultimate elimination of conflict, which refers to eradicating the elements that lead to a conflict situation, is an intriguing concept of social activity. This paradigm offers a roadmap for long-lasting peace because, unlike in a war or a settlement reached via the use of harsh force, there are no winners or losers in the process of resolving a problem. This also implies that peace is inextricably related to nonviolent action and a commitment to only using peaceful measures to resolve conflict. As a result, the idea of non-violence loses its negative connotation and becomes a positive connotation in the context of the peaceful development of society. Gandhi believed that means and ends were indissolubly connected. Gandhi argued that everyone carries relative truth and that no one has a right to claim to know the absolute truth. This assertion should be taken

into consideration while analysing Gandhi's view of aims and means. Gandhi identifies the goal of swaraj and emphasises that it will only be achieved if the correct methods, such as ahimsa, are adopted. Gandhi believes that non-violence is an enduring and universal ideal, and that it requires moral restraint to restrain emotions and impulses. He underlines the need for moral discipline in order to become a non-violent satyagrahi and suggests that voluntary suffering, voluntary poverty, and voluntary simplicity are the best ways to develop this discipline. He also emphasizes using pure means to achieve the purpose.

9.6.3. CHECK YOUR PROGRESS III

1. Why does Gandhi insist on purity of means for realising the end?

2. Define the relationship between Ends and Means.

9.7. CONCLUSION:

Gandhi is still revered more than seventy years after his passing for his illustrious Satyagraha campaigns and his nonviolent resistance doctrine. Gandhi believed that political independence without economic prosperity is useless. Gandhi's prescription for social progress and transformation is contained in what he describes as the constructive programme. The state is a 'soulless machine' and the individual is endowed with dharma that encompasses both satya and ahimsa. Since each person is endowed with moral power, it is their primary responsibility to question and even rebel against the government. Gandhi's philosophy served as an inspiration for many of the most well-known resistance movements of the 20th century, including those led by Dr. Martin Luther King in the United States, Aung San Suu Kyi's pro-democracy movement

against the Myanmar military junta, and Nelson Mandela's campaign to end apartheid in South Africa.

9.8. QUESTIONS FOR PRACTICE

9.8.1. Long Answer questions

1. Discuss Gandhi's views on the importance of ends and means.
2. Discuss Gandhi's views on the concept of state.
3. Elaborate the concept of Satyagraha given by M. K. Gandhi.
4. Discuss the contribution of M. K. Gandhi.

9.8.2. Short Answer Questions

1. Describe the early life of MK Gandhi.
2. Discuss the main writings of Mk Gandhi.
3. What are the different methods of *Satyagraha*?
4. Discuss Gandhi's views on Non-Violence.

9.9. Suggested Readings

1. Bandyopadhyaya, J., Social and Political Thought of Gandhi, Bombay, Allied Publishers, 1969.
2. Bhattacharya, B., Evolution of the Political Philosophy of Gandhi, Calcutta, Calcutta Book House, 1969.
3. Bhattacharya, S., Mahatma Gandhi: The Journalist, Bombay, Times of India Press, 1962. Bondurant, J. V., Conquest of Violence: The Gandhian Philosophy of Conflict, Berkeley, University of California Press, 1967.
4. Chatterjee, P., Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse, Delhi, Oxford University Press, 1986.
5. Dalton, D., India's Idea of Freedom, Gurgaon, Academic Press, 1982
6. Heater, D., Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education, London, Orient Longman, 1990.
7. Iyer, R. N., The Moral and Political Thought of Gandhi, Bombay, Oxford University Press, 1973.

8. Mukherjee, S., Gandhian Thought: Marxist Interpretation, Delhi, Deep and Deep, 1991. Pantham, T and Deutsch, K., (ed), Political Thought in Modern India, New Delhi, Sage, 1986.
9. Parekh, B., Gandhi's Political Philosophy, Notre Dame, Notre Dame University Press, 1989.

BACHELOR OF ARTS
SEMESTER V
COURSE: POLITICAL THOUGHT

UNIT 10: B.R. AMBEDKAR: VIEWS ON CASTE SYSTEM, SAFEGUARDS FOR MINORITIES

STRUCTURE:

10.0. Learning objectives

10.1. Key Words

10.2. Introduction

10.3. Writings

10.4. Check Your Progress I

10.5. Views on Caste System

10.5.1. B R Ambedkar's Role to Eradicate Caste System in India

10.5.2. Check Your Progress II

10.6. Safeguards for Minorities

10.6.1.

Check Your Progress III

10.7. Conclusion

10.8. Questions for Practice

10.8.2. Long Answer questions

10.8.3. Short Answer Questions

10.9. Suggested Readings

10.0. LEARNING OBJECTIVES

After reading this unit, you would be able to:

- Understand the life journey and writings of Ambedkar
- Understand the Ambedkar ideas on religion, caste and untouchability.
- Know the Ambedkar views of social justice and supportive polity.

10.1. KEY WORDS

Caste, Varna, Dalit, Untouchability, Hinduism, Equality, Society.

10.2 INTRODUCTION

Bhart Ratna Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar, a distinguished Indian jurist, economist, politician, social reformer, and educator. He is s regarded as the architect of the Indian Constitution. He was born on April 14, 1891, into a Marathi lower class family (at the time, treated as untouchable) in Mhow, Central Provinces (Madhya Pradesh), a town that was founded by the British. He was Ramji Maloji Sakpal and Bhimabai Murbadkar's fourteenth and final child. His father, Ramji Maloji Sakpal, served in the British Indian Army at the Mhow cantonment, rising to the rank of Subedar, and as a result, his father was able to insist that his sons should be educated so Ambedkar was permitted to attend school. Ambedkar's ancestors had long worked for the army of the British East India Company. Ambedkar went to school, but he was separated from other students, and his teachers paid him little attention or assistance. He was not permitted to take a seat in the classroom. Someone from a higher caste had to pour the water he needed to drink from a height because they were not allowed to touch the water or the container containing it. He had to go without water if the school peon was not present to complete this work; he later wrote about this experience in his books under the heading "No Peon, No Water." He had to use a gunnysack that he had to take home with him in order to sit down. Ambedkar experienced the stigmas of caste prejudice, and these things profoundly influenced him. The family relocated to Satara two years after his father's retirement in 1894. Ambedkar's mother passed away shortly after they relocated. Ambedkar's paternal aunt took care of him and his two brothers and two sisters (the others had passed away) when they lived in poor conditions. He graduated from high school first in his neighbourhood and then attended Bombay University to pursue a BA in Economics and Politics. It was there that he first met Sayaji Rao III, the Maharajah of the princely state of Baroda. The Maharajah actively supported social reforms, such as the abolition of untouchability. He paid for Ambedkar to continue his studies abroad, first at the LSE in London and then at Columbia University in New York, where he earned a PhD and a Masters' degree. Ambedkar drew inspiration from John Dewey and his writings on democracy. He has done three Ph.D. Dr. Ambedkar had knowledge of 9 languages like Hindi, Pali, Sanskrit, English, French, German, Marathi, Persian and Gujarati. His scholastic record demonstrates that he was a brilliant student. After arriving in India in 1917, he served as the Military Secretary in Baroda before joining the faculty at Sydenham College, the Government Law College, where he ultimately rose to the position of principal. He was a fellow at the University of Bombay as well.

He has authored numerous works, including. Castes in India: Their Mechanism, Genesis, and Development; The Problem of the Rupee: Its Origin and Solution; The Abolition of Caste, Shudras, Untouchables, Waiting for a Visa, The Annihilation of Caste, The Buddha and his Dhamma, Hindu philosophy, caste in India, Pakistan or India's Partition, the Indian Constitution, and many more topics. His two weekly papers, "Mook Nayak" and "Janta," aimed to increase Dalit sociopolitical consciousness. He founded the Bahishkrit Hitakarini Sabha in 1924 to develop socio-political awareness among the *Dalits* with his slogan "Educate, Unite, Agitate" in order to deepen this drive for social transformation. Ramabai Ambedkar passed away in 1935 after a protracted illness, and Ambedkar also underwent a Buddhist conversion in same year. Ambedkar accepted an invitation from the new Congress-led government to become the country's first Law Minister after India gained independence on August 15, 1947. He was chosen by the Assembly to design India's new Constitution and was given the title of Chairman of the Constitution Drafting Committee on August 29. The Constituent Assembly ratified the Constitution on November 26, 1949. On December 6, 1956, in his Delhi home, he passed away in his sleep from diabetes, neuropathic pain in his legs, and a lack of sleep after finishing the draught of India's constitution.

1.3. WRITINGS

1. Castes in India: Their Mechanism, Genesis and Development-1916
2. Mook Nayak (weekly)-1920
3. The Problem of the Rupee: its origin and its solution-1923
4. Bahishkrut Bharat (India Ostracized)-1927
5. Janta (weekly)- 1930
6. The Annihilation of Caste-1936
7. Federation Versus Freedom-1939
8. Thoughts on Pakistan-1940
9. Ranade, Gandhi and Jinnah- 1943
10. Mr. Gandhi and Emancipation of Untouchables-1943
11. What Congress and Gandhi have done to the Untouchables-1945
12. Pakistan or Partition of India- 1945
13. State and Minorities- 1947

14. Who were the Shudras- 1948
15. Maharashtra as a Linguistic Province- 1948
16. The Untouchables- 1948
17. Buddha or Karl Marx- 1956
18. The Buddha and his Dhamma- 1957

10.4. Check Your Progress I

1. Discuss Ambedkar's early life and his writings.

10.5. VIEWS ON CASTE SYSTEM

B. R. Ambedkar graduated from a liberal arts college. He was a complex individual with many talents, including intellect, revolt, philosophy, patriotism, scholarship, writing, and constitution-making. He was more gifted than the typical educated Indian. Outside of India, he was treated with respect and love, but among Hindus in India, he was constantly reminded that he is an outcast from Hindu society. Hinduism positions Brahmin at the top of the social scale. The second rank is allotted to Kshatriya. The third and fourth ranks have been given to Vaishya and Shudra, respectively. It goes beyond simple gradation and establishes a declining scale of contempt and an ascending scale of adoration in order to introduce the ideas of graded inequality. Given the socioeconomic realities of India, caste has consistently been one of the most obvious and active violators of human rights. The caste system in India and Dr. B.R. Ambedkar's efforts to abolish it are the main topics of this essay. After Jotiba Phule, Dr. B.R. Ambedkar made a very significant contribution to the modern abolition of the caste system. His perspective was formed through both his education and his life's experiences. He used the viewpoints on human rights and actions for human development to communicate his opinions. He made a brave effort to abolish untouchability and promote freedom and equality.

The castes are organised hierarchically so that they are connected to one another and that the privileges and rights of the higher castes become the limitations of the lower castes. The

Portuguese word *castas*, which means "pure," is where the word "caste" originates. This Portuguese phrase conveys the notion of ritual cleanliness, one of Indian society's most fundamental ideals. However, in India, the term "varna," or "colour," refers to the four divisions of Indian society. It's possible that the term "varna" was employed because each of the four castes was given a particular colour to represent it. The four well-known groups (the *varnas*)—Brahmins (scholars, teachers, fire priests), Kshatriyas (kings, warriors, law enforcers, administrators), Vaishyas (agriculturists, cattle raisers, traders, bankers), and Shudras (artisans, craftsmen, service providers)—were used by the Brahminical texts to formally classify the Jatis. Certain groups were completely ostracised and classified as untouchables, including foreigners, nomads, forest tribes, and the chandalas (who dealt with the disposition of the deceased). The relationships between these numerous castes are controlled by complex laws. Each person is well conscious of their position and responsibilities in relation to the others.

A mix of Aryans, Dravidians, Mongolians, and Scythians make up the population of India. When India was still a tribal state, all these different stocks of people arrived from different directions and with different traditions infallible like the Vedas, Varna. A certain amount of freedom is required to preserve a free, democratic social order. He talks about the right to life and limb as well as the right to freedom of movement. He defends the right of an individual to select their own profession. The *Hindu Manusmiriti*, a sacred text from between 200 and 100 B.C., can be used to date the origins of the caste system, which is likely the oldest hierarchical structure still in use in the world today. There are numerous caste distinctions among the *Dalit* people. Leather workers, street sweepers, cobblers, agricultural workers, and manual "scavengers" are some of the *Dalits'* subgroups.

B.R. Ambedkar was born in one of the major hotspots of colonial oppression throughout the post-industrial era of the world. He was born into an exclusive group, which is both the curse and the scourge of a divided society. He has evolved into an uplifting icon, representing the dreams and aspirations of India's *dalits*, the oppressed, underprivileged, and destitute. In India, the caste system of gradated inequity is still in place. Caste has an impact on everyone of Indian descent who is born in India. The caste system is ingrained in both Hindu society and Hindu religion. Human rights are violated and widespread discrimination among people as a result of the caste system. Due to its anti-equal practises, B.R. Ambedkar decried the *Hindu* faith and *Hindu* Social Order. He fundamentally rejected *Hinduism* on humanist-rationalist grounds. Casteism was

created by a *Hindu* social structure that is inherently unhuman. For millions of individuals, *Manusmriti* represents evil, stupidity, and inhumanity; it also serves to uphold casteism's untouchability and shackles. He said that the untouchables were destroyed by *Hindu Varna Dharma*. This would finally destroy India and the Hindus themselves. The only solution to the problems of casteism and untouchability is a shift in religion. As he holds that while religion is necessary for both man and society, its value may be assessed using the criteria of "justice" and "utility." The castes that made up the series were ranked hierarchically, with each caste deemed superior to those below it and inferior to those above it. The place a caste held in the system dictated the status of a man born into that caste. His caste rank was predetermined and unchangeable once he was born into it. Therefore, a person's standing was determined by birth and could not be changed by any talent or fortune they may possess. "The study of the origin of caste must provide us with an answer to the question What is the class that raised this "enclosure" around itself," B.R. Ambedkar said in reference to the origin of caste. The relevant customs were still practised in Hindu culture. The Brahmin caste, which holds the highest position in the social hierarchy of Hindu civilization, is the only caste where these rituals can be observed with any degree of strictness. As a result, non-Brahmin castes' observance of these customs is neither strict nor complete. There is no need for a defense to show which caste is the originator of the institution of caste if similar customs are prevalent in non-Brahmin castes. The tight adherence to these traditions and the social superiority assumed by the priestly class in every ancient culture suffice to establish their responsibility for creating and upholding this "unnatural institution" in this manner.

Untouchability, according to B. R. Ambedkar, originated around 400 A.D. as a result of the fight for dominance between Buddhism and Brahmanism, which has been so thoroughly shaped by Indian history. The act of consuming beef is the source of untouchability, therefore the prohibition on the killing of cows and the consumption of beef must be linked to the beginning of untouchability. Hindu society's caste system fosters a sense of superiority and inferiority in relationships between men. Politics is not the main cause of the issue facing the oppressed classes. Ambedkar's interpretation of the class struggle is based on the principles of self-respect and independence. In the Indian state of Maharashtra, B.R. Ambedkar was born into the "untouchable" caste of the *Mahars*. The caste system was Ambedkar's major opponent. Hindu society had become stagnant due to caste. Hindu society cannot accept outsiders because of the

caste structure. This flaw presents ongoing integration issues. Hindu society does not meet the criteria for being homogeneous even internally. It is merely an amalgam of many castes. Caste is a barrier to the development of national spirit. Most crucially, the lower castes suffer injustice as a result of the caste system. It prevents the lower castes from advancing. It prevents the lower castes from advancing. All that is shown to lower castes is contempt. The lower castes have suffered moral decline and demoralisation as a result of this. In particular, the untouchables are the persistent targets of injustice. They are denied access to education, decent employment, and human dignity. They have been completely dehumanised by the caste system. Caste is a major factor in Indian society. Hindu society's system of castes and subcastes is anti-democratic and anti-human. Dr. B.R. Ambedkar wrote an essay titled "Philosophy of Hinduism" in which he discussed brotherhood. He responded, "I'm their keeper, why should I do right by them? I and my neighbours are we all brothers, are we even fifteenth cousins."

Ambedkar claimed that the concept of ethics and morals was destroyed by caste. He said, and I quote, "The effect of caste on the ethics of the Hindus is beyond abhorrent. Public spirit has been slain by caste. Public charity has been rendered meaningless by caste. Public opinion is impossible because of caste. Caste is a Hindu's public. He has an obligation to his caste. His caste is the only group to whom he is committed. Morality has become caste-bound and virtue has become caste-ridden. Gandhi ji and B.R. Ambedkar held opposing viewpoints on India's lower caste population. Both guys understood the value of giving up the label "untouchable". Gandhi suggested Harijans, or "people of God," as an alternative. Harijan was rejected by B.R. Ambedkar as being patronising; he preferred the term dalit (oppressed). Gandhi wished to ameliorate the life of the Untouchables by pleading with Hindus of the caste system to give up the concept of untouchability. B.R. Ambedkar understood that altering legislation was simpler than altering people's minds and hearts. He chose to lead *dalits* in efforts to increase educational access and defend fundamental civic and religious rights, such as the right to access temples and utilise the public water system. One of the most influential architects of contemporary India was B.R. Ambedkar. He was the principal architect of India's Constitution, the saviour of the oppressed, and the most important figure in the country's Buddhist renaissance. It is unfortunate that caste still has supporters today. It is justified on the grounds that the division of labour, often known as the caste system, is a vital component of every civilised society. The caste system is then said to be in perfect order. The caste system, however, goes beyond simple labour division.

Additionally, it is a division of labour. Divided employment is unquestionably necessary in a civilised society. But this abnormal division of labour into watertight compartments is not a component of civilised society's division of labour. The caste system is just a hierarchy in which the divisions of labourers are graded one above the other, which is very distinct from division of labour. This level of labourer gradation is unique to this country and the division of labour. This interpretation of the caste system is subject to criticism as well.

10.5.1. B R Ambedkar's Role to Eradicate Caste System in India

Throughout his life, B.R. Ambedkar employed a variety of tactics to abolish caste and, more specifically, to free the Dalit people from these oppressive societal structures. One of India's most well-known social reformers throughout the nineteenth century was Jyotiba Phule. He served as the movement's leader against India's pervasive caste system. In an effort to organise the untouchables and secure their inclusion in Hinduism, B.R. Ambedkar adopted the temple entry campaign. However, all of his efforts were brutally put down by Hindu upper caste individuals. He also understood the significance of education as a driving force for both personal growth and social development. According to Ambedkar, education should be used to moralise and enlighten the populace. In 1928, B.R. Ambedkar presented a memorandum to the Simon Commission on behalf of his organisation, the *Bahishkrit Hitakarini Sabha*. Instead of having two electorates, he called for the granting of a universal franchise and a certain number of seats for the Untouchables. In his speech delivered in front of a Simon Commission group in Poona, he explained that if *Dalits* were denied universal franchise, he would advocate for separate electorates. B.R. Ambedkar spent his entire life waging a battle against the wrongs of the caste system in an effort to eradicate caste. Being a Dalit himself, he made every attempt to alter the social hierarchies in India and restore equality and justice for the oppressed. In order to solve the social problems, he chose to use legal and nonviolent means. He was a key figure in creating the constitution of independent India. B.R. Ambedkar was a brilliant liberal crusader who saw through the Dalit movement's lack of ideology and gave it the required ideology. He raised awareness about living a gracious life among the downtrodden classes. On Chandan Tank, he began a Satyagraha for the advancement of the marginalised. He was therefore successful in obtaining the permission to draw water from the tank. It was his significant triumph. He toiled valiantly to integrate 14 untouchables and people from low castes into our society. He promoted

the cause of the untouchables through his writings, lectures, mass contacts, and meetings with the British bureaucracy in order to ameliorate their socioeconomic situation. He repeatedly posed severe challenges to the guardians of Hindu society while also appealing for the sympathies and support of the educated class. Indeed, it is to B.R. Ambedkar's credit that he was able to create the idea of reservation or affirmative action to grant the oppressed communities equal representation. In Hyderabad's Osmania University, *Dalits* had hailed Raavan as their hero for opposing the "tyranny" of Shri Ram, a symbol of the "upper caste," without realising that Raavan was fundamentally a brahmin until he became an Asur via his deeds. The same Dalit students are now leaving for the university to celebrate the beef festival. This merely demonstrates the way in which *Dalits* have been persuaded to dislike Hindus, and how systemic changes (in terms of socialistic economy, economic planning, and active role and engagement of the state in economic and social governance) have been made in addition. Dinners amongst different castes will mark the beginning of the campaign to abolish caste. This is likewise a subpar solution. Many castes permit dining with other castes. However, it is a well-known fact that inter-dining has failed to eradicate caste's spirit and consciousness. Intermarriage is the only effective treatment. The sense of kinship can only be created by the fusion of blood, and unless this sense of kinship, of being kindred, takes precedence, the separatist sense of alienation caused by caste will persist. He personified the ceaseless fights of the dalit masses for freedom, dignity, and human rights. He argued that the caste system was at the root of the untouchability issue. The history of India was successfully given a fresh perspective by B.R. Ambedkar. However, the removal of caste is still only a pipe dream. The negative effects of the caste system are still present and still have an impact on people's lives.

10.5.2. Check Your Progress II

1. Describe Ambedkar views on Caste System.

2. Describe Ambedkar's role to eradicate Caste System.

10.6. SAFEGUARDS FOR MINORITIES

The text of Dr. B.R. Ambedkar, 'States and Minorities', was submitted to the Constituent Assembly on behalf of the All-India Scheduled Caste Federation on March 15, 1947. He was a member of the Fundamental Rights Committee, which received this presentation. The memo was written in the format of the Constitution's Articles because, in Ambedkar's view, it preserved accuracy and point-by-point discussion. For easier understanding, the articles have been divided into sections and parts. For the benefit of the Working Committee of The Scheduled Castes Federation, Ambedkar has also created explanation notes and other statistical data. A total of 64 pages makes up the memo, including the Preface to the text that was written by Dr. B.R. Ambedkar. In States and Minorities, Ambedkar argues whether one can hold the view of the scheduled castes being a minority. Anyone understanding it as a general premise would be justified in claiming that it is capable of double interpretation, according to Ambedkar. It means, in my interpretation, that whatever protection provided to citizens and minorities will not be sufficient for the Scheduled Castes, who are more than a minority. By these words, he was implying that the socioeconomic standing of the Scheduled Castes was extremely poor in comparison to that of the majority of Hindu citizens and other minorities, and that in order to resuscitate it, specific protections against the oppression and discrimination of the majority would be needed. Dr. Ambedkar later provided safeguards for the Scheduled Castes, sanction for safeguards, adjustment of safeguards, and protection of Scheduled Castes in Indian States in Part III and Part IV of the memorandum. According to Ambedkar, to claim that members of the Scheduled Castes are not a minority is to misunderstand what the term "minority" means. He claims that "religious separation is not the only test of a minority" in this context. It also isn't a reliable test. The true litmus test for evaluating whether a social group is a minority or not is social discrimination. Even Mr. Gandhi believed that adopting this test above the requirement of religious separation was rational and useful. After this examination, He has also shed attention on minority rights and fundamental rights. He briefly mentions that minorities and Indian States are problems that India faces.

The Fundamental Rights outlined by Dr. Ambedkar in the Draft Constitution were upholdable in a court of law. Ambedkar believed that, of all the rights, "Equality of Opportunity" was the most crucial. Fundamental rights referred to the establishment of equality and freedom to change India's social order. However, they were rife with disparities and discriminations that go against our fundamental rights. He believed that if social and economic inequality persisted, political democracy would also be dormant. According to Dr. Ambedkar, complete democracy is feasible in areas with a reasonable amount of equitable opportunity, a high standard of living, and literacy. The importance of "gender equality" is yet another principle espoused by Dr. Ambedkar. According to him, the community won't become progressive as a whole until its women are forced to advancement. In his proposed "The Hindu Code Bill" that promotes gender equality, he has expressed his significant concern for women in society, including *Dalits* and elites, in areas relating inheritance and divorce. Ambedkar placed social and economic equality alongside political and civic equality in contrast to the use of these principles in the French and American declarations though equality and non-discrimination are clearly at the centre of his conceptual framework of human rights.

With these suggestions, the Scheduled Castes and Tribes, Anglo-Indians, and the Socially and Educationally Backward Classes are the groups covered by the specific provisions in Part XVI of the Indian Constitution.

- According to Article 330, seats in the House of the People must be set aside for members of Scheduled Castes and Scheduled Tribes.
- If the Anglo-Indian community is not sufficiently represented in the House of the People, Article 331 allows for representation by nomination by the President.
- Article 332 provides that seats shall be reserved for Scheduled Castes and Scheduled Tribes in the Legislative Assemblies of the States.
- If the Anglo-Indian community is not sufficiently represented in the Lower Houses of the States, Article 333 allows for representation by nomination by the Governor.
- Article 336 deals with special provisions for appointments in certain services for the Anglo-Indian community.
- Article 337 deals with educational grants for the Anglo-Indian community.
- According to Article 340 (1), the President may appoint a commission to look into the conditions of economically and socially disadvantaged groups on Indian territory, as

well as the challenges they face, and to make recommendations about the actions the Union or any State should take to improve these groups' circumstances.

10.6.2. Check Your Progress III

1. Discuss the safeguards suggested by Ambedkar for minorities.

10.7 SUMMARY

Ambedkar has frequently been presented as a leader who supported the untouchables' political cause. Naturally partisan, he supported the cause of the untouchables, the most marginalised and despised group in Indian culture. However, his advocacy and partisanship were based on a body of thought and concepts that were supported by strong arguments, which he used with great skill and efficiency. He endeavoured to develop his own evaluations and judgements of the concepts and ideologies prevalent in his period by critically engaging with them. As we've seen, Ambedkar staunchly upheld the ideal of a society devoid of oppression and injustice. As a result, he frequently declared that liberty, equality, and fraternity shall be the cornerstones of the perfect society. What are the opposing forces to these three tenets? On the one hand, casteism and communalism, and on the other, economic exploitation, continue to strengthen the pervasive disparity in Indian society. Ambedkar worked for an egalitarian society free from caste prejudice and class oppression. Ambedkar's ideas are still significant as an inspiration in the struggle against these two exploitation mechanisms, class and caste, as long as they still exist.

10.8. Questions for Practice

10.8.1 Long Answer questions

1. Discuss the ideological thought of Dr. B.R Ambedkar.
2. Describe Ambedkar's views regarding Caste System.
3. What was the role played by Dr. Ambedkar to eradicate Caste System?
4. Describe Ambedkar's views regarding safeguards for minorities.

10.8.2. Short Answer Questions

1. Describe early life of Dr. Ambedkar.
2. Write down the main writings of Dr. Ambedkar.
3. Describe some provisions of Constitution to eradicate inequality.

10.9. Suggested Readings

1. Ambedkar, B. R. 1979. On Constitutional Reforms: Evidence before the Southborough Committee. In Dr. Babasaheb Ambedkar: Writings and Speeches. Volume 1. Education Department, Government of Maharashtra, Mumbai.
2. Aloysius, G. 2009. Ambedkar on Nation and Nationalism. New Delhi: Critical Quest.
3. Austin, Granville, (1999) The Indian Constitution: Corner Stone of Nation, Delhi Oxford University Press.
4. Chiranhivi, (1999), Nirmal J., "Human Rights in India, Historical Social and Political Perspectives, Published by Oxford University Press, New Delhi.
5. Khan, Z.M. and Yadav, S.N. (2001), "We the Minorities of India, New Delhi: Institute of Objective Studies.
6. Mahmood, Tahir, (1991), "Minorities and State and the Indian Law, "New Delhi Institute of Objective Studies.
7. Majeed, Akhtar, (2002), Nation and Minorities India's plural society its Constitutions, Delhi: Kanishka Publishers, Distributors, New Delhi-110002.
8. Nalini Rajan, (2002), "Democracy and the Limits of Minority Rights (New Delhi: Sage Publication).
9. Thorat, Sukhadeo (2006). Ambedkar's Interpretation of the Caste System, its Economic Consequences and Suggested Remedies. In *Dalits* in modern India: vision and values. Edited by S.M. Michael. (2nd ed.). New Delhi, Sage

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਓਪਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

**The Motto of Our University
(SEWA)**

SKILL ENHANCEMENT

EMPLOYABILITY

WISDOM

ACCESSIBILITY

**JAGAT GURU NANAK DEV
PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA**

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS

CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE

(BAB33504T) POLITICAL THOUGHT

SEMESTER V

Head Quarter: C/28, The Lower Mall, Patiala-147001

WEBSITE: www.psou.ac.in

SELF-INSTRUCTIONAL STUDY MATERIAL FOR JGND PSOU

ALL COPYRIGHTS WITH JGND PSOU, PATIALA

The Study Material has been prepared exclusively under the guidance of Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala, as per the syllabi prepared by Committee of experts and approved by the Academic Council.

The University reserves all the copyrights of the study material. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form.

COURSE COORDINATOR AND EDITOR:

DR. SUKHPAL KAUR

Assistant Professor in Political Science

JGND PSOU, Patiala

LIST OF CONSULTANTS/ CONTRIBUTORS

1. Dr. Jagroop Kaur

**JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY,
PATIALA**

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

PREFACE

Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala was established in December 2019 by Act 19 of the Legislature of State of Punjab. It is the first and only Open University of the State, entrusted with the responsibility of making higher education accessible to all, especially to those sections of society who do not have the means, time or opportunity to pursue regular education.

In keeping with the nature of an Open University, this University provides a flexible education system to suit every need. The time given to complete a programme is double the duration of a regular mode programme. Well-designed study material has been prepared in consultation with experts in their respective fields.

The University offers programmes which have been designed to provide relevant, skill-based and employability-enhancing education. The study material provided in this booklet is self- instructional, with self-assessment exercises, and recommendations for further readings. The syllabus has been divided in sections, and provided as units for simplification.

The University has a network of 110 Learner Support Centres/Study Centres, to enable students to make use of reading facilities, and for curriculum-based counseling and practicals. We, at the University, welcome you to be a part of this institution of knowledge.

Dr. G.S. Batra
Dean Academic Affairs

BACHELOR OF ARTS
CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE
SEMESTER – IV
(BAB33504T) POLITICAL THOUGHT

MAX. MARKS: 100
EXTERNAL: 70
INTERNAL: 30
PASS: 40%
Credits: 6

Objective:

The aim of this course is to provide an introduction to the students about different concepts and ideas of various Western and Indian philosophers.

INSTRUCTIONS FOR THE PAPER SETTER/EXAMINER:

1. The syllabus prescribed should be strictly adhered to.
2. The question paper will consist of three sections: A, B, and C. Sections A and B will have four questions each from the respective sections of the syllabus and will carry 10 marks each. The candidates will attempt two questions from each section.
3. Section C will have fifteen short answer questions covering the entire syllabus. Each question will carry 3 marks. Candidates will attempt any 10 questions from this section.
4. The examiner shall give a clear instruction to the candidates to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.
5. The duration of each paper will be three hours.

INSTRUCTIONS FOR THE CANDIDATES:

Candidates are required to attempt any two questions each from the sections A, and B of the question paper, and any ten short answer questions from Section C. They have to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.

SECTION – A

1. Plato: Concept of an Ideal State, Concept of Justice
2. Aristotle: Concept of State and its classification, Concept of Revolution.
3. Machiavelli: Statecraft, Relationship between Ethics and Politics.
4. J. S. Mill: Revision of Utilitarianism, Concept of Liberty.
5. Karl Marx: Dialectical Materialism, Historical Materialism, Concept of Class Struggle.

SECTION – B

1. Kautilya: Views on State, Kingship and Inter-state Relations.
2. Guru Nanak Dev: Concept of State, Concept of Social Justice.
3. M N Roy: Concept of Radical Humanism, Concept of Democracy.
4. M. K. Gandhi: Views on State, Concept of Satyagraha, Theory of Ends and Means.

5. B. R. Ambedkar: Views on Caste System, Safeguards for Minorities.

Suggested Readings:

1. William Ebenstein: Great Political Thinkers: Plato to the Present, Delhi, Oxford and IBM Publishing Co. 1973.
2. George H Sabine: A History of Political Theory, New Delhi. Oxford and IBM Publishing Co. 1973.
3. Lane W. Lancaster: Masters of Political Thought, Volume Three: Hegel to Dewey, London: George G. Harrap & Co. Ltd. 1973.
4. Subrata Mukherjee & Sushila Ramaswamy: A History of Political Thought: Plato to Marx, New Delhi, Prentice-Hall of India, 1999.

5. D.K. Mohanty: Indian Political Tradition – Manu to Ambedkar, Anmol Publications, New Delhi, 1997.
6. Ashutosh Lahiry: Gandhi in Indian Politics, Firma KLM, Calcutta, 1976.
7. V.P. Verma: Modern Indian Political Thought Agra, Lakshmi Narain Agarwal Educational Publishers), 1971.
8. K.P. Karunakaran: Indian Politics from Dadabhai Naoroji to Gandhi– A Study of the Political Ideas of Modern India, Gitanjali Prakashan, New Delhi, 1975.
9. Bhaskar Anand Saletore: Ancient Indian Political Thought and Institutions, Asia Publishing House, New Delhi, 1968.
10. K. John Pularampil (ed): Indian Political System –A Reader in Continuity and Change, N.V. Publications, New Delhi, 1976.
11. K.P. Karunakaran: Indian Political Thought (1832-1921), The Peacock Press, New Delhi, 1976.

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS

CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE
COURSE (BAB33504T): POLITICAL THOUGHT

COURSE COORDINATOR- DR. SUKHPAL KAUR
SEMESTER - IV

SECTION A

Table of Contents

Sr. No.	UNIT NAME
Unit 1	Plato: Concept of an Ideal State, Concept of Justice
Unit 2	Aristotle: Concept of State and its classification, Concept of Revolution.
Unit 3	Machiavelli: Statecraft, Relationship between Ethics and Politics.
Unit 4	J. S. Mill: Revision of Utilitarianism, Concept of Liberty.
Unit 5	Karl Marx: Dialectical Materialism, Historical Materialism, Concept of Class Struggle.

SECTION B

Unit 6	Kautilya: Views on State, Kingship and Inter-state Relations.
Unit 7	Guru Nanak Dev: Concept of State, Concept of Social Justice.
Unit 8	M N Roy: Concept of Radical Humanism, Concept of Democracy.
Unit 9	M. K. Gandhi: Views on State, Concept of Satyagraha, Theory of Ends and Means.
Unit 10	B. R. Ambedkar: Views on Caste System, Safeguards for Minorities.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 1 ਪਲੈਟੋ: ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਨਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

ਸੰਰਚਨਾ:

- 1.1 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼
- 1.2 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ
- 1.3 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 1.4 ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ
- 1.5 ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ
 - 1.5.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I
- 1.6 ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ
 - 1.6.1 ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
 - 1.6.2 ਆਲੋਚਨਾ
 - 1.6.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II
- 1.7 ਨਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ
 - 1.7.1 ਨਿਆਂ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿਧਾਂਤ
 - 1.7.2 ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ
 - 1.7.3 ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
 - 1.7.4 ਆਲੋਚਨਾ
 - 1.7.5 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III
- 1.8 ਸਿੱਟਾ
- 1.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 1.9.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ
 - 1.9.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ
- 1.10 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1.1 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ।

1.2 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਨਿਆਂ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀਵਾਦ, ਫਿਲਾਸਫਰ ਕਿੰਗ, ਕਟੌਤੀਵਾਦੀ

1.3 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ, ਸੋਫਿਸਟ ਅਤੇ ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਪਲੈਟੋ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵਾਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਯੂਨਾਨੀ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਰੀਝ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸੁਕਰਾਤ (469-399 ਈ.ਪੂ.), ਉਸਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ; ਉਸਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਪਲੈਟੋ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਸਾਰੇ ਵਿਹਾਰਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਪਲੈਟੋ ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮੋਢੀ ਹੈ।

1.4 ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ

ਪਲੈਟੋ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਕਵੀ, ਸੁਧਾਰਕ, ਗਣਿਤ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਅਤੇ ਸੋਲਨ ਦੇ ਕਿੰਗਸਮੈਨ ਦਾ ਜਨਮ 427 ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਐਥਨਜ਼ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ 347 ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਏਥਨਜ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮੁਢਲਾ ਨਾਮ ਅਰਿਸਟੋਕਲਸ ਸੀ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ 'ਪਲੈਟੋ' ਉਪਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਜੀਵਨ ਯੂਨਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਖਦਾਈ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਸਪਾਰਟਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਏਥਨਜ਼ ਦੀ ਹਾਰ, ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਦੀ ਕੁਲੀਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਸਨ, ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਮਾਸਟਰ ਸੁਕਰਾਤ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸੋਚ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਛਾਪ ਛੱਡੀ ਸੀ ਜੋ ਆਖਰਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਏਥਨਜ਼ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੈਰੀਅਰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ, ਸੁਕਰਾਤ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕੈਰੀਅਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੇ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਲਈ ਘਿਣਾਉਣੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਯੋਗ ਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਸ਼ਣਕਾਰ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਹਾਕਮ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾੜੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਆਣੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਕਿ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੁਆਰਾ ਬਦਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ ਐਥਨਜ਼ ਛੱਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਹ ਮਿਸਰ, ਸਿਸਲੀ, ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਉਹ ਐਥਨਜ਼ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਖੋਜ ਲਈ ਅਕੈਡਮੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਜੋਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਰਸਤੂ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ

ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਉਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਰਚਨਾ 'ਦ ਰਿਪਬਲਿਕ' ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

387 ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਪਲੈਟੋ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਿਸਲੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਾਈਰਾਕੂਜ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਡਾਇਓਨੀਸੀਅਸ ਤੋਂ ਸੱਦਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਇਸ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਇੱਕ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਣਨ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਉਸਦੇ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ 80 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰ ਗਿਆ।

1.5 ਕੰਮ

ਪਲੈਟੋ ਇੱਕ ਉੱਤਮ ਲੇਖਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਈ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਛੱਡੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ *ਅਪੋਲੋਜੀ, ਕ੍ਰਿਟੋ, ਫੇਡੋ, ਸਿੰਪੋਜ਼ੀਅਮ ਸਨ। ਰਿਪਬਲਿਕ, ਸਟੇਟਸਮੈਨ, ਦ ਲਾਅਆਦਿ।*

1.5.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀਜਾਂਚ ਕਰੋ।

1. ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

2. ਪਲੈਟੋ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

1.6 ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਪਲੈਟੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਆਪਣੇ *ਗਣਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ*। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ- "ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਾਜ"। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ, ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੁਆਰਥ ਦੁਆਰਾ ਹਾਵੀ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਕੋਰਸ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਖਤ

ਕ੍ਰਮ ਦੁਆਰਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਨਿਯਮ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਉਸਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਤੱਥ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੱਥਾਂ ਲਈ ਇੰਨਾ ਬੁਰਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਵਾਂਗ, ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਯੂਨਾਨੀ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ ਲਿਆ। ਇਹ ਸੁਕਰਾਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲੀਅਤ ਅੰਦਰ ਹੈ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਵਸਥਾ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜੋ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਠੋਸ ਅਸਲ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ।

1.6.1 ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ

1. **ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦਾ ਨਿਯਮ** - ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗਿਆਨ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਗੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਆਰਾਮ ਮਿਲੇਗਾ। ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਫਲਸਫੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਸਕ ਜੋ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਸਲੀਅਤ ਲਈ ਜਨੂੰਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਡਰ, ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਜਨੂੰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬੁੱਧੀ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਖੋਜੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਮਾਣਮੱਤਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੁਆਰਾ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਜਿੱਥੇ 'ਗਿਆਨ ਹੀ ਗੁਣ ਹੈ' ਦਾ ਸੁਕਰਾਤ ਸਿਧਾਂਤ, ਪਲੈਟੋ ਦੁਆਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਜਦ ਤੱਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਾਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ- ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ"। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
2. **ਨਿਆਂ**- ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਨਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਪਲੈਟੋ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੂਰੇ ਫਰਜ਼' ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ।
3. **ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਰਗ** - ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਜਮਾਤਾਂ ਹਨ। ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਤਰਕ, ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਭੁੱਖ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ- ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਰਗ ਜੋ ਤਰਕ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ, ਸਹਾਇਕ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।
4. **ਰਾਜ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ** - ਪਲੈਟੋ ਲਈ, ਸਿੱਖਿਆ ਇੱਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਢਾਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਕਰਤੱਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਸ਼ਰਧਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਲੈਟੋ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਈ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦਾ ਹੈ।

5. **ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ** - ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਸਿਰਫ਼ ਗਾਰਡੀਅਨ ਕਲਾਸ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ- ਮਕਾਨ, ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ। ਪਲੈਟੋ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪਲੈਟੋ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪੱਕੇ ਉਪਾਅ ਵਜੋਂ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ।
6. **ਕਾਰਜਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ** - ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਇਕ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਲਈ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸੀਮਾਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
7. **ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ** - ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ "ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਬੁਰਾ ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ"। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਭਟਕਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸ਼ਾਸਕ ਖੁਦ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤ ਚੰਗਾ ਹੈ।
8. **ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ** - ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਨਤਕ ਅਹੁਦੇ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ। ਪਲੈਟੋ ਆਪਣੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲੀਅਤ ਅੰਦਰ ਹੈ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜੋ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਠੋਸ ਅਸਲ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1.6.2 ਆਲੋਚਨਾ

ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

1. **ਇਹ ਯੂਟੋਪੀਅਨ ਹੈ** - ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਲੌਕਿਕ ਰਾਜ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਲਈ ਹੀ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
2. **ਰਾਜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੈ** - ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਰਾਜ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਲੈਟੋ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਅਵਿਵਹਾਰਕ ਹਨ। ਇਹ ਕਲਾਸਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ ਸਿੱਖਣ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਸਕ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੱਕ

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਚੰਗੇ ਨੈਤਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

- ਉਸ ਦਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਜਮਹੂਰੀਅਤ, ਬਰਾਬਰੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਯੂਟੋਪੀਅਨ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਾਜਾ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਆਪਣੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੈ
- ਪਲੈਟੋ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ। ਇਹ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਏਥੇਨੀਅਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਉਲਟ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੁੱਛ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- ਉਹ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾ, ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ, ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਢਾਂਚਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ-

ਜਦੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਇੱਕ ਕਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਕਾਬਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਅਕੈਡਮੀ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਯੂਟੋਪੀਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਪੈਟਰਨ ਮੈਂਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਰਾਜ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ'।

1.6.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

2. ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ

1.7 ਨਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

ਗਣਰਾਜ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਪ-ਸਿਰਲੇਖ “ਨਿਆਂ ਬਾਰੇ” ਉਸ ਅਸਾਧਾਰਣ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਜੋ ਪਲੈਟੋ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ-ਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਆਂ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫੰਕਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਫੰਕਸ਼ਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਵਕ ਰਵੱਈਏ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੱਤੇ।

ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਗਣਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਗਣਰਾਜ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਿਆਂ ਜਾਂ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸਹੀ ਆਚਰਣ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪਲੈਟੋ ਨੇ ‘ਸਟੈਸਿਸ ਦੇਖਿਆ’ ਹਰ ਥਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਫੈਲਦਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਅਗਿਆਨਤਾ ਪਰੇਡ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦੀ ਮੌਤ ਲਈ ਏਥੇਨੀਅਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਉਹ ਉਸ ਸਿਆਸੀ ਸੁਆਰਥ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਰੀਰ-ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ, ਇਹਨਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਾਅ।

1.7.1 ਨਿਆਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

ਪਲੈਟੋ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਉਹ ਨਿਆਂ ਲਈ ਕਈ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਿਊਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

1. ਨਿਆਂ ਦਾ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ: - ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸੇਫਾਲਸ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੀਰੀਅਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਮੈਟਿਕ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣਕਾਰ (ਯਸੀਅਨ) ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ। ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਦੀ ਇੱਕ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਲੇਮਾਰਚਸ ਦੁਆਰਾ ਲਈ ਗਈ ਸੀ, ਸੇਫਾਲਸ ਨੇ ਨਿਆਂ ਨੂੰ “ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਅਦਾ ਕਰਨਾ” ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹੋਏ, ਪੋਲੇਮਾਰਚਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਿਆਂ ਇੱਕ ਕਲਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ “ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਚੰਗਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਲਈ ਬੁਰਾ”। ਪਰ ਪਲੈਟੋ ਇਸ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਂ ਕੋਈ ਕਲਾ ਜਾਂ ਤਕਨੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਗੁਣ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਅੰਤਰ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਸਮੇਤ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਬੁਰਾਈ ਕਰਨਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ।

2. ਨਿਆਂ ਦਾ ਰੈਡੀਕਲ ਸੰਕਲਪ: - ਇਹ ਥ੍ਰੈਸੀਮਾਕਸ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਮਜ਼ਬੂਤ ਦੇ ਹਿੱਤ’ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ Potentia ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਤਲਬ Might is Right। ਇੱਕ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਥ੍ਰੈਸੀਮਾਕਸ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਇਨਸਾਫ਼ ਨਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੁੱਧੀ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ’। ਜ਼ਮੀਨ ‘ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਨੈਤਿਕ ਨਿਹਿਲਵਾਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵੰਡ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਸਕ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕਲਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਸਕ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਾਲੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਧਾਰਨਾ: - ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਗਲੋਕਨ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜੋ ਨਿਆਂ ਨੂੰ 'ਕਮਜ਼ੋਰ ਦੇ ਹਿੱਤ' ਵਜੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਡਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਪਰ ਡਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਨਕਲੀ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਚਰਿੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅੰਦਰੂਨੀ, ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

1.7.2 ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

ਨਿਆਂ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਾਨਤਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਤਰਕ, ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਭੁੱਖ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ-ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਜੋ ਤਰਕ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਸਹਾਇਕ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ, ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਉਪਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੌੜੀ ਦੀ, ਭੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਵੀ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ

ਤਰਕ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ

ਦਲੇਰ ਸਿਪਾਹੀ

ਭੁੱਖ ਉਤਪਾਦਕ

ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਆਂ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕਸੁਰ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਨਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਥੀਸਿਸ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਚਿੰਤਕ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਅਰਾਜਕਤਾ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਹ "ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੂਰੇ ਫਰਜ਼" ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ।

ਨਿਆਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ। ਅਸਲ ਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਰੇਕ ਸਦੱਸ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਦੀ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੈਨਲਾਈਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਪਲੈਟੋ ਇੱਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇੱਥੇ ਏਕਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲਿਖਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ।

1.7.3 ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਗੈਰ-ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਭਾਵ ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਹੈ।

1. ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਨਕਲੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਨੀਂਹ ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ-ਸੰਜਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।
2. ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ।
3. ਇਹ ਫੰਕਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।
4. ਇਹ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀ, ਹਿੰਮਤ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਉਹ ਹਰੇਕ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।

1.7.4 ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ

1. ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨੈਤਿਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।
2. ਇਹ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ . ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
3. ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ "ਇੱਕ ਆਦਮੀ, ਇੱਕ ਕੰਮ" ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਤਿੰਨੋਂ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਤਰਕ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਭੁੱਖ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਫੈਕਲਟੀਜ਼ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪਲੈਟੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫੈਕਲਟੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਰਵੱਈਆ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ 1/3 ਤੱਕ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।
4. ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣਾ ਅਣਉਚਿਤ ਹੈ। ਇੱਕ ਜਮਾਤ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਮਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਉਸ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀਵਾਦ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦੀ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1.7.5 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1. ਨਿਆਂ ਦੇ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਸੰਕਲਪ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

2. ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

1.8 ਸਿੱਟਾ

ਸਾਰੀਆਂ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਂ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਤਿ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦਾ ਅੰਤਮ ਜਵਾਬ ਹੈ। ਇਹ ‘ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੂਰੇ ਫਰਜ਼’ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹਰਬਰਟ ਸਪੈਨਸਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਸਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲਿਆ।

1.9. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1.9.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਲੈਟੋ ਥਿਊਰੀ ਆਫ਼ ਜਸਟਿਸ ‘ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸਥਾਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
2. ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰੋ?
3. ਨਿਆਂ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਅਤੇ ਰੈਡੀਕਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ?
4. ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ?

1.9.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪਲੈਟੋ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ?
2. ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਫਿਲਾਸਫਰ ਕਿੰਗ ਦਾ ਰਾਜ ਕੀ ਹੈ?
3. ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ?
4. ਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ?

1.10 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- Mukhopadhyay, A.K. 1990 Western Political Thought, Calcutta - KP Bagchi and Company.

- Sharma, Urmila. (1998). Western Political Thought. Atlantic Publisher.
- Sabine George. H. (1938). A History of Political Thought. Oxford University Press.
- Gauba, O.P. (2019). Western Political Thought, 4th Edition. New Delhi: National Paperbacks.
- Barker, Ernest. (2009). The Political Thought of Plato and Aristotle. Dover Publisher
- Mukherjee, Subrata and Ramaswamy, Sushila. (2011). A History of Political Thought: Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
- Gupta, R.C. (1974). The Great Political thinker, Lakshmi Narian Aggarwal, Agra.
- Johri, J.C. (1985). Political Thought: Ancient & Mediveal, united printing Co., Delhi.
- Nelson, Brian R. (1996). Western Political thought, Pearson Education.
- Wayper C.L (1958). Political Thought, English Universities, Press Ltd., London.
- Singh Sukhbir (1974). A history of Political Thought, Rastogi & Co., Merrut. Vol I and Vol II.
- Suda, J.P. (1964). Political Thought: Ancient & Mediveal. Vijay Mandir Civil lines, Merrut.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 2: ਅਰਸਤੂ: ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

ਸੰਰਚਨਾ

2.1 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

2.2 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

2.3 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

2.4 ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ

2.5 ਕੰਮ

2.6 ਵਿਧੀ

2.6.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

2.7 ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

2.7.1 ਰਾਜ ਦਾ ਮੂਲ

2.7.2 ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ

2.7.3 ਰਾਜ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ

2.7.4 ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ

2.7.5 ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ

2.7.6 ਰਾਜ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ,

2.7.7 ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ

2.7.8 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

2.8 ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

2.8.1 ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ

2.8.2 ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰਨ

2.8.3 ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਖਾਸ ਕਾਰਨ

2.8.4 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ

2.8.5 ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਉਪਚਾਰ

2.8.6 ਸਿੱਟਾ

2.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

2.9.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

2.9.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

2.10 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

2.1 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ, ਇਸਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਏ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪਾਠਕ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ, ਇਸਦੇ ਮੂਲ, ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ।
- ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ।

2.2 ਮੱਖ ਸ਼ਬਦ:

ਇਨਡਕਟਿਵ, ਟੈਲੀਲੋਜੀਕਲ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਜ਼ੁਲਮ, ਕੁਲੀਨਤਾ, ਕੁਲੀਨਤਾ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਲੋਕਤੰਤਰ

2.3 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ :

ਅਰਸਤੂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨੀ ਫਿਲਾਸਫਰ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਨ ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਮਹਾਨ ਦਾ ਉਸਤਾਦਸੀ। ਉਸਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਏਥਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਲਾਇਸੀਅਮ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਪਲੈਟੋ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬੁਨਿਆਦ 'ਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਧੀ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

2.4 ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ:

ਅਰਸਤੂ ਜੋ ਕਿ ਕੋਈ ਐਥਨੀਅਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦਾ ਜਨਮ 384 ਈਸਵੀ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਮੈਸੇਡੋਨੀਅਨ ਤੱਟ 'ਤੇ ਸਟੈਗੀਰਾ ਵਿਖੇ, ਯੂਨਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਮੈਸੇਡੋਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਡਾਕਟਰ ਸੀ। ਸਟੈਗੀਰਾ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜੋ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੀ, ਉਸ ਗ੍ਰੀਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਸਟੈਗੀਰਾ ਵਿਖੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ

ਏਥਨਜ਼ ਚਲਾ ਗਿਆ। 347 ਈਸਵੀ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਮੌਤ ਤੱਕ, ਉਹ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਅਕੈਡਮੀ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ। ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਰਸਤੂ ਵੱਲੋਂ ਅਕੈਡਮੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੂਲ ਏਥਨੀਅਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 342 ਈਸਵੀ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਾ ਫਿਲਿਪ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ, ਉਹ ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਸੇਡੋਨੀਅਨ ਕੋਰਟ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਸੇਡੋਨੀਆ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਕੰਦਰ ਤੱਕ ਉਹ ਉੱਥੇ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਐਥਨਜ਼ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਕੂਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਲਾਇਸੀਅਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ, ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ 322 ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਹੌਲ ਪਲੈਟੋ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਪਲੈਟੋ ਵਾਂਗ ਅਰਸਤੂ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਰਾਜਨੀਤੀ' ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜਨੇਤਾ ਦੇ ਮੈਨੂਅਲ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.5 ਕੰਮ:

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਾਖਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਛੂਹਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸ਼ਾਖਾ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ। ਅਰਸਤੂ ਦੀ **ਰਾਜਨੀਤੀ** ਉਸ ਦੇ ਸਰਵਉੱਚ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਯੋਗਦਾਨ ਵਜੋਂ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਹਾਰਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਕੰਮ ਦੇ ਇਸ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰ-ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਲਈ ਠੋਸ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਰਸਤੂ ਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, *ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ*, *ਸੰਵਿਧਾਨ*, *ਕਲੋਨੀਆਂ* 'ਤੇ ਅਤੇ *ਫਿਲਾਸਫੀ* 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

2.6 ਵਿਧੀ:

ਜਾਂਚ ਲਈ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਪ੍ਰੇਰਕ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਨਿਰੀਖਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਟੈਲੀਲੋਜੀਕਲ ਵਿਧੀ ਵੀ ਅਪਣਾਈ। ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਥੀਸਿਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ

ਇਹ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਵਧਾਨੀਪੂਰਵਕ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਮ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਮ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ 'ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਹਨ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ'। ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੀਕਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਅਮੂਰਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤਾਂ 'ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਟੈਲੀਓਲੋਜੀਕਲ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਕਾਰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅੰਤ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਇਸਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

2.6.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I:

Q1. ਅਰਸਤੂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ

Q2. ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਕਾਰਜਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੀ ਹੈ

2.7 ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ:

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ I ਵਿੱਚ, ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ, ਮੂਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪਲੈਟੋ ਵਾਂਗ, ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਸੋਫਿਸਟ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨਾ ਕਿ ਰਾਜ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਭਾਵ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸੰਪਰਕ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਇਸ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਹ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਘ ਹੈ।

2.7.1 ਰਾਜ ਦਾ ਮੂਲ:

ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕੁਦਰਤ ਦੁਆਰਾ ਨਾ ਕਿ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੁਆਰਾ, ਰਾਜ ਤੋਂ

ਰਹਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਰਾਜ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵੱਲ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਦੇ ਇਸ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ, ਪਰਿਵਾਰ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਕੇਵਲ ਜੈਵਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਸਤਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਸ ਕੋਰਸ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮਾਜ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਪਿੰਡ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦੀ।

ਵਿਕਾਸਵਾਦ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਪੜਾਅ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਈ ਪਿੰਡ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲਗਭਗ ਜਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ, ਤਦ ਰਾਜ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਰਾਜ ਸੰਘ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਰਵਉੱਚ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉੱਚਤਮ ਭਲੇ ਲਈ ਹੈ ਜੋ "ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਸਰਵੋਤਮ ਸੰਭਵ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ" ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੁਝ ਖਾਸ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, "ਰਾਜ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ"।

2.7.2 ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ:

ਅਰਸਤੂ ਲਈ ਰਾਜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਹਾਰਾ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਧੀਆ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸੰਭਵ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜ

ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ।

2.7.3 ਰਾਜ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ:

ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਇੱਕ ਜੀਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਜੀਵ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਉਹ ਸਮੁੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਘ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਿੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਰਕ ਦੁਆਰਾ, ਪੂਰਾ ਭਾਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਵਿੱਚ, ਇਸਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਿਅਕਤੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਹੱਥ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੱਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੈਵਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੁਆਰਾ, ਪਲੈਟੋ ਵਰਗੇ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਏਕਤਾ ਹੈ।

2.7.4 ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ:

ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ- ਬਾਹਰੀ, ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ। ਬਾਹਰੀ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਵਿੱਚ ਦੌਲਤ, ਗ਼ੁਲਾਮ, ਵਿਹਲ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਨੇਕੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2.7.5 ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ:

ਅਰਸਤੂ ਲਈ, ਰਾਜ ਸਰਵਉੱਚ ਸੰਘ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਗਠਜੋੜ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਘ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਅਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਉਸ ਚੰਗਿਆਈ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਆਦਤ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਰਾਜ ਇਹ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਹੁਣ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ ਪਲੈਟੋ ਵਾਂਗ ਅਰਸਤੂ ਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ "ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਭਲਾ ਲੱਭਿਆ ਜਾਵੇਗਾ" ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਨੇਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਆਪਸੀ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਾਜ।

2.7.6 ਰਾਜ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ:

ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਗਿਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤੱਤਾਂ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਣਾਤਮਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ, ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਜਾਂ ਕਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਇਹ ਗੁਣਾਤਮਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਕਾਚਾਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਕਾਰਕ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਵੈ-ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਗੋਂ, ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇੱਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਸਾਂਝੇ ਚੰਗੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਵਿਗਾੜਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਆਮ ਅਤੇ ਵਿਗੜੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਅਤੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

ਗਿਣਤੀ	ਸਧਾਰਣ	ਵਿਗਾੜਿਆ
ਇੱਕ	ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ	ਜ਼ੁਲਮ
ਕੁਝ	ਕੁਲੀਨਤਾ	ਕੁਲੀਨਤਾ
ਕਈ	ਰਾਜਨੀਤੀ	ਲੋਕਤੰਤਰ

ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਨੁਕੂਲ ਰੂਪ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਮ ਭਲੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲੋੜੀਂਦੇ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਵਿੱਚ, ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸਦੇ ਅਧਿਆਪਕ, ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਲੈਟੋ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਰੂਪ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ (ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਕੁਲੀਨਤਾ) ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਜੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

2.7.7 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ:

ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਹੁਪੱਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਿਊਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾ ਉਭਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਇੱਕ ਵਿਕਾਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਦੇ ਗਠਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਮਾਪ ਵੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ

ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਖੁਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਰਾਜ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ," ਭਾਵ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰਾਜ ਦੇ ਮੂਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਟੈਲੀਓਲੋਜੀਕਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ - ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ।

ਰਾਜ ਦੀ ਉਸਦੀ ਜੈਵਿਕ ਧਾਰਨਾ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਸਤੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਕਸਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਇਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਇਸ ਜੈਵਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਜਮਹੂਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਰੋਧੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪੱਖ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮੂਹਿਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਟੀਚੇ ਵੱਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭਲੇ ਲਈ ਪਾਸੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। 18ਵੀਂ ਅਤੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਰਿਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਤੰਤਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸਗੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਦੇਵਾਂ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਭਾਈਚਾਰਾ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਭਿਅਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਭ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਵਿਕਾਸ ਹੈ, ਜਮਹੂਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭੌਤਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਹੁਣ ਉੱਚੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੂਝ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਨੇ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ ਹੈ, ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ, ਕੁਝ ਮਾਮੂਲੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ, ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ-ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸੰਵਿਧਾਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।

2.7.8 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

2. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ।

2.8 ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸੰਕਲਪ :

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਨੰਬਰ V ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਰੋਕਥਾਮਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ 158 ਸੰਵਿਧਾਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿਆਸੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਕਾਰਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਗ੍ਰੀਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਇਹ ਅਸਥਿਰਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਰੋਕਥਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।

2.8.1. ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ:

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ

ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਬਦੀਲੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਤੋਂ ਕੁਲੀਨਸ਼ਾਹੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ, ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਜਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕੁਲੀਨਤਾ ਵੱਲ ਵਧਣਾ। ਦੂਜਾ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਚਾਹੇ ਕੁਲੀਨਤਾ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਤੀਸਰਾ, ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨਸ਼ਾਹੀ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਕੁਲੀਨਵਾਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਬੰਧਤ ਸਰਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ। ਚੌਥਾ, ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਜਾਂ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ।

2.8.2. ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰਨ:

ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਰਸਤੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਕਾਰਨ ਉਦੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ: ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ, ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗੜਬੜ ਅਤੇ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਮੂਲ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਹਿਲੂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੂਰਨ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਕੁਲੀਨਤਾ ਇਸ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇੱਕ ਪਹਿਲੂ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰਵ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਘਟੀਆ ਮੈਂਬਰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਟੀਚਾ ਉੱਤਮ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਇਨਕਲਾਬ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾਭ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਡਰ ਵਰਗੇ ਮਨੋਰਥ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਸਜ਼ਾ ਜਾਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨੂੰ ਮੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਸਤੂ ਸੱਤ ਖਾਸ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਨੋਰਥ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

2.8.3. ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਕਾਰਨ :

ਅਰਸਤੂ ਕਈ ਖਾਸ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

- **ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਅਤੇ ਲਾਲਚ** : ਜਦੋਂ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਹੰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਦੇ ਹਨ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਸ਼ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਜਾਂ ਅਣਇੱਛਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿੱਚ ਉੱਠ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- **ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਪਿਆਰ** : ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਜਾਂ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
- **ਡਰ** : ਡਰ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- **ਅਪਮਾਨ** : ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ, ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਵਿਗਾੜ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- **ਗੈਰ-ਅਨੁਪਾਤਕ ਵਾਧਾ** : ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਰਗ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਮੀਰ ਜਾਂ ਗਰੀਬ, ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਮਾਨਤਾਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਤਭੇਦ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- **ਚੋਣ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ** : ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਮ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- **ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਅਣਗਹਿਲੀ** : ਬੇਵਫ਼ਾ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਾਮੂਲੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- **ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ** : ਜਦੋਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਸਾਂਝੇ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- **ਮਾਮੂਲੀ ਮਾਮਲੇ** : ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਜਾਪਦੇ ਮੁੱਦੇ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਅਰਸਤੂ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਚੀਗਿਆੜੀ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਚੌਕਸੀ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਅਤਿ ਜਮਾਤੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ, ਸਰਵੋਤਮ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

2.8.4. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ :

ਅਰਸਤੂ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ, ਅਰਥਾਤ ਜਮਹੂਰੀਅਤ, ਕੁਲੀਨਤਾ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨਤਾ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਰਸਤੂ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਾਇਨੀਅਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜਾਂਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰੋਤਾਂ 'ਤੇ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ, ਯੂਨਾਨੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੇਲੇਨਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਵੀ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਲੋਕਤੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਕਸਰ ਡੈਮਾਗੋਗਸ ਦੀ ਅਸਹਿਜਤਾ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਨਤਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਤਖਤਾ ਪਲਟਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਨਿੱਜੀ ਰੰਜਿਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡੈਮਾਗੋਗਸ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਧੱਕਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਨਕਲਾਬ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕ ਉੱਚ-ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਸ਼ਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਵਿਵਹਾਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਪਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸ਼ਾਸਕ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2.8.5. ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਉਪਾਅ :

ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਉਪਾਅ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਚੌਕਸ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਯੰਤਰਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਜ਼ਰਬੇ ਦੁਆਰਾ ਬੇਅਸਰ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਤੀਸਰਾ, ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਜਾਂ ਸਾਂਝੇ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਸਰਵਉੱਚ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗਾਂ ਲਈ, ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਚੌਥਾ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਖਤਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰੇ।

ਪੰਜਵੇਂ ਉਪਾਅ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਨਤਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ਤੀ ਜਾਂ ਦੌਲਤ ਰਾਹੀਂ ਹੋਵੇ।

ਛੇਵਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨਾ ਉਠਾ ਸਕਣ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸਮਝ ਪੈਦਾ ਕਰੇ।

2.8.6 ਸਿੱਟਾ:

ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਪਾਅ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਕੇ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਅਮੁੱਲ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪਹੁੰਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਧੋਹ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਝ-ਬੁਝ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1789 ਦੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ 1917 ਦੀ ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਰਗੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪੰਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਰਾਜਨੇਤਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਹੱਥ ਪੁਸਤਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਰਸਤੂ ਅਜਿਹੇ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਪਾਅ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ।

2.9. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ:

2.9.1 ਲੰਬੇ ਸਵਾਲ:

1. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ?
2. ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਬਾਰੇ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ?
3. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋ?

2.9.2 ਛੋਟੇ ਸਵਾਲ:

1. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਰਲੀ ਲਾਈਫ ਸਕੈਚ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
2. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
3. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
4. ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?

2.10 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ:

- ਮੁਖੋਪਾਧਿਆਏ, ਏਕੇ 1990 ਵੈਸਟਰਨ ਪੋਲੀਟਿਕਲ ਥੌਟ, ਕਲਕੱਤਾ - ਕੋਪੀ ਬਾਗਚੀ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ।
- ਸ਼ਰਮਾ, ਉਰਮਿਲਾ। (1998)। ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ. ਅਟਲਾਂਟਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ।
- ਸਬੀਨ ਜਾਰਜ। ਐਚ. (1938)। ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ।
- ਗੌਬਾ, ਓਪੀ (2019)। ਵੈਸਟਰਨ ਪੋਲੀਟਿਕਲ ਥੌਟ, ਚੌਥਾ ਐਡੀਸ਼ਨ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੇਪਰਬੈਕਸ।
- ਬਾਰਕਰ, ਅਰਨੈਸਟ। (2009)। ਪਲੈਟੋ ਅਤੇ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰ। ਡੇਵਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
- ਮੁਖਰਜੀ, ਸੁਬਰਤ ਅਤੇ ਰਾਮਾਸਵਾਮੀ, ਸੁਸ਼ੀਲਾ। (2011)। ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਪੋਲੀਟਿਕਲ ਥਾਟ: ਪਲੈਟੋ ਤੋਂ ਮਾਰਕਸ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: PHI ਲਰਨਿੰਗ ਪ੍ਰਾ. ਲਿਮਿਟੇਡ
- ਗੁਪਤਾ, ਆਰਸੀ (1974)। ਮਹਾਨ ਸਿਆਸੀ ਚਿੰਤਕ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਰੀਅਨ ਅਗਰਵਾਲ, ਆਗਰਾ।
- ਜੌਹਰੀ, ਜੇ.ਸੀ. (1985)। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ: ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਮੋਡੀਵੇਲ, ਸੰਯੁਕਤ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਕੰਪਨੀ, ਦਿੱਲੀ।
- ਨੈਲਸਨ, ਬ੍ਰਾਇਨ ਆਰ. (1996)। ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਚਾਰ, ਪੀਅਰਸਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ।
- ਵੇਪਰ ਸੀਐਲ (1958)। ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਪ੍ਰੈਸ ਲਿਮਟਿਡ, ਲੰਡਨ।
- ਸਿੰਘ ਸੁਖਬੀਰ (1974)। ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਪੋਲੀਟਿਕਲ ਥੌਟ, ਰਸਤੋਗੀ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, ਮੇਰਥੁਤ। ਭਾਗ I ਅਤੇ ਭਾਗ II।
- ਸੁਦਾ, ਜੇਪੀ (1964)। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ: ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀ। ਵਿਜੇ ਮੰਦਿਰ ਸਿਵਲ ਲਾਈਨਜ਼, ਮੇਰਥੁਤ

|

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 3: ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ: ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਬੰਧ

ਸੰਰਚਨਾ:

3.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

3.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

3.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

3.3. ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ

3.4. ਲਿਖਤਾਂ

3.5. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

3.5.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

3.6. ਸਟੇਟਕ੍ਰਾਫਟ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

3.6.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

3.7. ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ

3.7.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

3.8. ਸਿੱਟਾ

3.9. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

3.9.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

3.9.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

3.10. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

3.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

1. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ।
2. ਸਟੇਟਕ੍ਰਾਫਟ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਸਮਝਣ ਲਈ ।
3. ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ।

3.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਸ਼ਕਤੀ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਧਰਮ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਸ਼ਾਸਕ, ਸਰਕਾਰ

3.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ- ਨਿਕੋਲੋ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਚਿੰਤਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੱਤ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਸਨ। ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਲਾਤੀਨੀ ਕਲਾਸਿਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੋਮਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਧੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਬਣਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਅਪਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਠੋਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਨੈਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਰਾਜਕਰਾਫਟ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

3.3 ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ - ਨਿਕੋਲੋ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦਾ ਜਨਮ 1469 ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਫਲੋਰੈਂਸ, ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਸੀ , ਇਤਾਲਵੀ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਬਰਨਾਡੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਾਤੀਨੀ ਅਤੇ ਸਿਸਰੋ ਦੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨੇਕ ਰਾਹ ਕਿਵੇਂ ਚੁਣਿਆ ਜਾਵੇ। 1498 ਤੋਂ 1512 ਤੱਕ ਦੀ ਮਿਆਦ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੜਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਫਲੋਰੈਂਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰੰਟ-ਲਾਈਨ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਫਲੋਰੈਂਸ ਗਣਰਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਚਾਂਸਲਰ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਬੰਧਾਂ, ਫੌਜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਫਲੋਰੈਂਸ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਅਣਥੱਕ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਕਾਰੋਬਾਰ 'ਤੇ ਫਰਾਂਸ, ਸਿਏਨਾ, ਪੋਪਲ ਕੋਰਟ, ਜਰਮਨ ਸ਼ਾਸਕ ਅਤੇ ਸੀਜ਼ਰ ਬੋਰਗੀਆ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਬੋਰਗੀਆ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਦਲੇਰ ਅਗਵਾਈ ਲਈ

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਪਿਏਰੋ ਸੇਡੇਰਿਨੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਮੈਡੀਸੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੋਨਾਫਾਲੋਨੀਏਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮੌਕੇ ਸਨ ਕਿ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਸਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੈਰੀਅਰ ਦਾ ਅੰਤ 1512 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਫਲੋਰੈਂਸ ਗਣਰਾਜ ਨੇ ਮੈਡੀਸੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਖਤਾਪਲਟ ਕੀਤਾ। ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੁਆਫ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸ ਨੂੰ ਲੋਰੇਂਜੋ II ਡੀ ਮੈਡੀਸੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ। 22 ਜੂਨ, 1527 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ।

3.4 ਲਿਖਤਾਂ: ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਲਿਖਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਪ੍ਰਿੰਸ (1513)

ਦਿ ਡਿਸਕੋਰਸ ਆਨ ਲਿਵੀ (1516)

ਦ ਆਰਟ ਆਫ਼ ਵਾਰ (1521)

ਫਲੋਰੈਂਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (1525)

3.5 ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ- ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਕਾਰਕ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਜ਼ਿਕਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ-

(a) **ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਟਲੀ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਹੌਲ:** ਇਟਾਲੀਅਨ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਕਈ ਛੋਟੇ ਪਰ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਗਣਰਾਜ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਸਨ। ਇਹ ਕੌਮਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੱਕ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਨੈਪਲਜ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕੈਥੋਲਿਕ ਚਰਚ, ਮਿਲਾਨ ਡਚ, ਵੇਨਿਸ ਗਣਰਾਜ, ਅਤੇ ਫਲੋਰੈਂਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਗਣਰਾਜ। ਇਹਨਾਂ ਗਣਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਝਗੜੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਸਪੇਨ ਵਰਗੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋਂਦ ਲਈ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਗਣਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਇਸ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਦ ਆਰਟ ਆਫ਼ ਵਾਰ, ਦਿ ਡਿਸਕੋਰਸ ਆਨ ਲਿਵੀ, ਅਤੇ ਦ ਪ੍ਰਿੰਸ ਵਰਗੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ। ਫਲੋਰੈਂਸ, ਇੱਕ

ਗਣਰਾਜ ਤੋਂ ਆਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੇਤਾ ਲਈ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਥਾਰਟੀ ਦੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗਤੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੋਪਸੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ।

- (b) **ਗਣਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ:** ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਅੰਦੋਲਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਗੁਆਚੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੀਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਭਾਵਨਾ, ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਿਆਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਚਰਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਸੀ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਚਰਚ ਤੋਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤਬਾਦਲੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (c) **ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ:** ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਤੋਂ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਟਲੀ ਦੇ ਏਕੀਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੱਲ ਲੱਭਿਆ।
- (d) **ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:** ਇਹਨਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਅਰਸਤੂ ਅਤੇ ਮਾਰਸੀਗਲਿਓ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਰਸਤੂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ। ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਅਰਸਤੂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਈਆਂ ਸਨ ਉਹ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਾਰਸੀਗਲਿਓ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।
- (e) **ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ-** ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਪੂਰੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਚੌਦ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਪਿਆ, ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਬਾਕੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ, ਇਹ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3.5.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ?

2. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕੀ ਸਨ?

3.6. ਸਟੇਟਕ੍ਰਾਫਟ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਸਟੇਟਕ੍ਰਾਫਟ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ "ਪ੍ਰਿੰਸ" (ਸ਼ਾਸਕ) ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸਲਾਹ ਬਹਿਸ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮਝਣ ਲਈ, ਸਟੇਟਕ੍ਰਾਫਟ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਲਾ, ਵਿਧੀਆਂ ਜਾਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਕਸਫੋਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਟੇਟਕ੍ਰਾਫਟ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਹੈ। ਰਾਜਕ੍ਰਾਫਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕ੍ਰਾਫਟ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਜ਼ਿੱਠਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਨਾਵਲ "ਦ ਪ੍ਰਿੰਸ" ਹਨ, ਜੋ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ "ਦ ਆਰਟ ਆਫ਼ ਵਾਰ", ਜੋ ਕਿ ਸਟੇਟਕ੍ਰਾਫਟ ਦੇ ਉਸਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। "ਦ ਪ੍ਰਿੰਸ" "ਸਟੇਟ ਕ੍ਰਾਫਟ" ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਹੈਂਡਬੁੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਕਲਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਸਤੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

- **End justifies the Means:** ਇਹ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਥਨ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਪੱਧਰ ਰਾਜ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਵਜੋਂ ਪੂਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ

ਵੀ ਚੀਜ਼ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਆਦਰਯੋਗ ਹੈ , ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਵੀ।

- **ਰਾਜ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ:** ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਚਰਚ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਰਾਜ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਧਰਮ ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਯਤਨ ਹੈ।
- **ਦੋ-ਪੱਧਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ:** ਉਸਨੇ ਦੋ-ਪੱਧਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਇੱਕ ਮਾਪਦੰਡ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਧੋਖੇ, ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਕਤਲ, ਕਤਲੇਆਮ, ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇਹਰੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- **ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੁੰਬੜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਗੁਣ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ :** ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੁੰਬੜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਲੁੰਬੜੀ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਅਤੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਟੀਚਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੇਖ ਸਕੇਗਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਬਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੁੰਬੜੀ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਬੇਵੱਸ ਹੈ। ਲੁੰਬੜੀ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੇਰ ਕਿਵੇਂ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਲੁੰਬੜੀ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਲੁੰਬੜੀ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਹੀਣਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਸਕ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ :** ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗਣਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨੈਤਿਕ, ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗਣਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਵੇ। ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਵਾਰਸ ਬੇਈਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਆਦਮੀ ਬੇਈਮਾਨ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉੱਥੇ ਆਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਵਸਥਾ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਇੱਕ ਉੱਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।
- ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:** ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਵਾਜਬ ਅਧਿਐਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਰਣਨ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਭਿਆਨਕ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਬੇਰਹਿਮੀ, ਡਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹਨ।

(1) ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੈ। (2) ਸੁਰੱਖਿਆ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਫ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੋ ਸਫਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। (3) ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤਾਕਤ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ਟ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਜਬਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸ਼ਾਸਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। (4) ਹਰ ਕੋਈ ਸੁਭਾਅ ਦੁਆਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਦਬਦਬਾ ਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਾਕੀਦ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਅਤੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਹੰਕਾਰੀ, ਸ਼ਕਤੀ-ਭੁੱਖਾ, ਦਲੀਲਵਾਦੀ, ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੈ। ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਕਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਟਾਈ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਡਰ।

- **ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਫੌਜ ਬਣਾਈ ਰੱਖੋ :** ਉਸਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਚੱਲ ਰਹੀ ਫੌਜੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਦਰੋਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਤਰੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਨਿਯਮਤ ਫੌਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਫੌਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਫੌਜ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਲੈਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਮਰੱਥ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- **ਪੱਖ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ :** ਪ੍ਰਿੰਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੱਖ , ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਟੈਕਸ ਨਾ ਲਗਾ ਕੇ , ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਭੌਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਸੁਭਾਅ ਦੁਆਰਾ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਹਨ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਗੀਆਂ 'ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- **ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕੋਲ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕੌਂਸਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:** ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਭਾ ਲਈ ਯੋਗ ਮੈਂਬਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- **ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕੋਲ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:** ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਤਰਕਸ਼ੀਲ, ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਠੰਡਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- **ਆਰਡਰਡ ਸਟੇਟ:** ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ "ਦ ਪ੍ਰਿੰਸ" ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ਤਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਰਾਜਕਤਾ, ਕੁਧਰਮ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਫਲੋਰੈਂਸ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਰਾਜਾ ਚਾਰਲਸ ਅੱਠਵੇਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ

ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਉਣ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਠਿਤ, ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ ਰਾਜ ਸੀ।

3.6.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੋ ?

3.7 ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ

ਰੋਮ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਅਥਾਰਟੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਤਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਰੋਮਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਦੇ ਏਕੀਕਰਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ। ਰੋਮਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਟਾਈਟਸ ਲਿਵੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਫਲੋਰੈਂਸ ਰੋਮ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਸਨ ਇੱਕ ਕਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਅਤੀਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਪਸ਼ਟ ਰੇਖਾ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਘੱਟ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਜਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਸਾ, ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਅਤੇ ਭੈੜੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਸਫਲ ਨੇਤਾ ਬਣਨ ਲਈ ਉਸ ਵਿੱਚ

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਗੁਣ ਵੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਟੀਚੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਨਤਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਲਈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾਗਰਿਕ ਲਈ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਕਦੇ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਰਾਜ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਸਕ ਲਈ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ, ਜਿਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦਾ ਉੱਚਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਨੈਤਿਕ ਜਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੀ ਹਨ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਗੌਣ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰਕ ਉਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ, ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਫਿਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨਾ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਟੀਚਾ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਉਹ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਧਾਰਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਜੌਨ ਕੈਲਵਿਨ ਅਤੇ ਥਾਮਸ ਹੱਬਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਸ਼ਟ, ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਅੰਡਰਲਾਈਗ ਤਾਕਤ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਉਹ ਅਣਗੌਲਿਆ, ਘਮੰਡੀ, ਨਕਲੀ, ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਡਰਦਾ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਲਾਲਚੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਜੋ ਸਮਾਜ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਕੋਈ

ਵਿਅਕਤੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ, ਅਰਾਜਕਤਾਵਾਦੀ, ਹਉਮੈਵਾਦੀ, ਲੋਭੀ ਅਤੇ ਕਾਮੁਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਜਾਇਦਾਦ ਹਥਿਆਉਣ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਦੌਲਤ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਨਵੀਨਤਾ, ਡਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਿੰਮਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨ, ਅਭਿਲਾਸੀ, ਹਮਲਾਵਰ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲ, ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ। ਉਹ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਬੇਅੰਤ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਕਿ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਬਦਲਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪਤਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਆਮ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਬਣਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅੰਤਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਸਰ, ਜੇ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਨਾਲ ਬਚਾਅ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਨੈਤਿਕ ਨਾਗਰਿਕ ਹੀ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨੈਤਿਕਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਜੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ, ਸਾਜ਼ਿਸ਼, ਕਤਲ ਆਦਿ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਦਮੇ ਦੀ ਥੈਰੇਪੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

3.7.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1. ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?

2. ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋ।

ਆਲੋਚਨਾ

ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਸੰਪੂਰਨ ਨਿਯਮ ਟੀਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸੰਕੁਚਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀਅਨ ਵਿਚਾਰ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੱਤਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਭਾਵ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ, ਨਿਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਜਾ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੁਆਰਾ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਾਜ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ।

ਤੀਜਾ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਦੁਖੀ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਇਹ ਚਿੱਤਰਣ ਬਹੁਤ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਝੁਕਾਅ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਇੱਕ-ਪਾਸੜ ਧਾਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

3.8 ਸਿੱਟਾ

ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉੱਚੇ ਟੀਚਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਆਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨੈਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨਿਆ, ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ

ਉਚਿਤ ਤਕਨੀਕਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ। ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਲਈ ਸੁਰ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਧੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਬਣਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਅਪਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਠੋਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਨੈਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਰਾਜਕਰਾਫਟ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

3.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

3.9.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
2. ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋ।
3. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ "ਮੋਨਾਰਕ" ਟਿੱਪਣੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ?
4. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਕ ਵਜੋਂ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

3.9.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੀ "ਦ ਡਿਸਕੋਰਸ" ਕਦੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ?
2. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ ਕਿਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
3. ਥਾਮਸ ਹੋਬਸ ਅਤੇ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ?
4. ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਇੱਕ ਸਿਖਰ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਕਿਉਂ?

3.10 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

Arora Prem, Grover Brij (2005). Selected Western and Indian Political Thinkers. Gurgaon: cosmos Bookhive

- Burckhardt, J. (1921): The Civilization of the Renaissance in Italy, S. middle more (Trans.), London, Allen & Unwin.

- Heywood, Andrew. (2013). Political Theory: An Introduction. Palgrave Macmillan: New York.

- Laski, H.J (1936). An Essay: London, Unwin Books.

- McClelland, J.S. (2005). A History of Western Political Thought. London: Routledge.

- Mukherjee Subrata, Ramaswamy Sushila (2015). A History of Political Thought Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Private Limited.

- Sabine, GH. (1973): A history of Political Theory, 4 th ed., revised by T.L Thorson, New Delhi, oxford and IBH, First Published in 1937.

- Singh, Sukhbir. (1994). History of Political Thought, Vol. I. Meerut: Rastogi and Company.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 4: ਜੇ.ਐਸ. ਮਿਲ: ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦਾ ਸੰਸ਼ੋਧਨ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਸੰਰਚਨਾ:

- 4.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼
- 4.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ
- 4.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 4.3. ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ
- 4.4. ਲਿਖਤਾਂ
 - 4.4.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I
- 4.5. ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ
 - 4.5.1. ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦਾ ਸੰਸ਼ੋਧਨ
 - 4.5.2. ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ
 - 4.5.3. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II
- 4.6. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ
 - 4.6.1 ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
 - 4.6.2 ਆਲੋਚਨਾ
 - 4.6.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III
- 4.7. ਸਿੱਟਾ
- 4.8. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 4.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 4.8.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
- 4.9. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

4.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਸੋਚ ਦੁਆਰਾ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਜੇ.ਐਸ. ਮਿਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗੇ:

- ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੇਰੇਮੀ ਬੈਂਥਮ ਨਾਲ ਜੇ.ਐਸ. ਮਿਲ ਦੀ ਅਸਹਿਮਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ।
- ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ ਲਈ।

4.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਉਦਾਰਵਾਦ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਂ, ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ, ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰ।

4.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਇਹ ਭਾਗ ਜੇ.ਐਸ. ਮਿਲ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਲਾਸੀਕਲ ਉਦਾਰਵਾਦ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮਿਲ ਦੁਆਰਾ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਵੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਲੋਕ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਪਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਨੇ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸੂਝ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਮਿਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਗਿਆਨਵਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਜਾਤੀ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਣਾਤਮਕ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਿੱਤੀ। ਮਿੱਲ ਦੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵੋਟਿੰਗ ਅਧਿਕਾਰ ਆਖਰਕਾਰ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਜਾਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਜਨਤਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਮਿੱਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵਧੇਰੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰੇ। ਜੇ.ਐਸ. ਮਿਲ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ 'ਆਨ ਲਿਬਰਟੀ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਮਹੱਤਵ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਬਚਾਅ ਉਸ

ਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਗਿਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਜ਼ੋਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

4.3 ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ

ਜੇਮਸ ਮਿਲ, ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਨੇ 20 ਮਈ, 1806 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਂਟਨਵਿਲ , ਲੰਡਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਗੰਭੀਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਹੀਣ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਅੱਠਵੇਂ ਸਾਲ ਤੱਕ, ਉਸਨੇ ਮੂਲ ਯੂਨਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੇਰੋਡੋਟਸ, ਜ਼ੇਨੋਫੋਨ ਦੇ ਅਨਾਬਾਸਿਸ, ਅਤੇ ਈਸੋਪ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਅੰਗ ਲੂਸੀਅਨ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾਇਓਜੀਨੇਸ ਲਾਰਟੀਅਸ , ਏਥਨਜ਼ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਆਈਸੋਕ੍ਰੇਟਸ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਛੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਲਾਤੀਨੀ, ਯੂਕਲੀਡੀਅਨ ਜਿਓਮੈਟਰੀ, ਅਤੇ ਅਲਜਬਰੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਲਾਤੀਨੀ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੋ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਪਲੈਟੋ ਅਤੇ ਐਥੀਨੀਅਨ ਰਾਜਨੇਤਾ ਡੈਮੋਸਥੇਨੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ 12 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਕਾਲਸਟਿਕ ਤਰਕ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਤਾਰਕਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ, ਉਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਡੇਵਿਡ ਰਿਕਾਰਡੋ ਅਤੇ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ।

ਜੂਨੀਅਰ ਮਿੱਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤੰਗ ਬੰਧਨ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਸੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਰੋਬੇਟਿਕ ਜਾਂ ਪੈਸਿਵ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਅਨੰਦਮਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬੋਝ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਵਾਲੇ, ਸਵੈ-ਚਾਲਤ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉਪਯੋਗੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨਿਆਂਕਾਰ ਜੇਰੇਮੀ ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਭਰਾ, ਸਰ ਸੈਮੂਅਲ ਬੈਂਥਮ ਨੇ ਮਈ 1820 ਤੋਂ ਜੁਲਾਈ 1821 ਤੱਕ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਰੱਖੀ ਗਈ ਇੱਕ ਨੋਟਬੁੱਕ ਦੇ ਕਈ ਅੰਸ਼ ਪੜ੍ਹਨ, ਲਿਖਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਸਖ਼ਤ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ, ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਗਣਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲੈਣਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਫ੍ਰੈਂਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੀ ਪੱਕੀ ਕਮਾਂਡ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਿਰਫ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੈਰੀਅਰ ਵਿਕਲਪ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ 1821 ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਰੋਮਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਜੌਨ ਐਸਟਿਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ 1823 ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ 17 ਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਇੰਡੀਅਨ ਹਾਊਸ ਦੇ ਪਰੀਖਿਅਕ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਪ੍ਰੋਬੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1828 ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਪਰੀਖਿਅਕ ਵਜੋਂ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1836 ਤੋਂ, ਜਿਸ ਸਾਲ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋਇਆ, 1856 ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਰੀਖਿਅਕ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮਿੱਲ ਨੇ 20 ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਥਿਊਰੀ ਆਫ ਲੈਜਿਸਲੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਿੱਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੇ ਫ੍ਰੈਂਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ 'ਤੇ ਖੋਜ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਤਜਰਬਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਫੋਕਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, 1822-1833 ਵਿੱਚ, ਮਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਜੋਂ, ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕੰਮ, ਜੌਹਨ ਗਾਲਟ ਦੇ ਨਾਵਲ ਐਨਲਸ ਆਫ ਦਾ ਪੈਰਿਸ਼ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਦੇਸਤਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸਮੂਹ ਦੇ ਨਾਲ ਉਪਯੋਗੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਉਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦ ਟਰੈਵਲਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਇੱਕ ਜਾਣਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਦ ਮਾਰਨਿੰਗ ਕ੍ਰੋਨਿਕਲ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮਿੱਤਰ ਜੌਹਨ ਬਲੈਕ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਅਤੇ ਫ੍ਰੀ ਚਿੰਤਕ, ਰਿਚਰਡ ਕਾਰਲਾਈਲ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਨਿਕਲ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਰਕ ਬਚਾਅ ਸੀ। ਮਿੱਲ ਨੇ ਠੋਸ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਂਇਕ ਅਤੇ ਸੰਸਦੀ ਭਟਕਣਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਹਰ ਮੌਕੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਵਿਕਲਪਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਰਿਵਿਊ, ਬੌਧਿਕ ਰੈਡੀਕਲਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਅਪ੍ਰੈਲ 1824 ਵਿੱਚ)। ਉਸਨੇ 1825 ਵਿੱਚ ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਰੈਸ਼ਨੇਲ ਆਫ ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਐਵੀਡੈਂਸ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਖੰਡ 'ਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ

ਜਾਰਜ ਗਰੇਟ ਦੇ ਘਰ 1825 ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਇੱਕ ਰੀਡਿੰਗ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਢਾਂਚਾਗਤ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਡੀਬੇਟਿੰਗ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਉਸੇ ਸਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਹੈਰੀਏਟ ਹਾਰਡੀ ਟੇਲਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1830 ਵਿੱਚ ਲਾਈਬੇਰੀਆ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਯਤਨ ਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ 'ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ' ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਅਣਵਿਆਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਗਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦੋਸਤ ਰਹੇ। ਜੌਨ ਟੇਲਰ, ਹੈਰੀਏਟ ਦੇ ਪਤੀ, ਦਾ 1849 ਵਿੱਚ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। 1851 ਵਿੱਚ, ਜੌਨ ਮਿਲ ਨੇ ਹੈਰੀਏਟ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਰਕਤ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਯਤਨਾਂ ਲਈ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਦੱਸਿਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹੈਰੀਏਟ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਵੇਗੀ। ਮਿੱਲ ਦੀ ਮੌਤ 1873 ਵਿੱਚ ਅਵਿਗਨਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਖੇ ਹੋਈ।

4.4 ਲਿਖਤਾਂ:

ਉਸਦੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮ:

- ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (1848)
- ਆਨ ਲਿਬਰਟੀ (1859)
- ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ (1861)
- ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ (1863)
- ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ (1869)

4.4.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਮਿੱਲ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

2. ਜੇ ਐਸ ਮਿੱਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

4.5 ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

ਉਦਾਰਵਾਦ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ, ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ ਸੀ। ਲੇਖਕਾਂ, ਵਿਧਾਇਕਾਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੇ ਉਪਯੋਗੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜੇਰੇਮੀ ਬੈਂਥਮ (1748–1832) ਨੂੰ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਨਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਨਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਮੁੱਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਿਆ, ਤਰਕ, ਭਾਸ਼ਾ, ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੈਂਥਮ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਐਪੀਕੁਰਸ (341–270 ਬੀ.ਸੀ.) ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਕੂਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ: ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਐਥੀਕਲ ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਰੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ (ਭਾਵ, ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਟਾਲਦੇ ਹੋਏ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ)। ਨੈਤਿਕ ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਬੈਂਥਮ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਰਦ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦੋ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖਜਾਤੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦਰਦ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੁੱਖ ਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਸ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਹੇਡੋਨਿਜ਼ਮ ਦਾ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇ ਕੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ (ਸੁਖ ਅਤੇ ਦਰਦ) ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ ਬਲਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ, ਬੈਂਥਮ ਨੇ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਹੇਡੋਨਿਸਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਬੈਂਥਮ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਜਨਤਕ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਗਤੀਵਿਧੀ ਜਾਂ ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦਰਦ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ। ਬੈਂਥਮ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਜਨਤਕ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਮਨਮਾਨੀਆਂ ਜਾਂ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਾਂ ਭਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ

ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਪਿਆ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ 'ਉਪਯੋਗਤਾ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਵਿਕਲਪ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਵਜੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗਤਾ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨੋਟ ਹੈ। ਉਪਯੋਗਤਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਲਾਈ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੇ ਘਟਣ ਦੇ ਨਿਯਮ' ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਪਣੀ 'ਉਪਯੋਗਤਾ' ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘਟਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਐਕਟ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਜਾਂ ਨਤੀਜਾ ਅਸਲ ਮਾਪ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾੜਾ। ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦਰਦ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੈਂਥਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ "ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ" ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਰਾਜ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕੁਚਨ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਵਾਧੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਐਸ ਮਿੱਲਜ਼ ਨੇ ਆਮ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਇਸ ਉਪਯੋਗੀ ਸਟਾਪ-ਲੀਡ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਜੇਐਸ ਮਿੱਲ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ, ਪਰ ਜੇਰੇਮੀ ਬੈਂਥਮ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ.ਐਸ. ਮਿੱਲ ਨੇ ਹੇਠਲੇ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਸਰੀਰਕ ਅਨੰਦ ਜਿਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਦੋਵੇਂ ਆਨੰਦ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਸੁੱਖ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਲਜ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਨਾਲੋਂ, ਇੱਕ ਮੂਰਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਸੁਕਰਾਤ ਦਾ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਅੰਦਰੂਨੀ ਉੱਤਮਤਾ" ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਡੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੀਮਤੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿੱਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਰਜੀਹੀ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੇ।

4.5.1 ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦਾ ਸੰਸ਼ੋਧਨ

1. **ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ:** - ਮਿਲ ਨੇ ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅੰਤ ਅੰਦਰੂਨੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ,

ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ, ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਰੂਪ ਹੈ।

2. **ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਅੰਤਰ :-** ਮਿੱਲ ਨੇ ਗਿਣਾਤਮਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਬੈਥਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 'ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ' ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬੈਥਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, 'ਪੁਸ਼ਪਿਨ ਕਵਿਤਾ ਜਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਹੈ', ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਿੱਲ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ ਕੇਵਲ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਕੀ ਸੂਰ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਲਈ, ਪੁਸ਼ਪਿਨ ਕਵਿਤਾ ਜਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। "ਮੂਰਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਸੁਕਰਾਤ ਦਾ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।" ਮਿੱਲ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਨੰਦ ਹੇਠਲੇ, ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਮੂਰਖ ਨਾਲੋਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੁਕਰਾਤ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।'

3. **ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਵੈ-ਬੋਧ ਹੈ :-** ਮਿਲ ਹਮਬੇਲਟ ਅਤੇ ਕੋਲਰਿਜ਼ ਵਰਗੇ ਆਦਰਸ਼ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਮਿੱਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਦਾਰਥਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਕਾਸ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਵੈ-ਬੋਧ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਵਿਕਾਸ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਭਾਲ ਮਿਲ ਲਈ ਸੈਕੰਡਰੀ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦੇ ਅਧਾਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

4.5.2 ਬੈਥਮ ਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ:

- ਉਸਨੇ ਬੈਥਮ ਦੀ ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।
- ਉਸਨੇ ਨੀਵੇਂ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕੀਤਾ। ਕੇਵਲ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।
- ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਨੰਦ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਸਨ।
- 'ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਮੂਰਖ ਦੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਸੁਕਰਾਤ ਦਾ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।'

4.5.3. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਤੁਸੀਂ 'ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ' ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. ਮਿੱਲ ਅਤੇ ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਉਂ ਹੈ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4.6 ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ:

ਆਨ ਲਿਬਰਟੀ (1859) ਵਿੱਚ ਮਿੱਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਿਆਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਨਾਗਰਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਖ਼ਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਢਲੇ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਸਕ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਅਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਆਧੁਨਿਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਢਿੱਲ-ਮੱਠ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਮਿੱਲ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਿੰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ? ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੈਕਲਟੀਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ "ਧਾਰਨਾ, ਨਿਰਣੇ, ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨੈਤਿਕ ਤਰਜੀਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਫੈਕਲਟੀਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।" ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।, ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਰਣਨੀਤੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੈਕਲਟੀਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਨਿਰੀਖਣ, ਤਰਕ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਨਿਰਣਾ, ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਵਾਈ, ਉਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਤਕਰੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਨੈਤਿਕ ਨਿਰਣੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕ

ਜੇ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਆਨ ਲਿਬਰਟੀ' ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਲਿਬਰਟੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਨੇ ਖਾਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸੰਘ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਿੱਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸੰਜਮ ਇੱਕ ਬੁਰਾਈ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਜਮ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਨੈਤਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸੰਜਮ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ' ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ।

4.6.1 ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ:

- 1) ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਸੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 2) ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ: - ਉਸਨੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ;
i. ਸਵੈ-ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ। ii. ਦੂਜਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ।

1. ਬੋਲਣ/ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਦਲੀਲ

- A. **ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ:** ਮਿੱਲ ਇੱਕ ਉਦਾਰਵਾਦੀ, ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੇਰੋਕ-ਟੋਕ ਬੋਲਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਰੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ। ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਅਸਹਿਮਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- B. **ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ:** ਮਿੱਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾਈ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਂ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਵਕੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਵਿਚਾਰ-

ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਖਰਕਾਰ, ਸੱਚ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇਗੀ।

- C. **ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ:** ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ, ਮਿੱਲ ਨੇ ਡਾਰਵਿਨ ਦੇ ਸਰਵਾਈਵਲ ਆਫ਼ ਦ ਫਿਟਸਟ ਦੇ ਥੀਸਿਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੱਚ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧੋਖੇ, ਰੁੜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਵੀ ਉਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- D. **ਨੈਤਿਕ ਪੁਲਿਸਿੰਗ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ :** ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਨੈਤਿਕ ਪੁਲਿਸਿੰਗ ਹੈ। ਅਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ ਅਸਹਿਮਤੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੁਆਰਾ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਸਲੀਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਾਰਨ, ਸੁਕਰਾਤ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਡੀ. ਟੇਕਵਿਲ, ਜਿਸਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮਿੱਲ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ।

5. ਕਾਰਜ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ:

ਮਿੱਲ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉਲਟ, ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਵੇ। ਮਿੱਲ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

- A. **ਸਵੈ-ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਰਵਾਈ :** ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕੱਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਰਨ ਅਤੇ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿੱਲ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- B. **ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ:** ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇੱਕੋ ਪੱਧਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ, ਰਾਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇਗਾ ਜੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲੋਕ ਵਾਧੂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵੀ ਹਨ। ਹੋਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਸੀਮਤ ਹਨ।

ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

4.6.2 ਆਲੋਚਨਾ :

ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਪਰਮਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੂੰ ਪਰਮਾਣੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਅਮੂਰਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਰਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ , ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਬਾਰਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ , ਮਿੱਲ ਨਿਰਜੀਵ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਸਮਰਥਕ ਹੈ। ਸਬੀਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿੱਲ ਲਾਕ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੈਂਥਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇਵਾਂ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਸੀ। ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਾਰੇ ਅਰਥ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਬਾਰਕਰ ਦੁਆਰਾ ਸੁਆਰਥੀ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿੱਲ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਸਭਿਅਤਾ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਸੁਆਰਥੀ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਮਿੱਲ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਬ੍ਰਿਜ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨੇ ਗਏ ਪੁਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਇਸਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

4.6.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1. ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਵੈ-ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਮਿੱਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀ ਹੈ?

2. ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਮਿਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

4.7 ਸਿੱਟਾ

ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਮਿੱਲ ਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦੇ ਅਗਾਮੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਬੈਂਥਾਮਾਈਟ ਅਧਿਕਤਮ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਿੱਲ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਅਧਿਕਤਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰਕੇ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੈਂਥਾਮਾਈਟ ਪੂਰਵ-ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਭਿੰਨਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਉੱਚ ਅਤੇ ਘੱਟ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਮਿੱਲ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਮਿੱਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਪਹਿਲੂ, ਸੁਹਜ ਦਾ ਪਹਿਲੂ (ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ), ਅਤੇ ਤੀਜਾ, ਹਮਦਰਦੀ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲੂ (ਪ੍ਰੇਮਯੋਗਤਾ) ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਮ ਤਰੱਕੀ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਵੈ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਿੱਲ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਰਾਏ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਗਲਤ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ, ਦੋਵਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਮਿੱਲ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕੁਝ ਸਾਰਥਕ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗਾ।

4.8. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

4.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਜੇ.ਐਸ. ਮਿੱਲ ਦੇ ਉਪਯੋਗੀ ਵਿਚਾਰ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਜੇ.ਐਸ. ਮਿੱਲ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰੋ।
3. ਜੇਰੇਮੀ ਬੈਂਥਮ ਅਤੇ ਜੇਐਸ ਮਿੱਲ ਦੇ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
4. ਜੇ ਐਸ ਮਿੱਲ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

4.8.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਆਨ ਲਿਬਰਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ?

2. ਮਿੱਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ?
3. ਜੇ.ਐਸ. ਮਿੱਲ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ 'ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ' ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।
4. ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਮਿੱਲ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

4.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- Bhargava, Rajeev and Acharya, Ashok (ed.) (2008). Political Theory: An Introduction. UP: Pearson.
- Collini, Stefan (ed.). (1989). On Liberty and Other Writings. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowling, M. (1963). Mill and Liberalism. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gray, J. (1983). Mill on Liberty: A Defence. London: Routledge. Gauba, O.P. (2019). Western Political Thought, 4th Edition. New Delhi: National Paperbacks.
- Heydt, Colin. John Stuart Mill (1806—1873). Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://iep.utm.edu/milljs/>.
- Macleod, Christopher. John Stuart Mill. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/mill/>.
- Mill, John Stuart (1993). Utilitarianism. New York: Bantam Classics.
- Mukherjee, Subrata and Ramawsamy, Sushila. (2011). A History of Political Thought: Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
- Riley, Jonathan (1998). Routledge Philosophy Guidebook to Mill on Liberty. London: Routledge

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ

ਯੂਨਿਟ 5: ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ: ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ, ਦਵੰਦਾਤਮਿਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼

ਸੰਰਚਨਾ:

5.1 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

5.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

5.3 ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ (Historical Materialism)

5.3.1. ਉਤਪਾਦਨ (Production)

5.3.2 ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ (Forces of Production)

5.3.3. ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ (Relations of Production)

5.3.4 ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਢੰਗ (Mode of Production)

5.3.5 ਵਾਧਾ ਮੁੱਲ (Surplus Value)

5.3.6 ਅਲਹਿਦਗੀ (Alienation)

5.3.7 ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ: ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਤੋਂ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਤੱਕ
(Historical Materialism: From Primitive Communism to Communism)

5.4 ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦ (Dialectical Materialism)

5.5 ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ (Class Struggle)

5.5.1. ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਿਰਣਾਇਕ (Determinant of Class Position)

5.5.2 ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (Class in Itself)

5.5.3 ਆਪਣੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (Class for Itself)

5.5.4 ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (Class in the Capitalist Society)

5.5.5 ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ (Exploitation of Labour and Class Struggle)

5.6 ਸਾਰ

5.7 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

5.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

5.1 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਪਿੱਛੇ ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਅਤੇ ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਪਿੱਛੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਕਿਹੜੇ ਹਨ।

5.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦਾ ਜਨਮ 1818, ਟ੍ਰੀਅਰ (ਜਰਮਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਯਹੂਦੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ। ਜਰਮਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੀੜਤ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। 1835 ਵਿੱਚ 17 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸ ਬੈਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਰਲਿਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਹੀਗਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਲਿਖਤਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਕਰੀਅਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਰਕਸ ਨੇ 1841 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਕੈਰੀਅਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੂਰ ਕਾਰਨ ਜਰਨਲ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1842 ਵਿੱਚ ਅਰਨੋਲਡ ਰੂਜ਼ (ਪਰੀਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ) ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਪੱਤਰਿਕਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਬਣ ਗਿਆ। 1843 ਵਿੱਚ ਕੋਲੋਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਲੁਡਵਿਗ ਫਿਊਰਬਾਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਗਲ (ਕੋਜ਼ਰ, 2010) ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੇਗਲ ਲਿਖਤਾਂ ਸਨ, ਦੀ

ਫਿਲਾਸਫੀ ਆਫ ਰਾਈਟ ਅਤੇ ਆਨ ਦ ਯਹੂਦੀ ਸਵਾਲ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ। ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਸਨ, *A Critique of Hegel's Philosophy of Right* ਅਤੇ *On the Jewish Question*। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ (ਰਿਟਜ਼ਰ, 1988)।

1843 ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੈਰਿਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਅਤੇ ਡੇਵਿਡ ਰਿਕਾਰਡੋ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਉਸਨੇ ਜੈਨੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਗਲਜ਼ (1820 - 1895), ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਨਿਰਮਾਤਾ ਜੋ ਮਾਰਕਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭਰ ਬੌਧਿਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਮਰਥਕ ਬਣ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਹਿਯੋਗ 'The Holy Family' ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'The German Ideology' ਨਾਮਕ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। 1845 ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਪੈਰਿਸ ਤੋਂ ਬ੍ਰੂਸੇਲਜ਼ ਸ਼ਿਫਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਰੱਸਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਲੈ ਗਿਆ। 1848 ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲੀਗ ਨੇ ਮਾਰਕਸ ਅਤੇ ਏਂਗਲਜ਼ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'The Communist Manifesto-1848' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪੂਰੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅੰਦੋਲਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਸ ਸਾਲ, ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਚਨਾ 'Capital' ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹੇ ਜੋ 1867 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਜਿਲਦਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜੋ ਏਂਗਲਜ਼ ਦੁਆਰਾ 1883 ਵਿੱਚ 65 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ (ਰਿਟਜ਼ਰ, 1988)।

ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਇੰਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲੜੀ ਹੈ (ਕਫ ਐਟ ਅਲ., 2009). ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਮੁੱਖ ਚਿੰਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਨਾਟਸ (ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ) ਹੈਸ (ਬੁਰਜ਼ੁਆ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ) ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ। ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਰਕਸ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲੀਗ ਬਣਾਉਣ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੱਲ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ; ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਲੰਬੇ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਘੰਟੇ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ, ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਤਰਨਾਕ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੌਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ (ਟਰਨਰ, 1987)।

ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਗਲਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਪਰਿਵਾਰ, ਜਰਮਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ, ਦਾਸ ਕੈਪੀਟਲ ਆਦਿ। ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ, ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਭੌਤਿਕਵਾਦ, ਵਾਧੂ ਮੁੱਲ, ਅਲੀਨੀਏਸ਼ਨ, ਵਰਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸੰਘਰਸ਼, ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਚੇਤਨਾ, ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਜੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ, ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦ, ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਵਾਂਗੇ।

5.3 ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (THEORY OF HISTORICAL MATERIALISM)

ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਆਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਿਊਰੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜ਼ੋਰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਉੱਪਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ਨਾਟਸ (have nots)(ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ) ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋਵੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ)। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਮਾਰਕਸ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਵੇਂ ਅਮੀਰ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਹੋਰ ਗਰੀਬ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਰਕਸ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਿਰਤ ਵੰਡ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਨੂੰ ਖੋਜਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਖੋਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਥਾ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਦਾ ਹੈ (ਮੈਰੀਸਨ, 2006) ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਤੱਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ। ਮਾਰਕਸ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਹਨ **ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ**, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮਾਜ, ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ। ਉਹ ਹੱਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਪੜਾਅ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਹਨ।

ਮਾਰਕਸ ਲਈ ਪਦਾਰਥਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਟਰਨਰ, 1987)। ਇਸਨੂੰ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਆਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਲਈ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਭਵੀ, ਮਨ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਮਾਨਸਿਕ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਇਹ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਪਦਾਰਥਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਵਜੋਂ (ਟਰਨਰ, 1987)। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲੇਖ 'ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ' ਦੇ ਮੁਖਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਂਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ' (ਕੋਜ਼ਰ, 2010)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਨੂੰ ਹੇਗਲ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝਿਆ। ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਮਨ ਜਾਂ ਆਤਮਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਨ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦੌਰਾਨ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਹੀਗਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਹੇਗਲ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਧੇ, ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹਨ; ਪੈਦਾਵਾਰ, ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ, ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ, ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਵਾਧੂ ਮੁੱਲ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਅਲਹਿਦਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਬੀਸਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

5.3.1. ਉਤਪਾਦਨ (PRODUCTION)

ਮਾਰਕਸ ਲਈ ਪੈਦਾਵਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ (ਭੋਜਨ, ਕੱਪੜਾ, ਆਸਰਾ) ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਪਦਾਰਥ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਰਿਆ ਪਦਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਸੰਕਰਮਿਤ ਕਰੋ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ (ਬੋਟੇਮੇਰ, 2019)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਹੈ।

5.3.2 ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ (FORCES OF PRODUCTION)

ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਹ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੰਦ, ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਕਾਰਖਾਨੇ, ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਆਦਿ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਹੁਨਰ, ਗਿਆਨ, ਤਜਰਬਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਰੱਥਾ। ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਸਲ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸ ਡਿਗਰੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਨਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਦਰਤ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਟਰਨਰ, 1987)।

5.3.3. ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ (RELATIONS OF PRODUCTION)

ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਵਸਤੂਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਰਿਟਜ਼ਰ, 1988)। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਬੰਧ ਹਨ। ਇਹ ਸਬੰਧ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨੇੜਲਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਢੰਗ, ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

5.3.4 ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਢੰਗ (MODE OF PRODUCTION)

ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਢੰਗ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਪੜਾਅ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਢੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੌਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ (ਟਰਨਰ, 1987) ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਏਸ਼ੀਆਈ ਢੰਗ, ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਢੰਗ, ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਸਾਮੰਤੀ ਢੰਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਢੰਗ (ਗੋਰਡਨ, 1998)। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਢੰਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਢੰਗ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਢੰਗ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

5.3.5 ਵਾਧਾ ਮੁੱਲ (Surplus Value)

ਵਾਧੂ ਮੁੱਲ ਉਹ ਮੁੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁੱਲ ਜੋ ਇੱਕ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਕਮਾਇਆ। ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣਿਤ ਧਨ ਵਜੋਂ ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਪਲੱਸ ਮੁੱਲ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਉਜਰਤ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੇਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਧੂ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਗੋਰਡਨ, ਐਮ. 1998)।

5.3.6 ਅਲਹਿਦਗੀ (Alienation)

ਅਲਹਿਦਗੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ "ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣਾ" ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਨਬੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਗਾਨਗੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਕ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੀ ਹੋਈ ਕਿਰਤ, ਪੂੰਜੀ ਜੀਵਤ ਕਿਰਤ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਲਈ, ਅਲਹਿਦਗੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ, ਕੋਈ ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ। ਵਾਧੂ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਅਲਹਿਦਗੀ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ (ਟਰਨਰ, 1987) ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5.3.7 ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ: ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਤੋਂ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਤੱਕ (Historical Materialism: From Primitive Communism to Communism)

ਸਾਰੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਮਾਰਕਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਚਿੰਤਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸੀ। ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣਵਾਦੀ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਪਦਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਬੰਧਾਂ

ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿੱਤੇ ਪੜਾਅ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਮਾਰਕਸ, 1959)।

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੈਕੰਡਰੀ ਲੋੜਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਦਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਹੋਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਦੀ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕੋਲ ਅਤੇ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗਠਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਮਾਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਵਸਥਾ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ (primitive communism) ਸੀ ਜੋ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ (primitive communism) ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 'ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ' ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਿਆ (ਰਿਟਜ਼ਰ, 1988)। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿਰਤ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਏਸ਼ੀਆਈ ਢੰਗ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗਠਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਰਗ ਸਨ, ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ। ਮਾਲਕ ਅਮੀਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਢੰਗ ਅਰਥਾਤ ਜਗੀਰੂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਢੰਗ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦਾ ਨਾਮ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਖੇਤੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਜਗੀਰੂ ਢੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਢੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਕੱਫ ਐਟ ਅਲ., 2009)।

ਮਾਰਕਸ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: "ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ, ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ - ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ - ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਇਦਾਦ ਸਬੰਧਾਂ ਨਾਲ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਬੰਧ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਸਮਾਜਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਬੁਨਿਆਦ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਉੱਚ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ" (ਮਾਰਕਸ, 1959)

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬੁਰਜੂਆ (ਹੈਵਜ਼) ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਫਡੇਮ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ (ਹੈਵ ਨਾਟਸ) ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ

ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਬੇਗ਼ਾਨਗੀ ਲਈ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਬੁਰਜੂਆ (ਕੋਜ਼ਰ, 2010) ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨਗੇ। ਮਾਰਕਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨਾਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਜਵਾਦ ਉਭਰੇਗਾ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵੰਡ ਲਈ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ, ਇਹ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ। ਫਿਰ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਰ ਇੱਕ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਖਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ (ਟਰਨਰ, 1987)।

5.4 ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦ (DIALECTICAL MATERIALISM)

ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਇੱਕ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਦਵੰਦਵਾਦ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਉਸ ਨੇ ਹੀਗਲ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਫਿਊਅਰਬਾਚ (Feuerbach) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਦਵੰਦਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹਿਸ ਜੋ ਅੱਗੇ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਥੀਸਿਸ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਵੀ ਐਂਟੀ-ਥੀਸਿਸ ਹੈ। ਦੋ ਦੋ ਵਿਚਕਾਰ ਦਵੰਦਾਤਮਕਤਾ ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਕੋਸਰ, 2010)। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ ਥੀਸਿਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਦਵੰਦਵਾਦ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਹੋਂਦ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਪਏ ਹਨ। ਹੀਗਲ ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਹੀਗਲ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਹੋਣ ਲਈ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸੀ। ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚ ਦਵੰਦਵਾਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵਰਗਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ, ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਧੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਕੁਚਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ, ਵਰਗ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਦਿ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਵੰਦਵਾਦ ਵਿਧੀ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ।

5.4.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।

1. ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੀ ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ?

-
2. 'ਹਰ ਇੱਕ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ'। ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਪਿੱਛੇ ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਸੀ?

3. : ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

5.5 ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (THEORY OF CLASS AND CLASS STRUGGLE)

ਮਾਰਕਸ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ 'ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਾਜਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ' (ਮਾਰਕਸ, 1859)। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ **ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ** ਦੇ ਦੌਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦੌਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਇਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। **ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ** ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਖਰੇਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮੁਢਲੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੇ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਵੰਡ ਅਸਮਾਨ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਭੇਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਿੱਖ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ (ਕੋਜ਼ਰ, 2010)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੌਰਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਰਗਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਸਨ, ਸਰੋਤਾਂ 'ਤੇ ਪਕੜ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜਗੀਰੂ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਜਗੀਰੂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬੁਰਜੂਆ (ਹੈਵਜ਼; ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ) ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ (ਹੈਵ ਨਹੀਂ; ਮਜ਼ਦੂਰ) ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਦੋ ਵਰਗਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਮੱਧ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹੈਵ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਨ (Ritzer, 1988)। ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਰਕਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ।

5.5.1. ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਕ (DETERMINANT OF CLASS POSITION)

ਮਾਰਕਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਕ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹਨ ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ- ਅਰਥਾਤ, ਹੈਵਜ਼ (ਪ੍ਰਾਪਰਟੀਡ ਸ਼੍ਰੇਣੀ) ਅਤੇ ਹੈਵ ਨਾਟਸ (ਸੰਪੱਤੀ ਘੱਟ ਸ਼੍ਰੇਣੀ) ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਵਰਗ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਪੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਤਰਖਾਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਜਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਮੈਰੀਸਨ, 2006)।

5.5.2 ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (CLASS IN ITSELF)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਕਸ, ਪਦਾਰਥਕ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਰਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨ ਸਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਬੰਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ। ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5.5.3 ਆਪਣੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (CLASS FOR ITSELF)

ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨ ਸਬੰਧ ਰੱਖ ਕੇ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ "ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ" ਬਣਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਅਸਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨਗੇ- 'ਆਪਣੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ' ਤਾਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਢੰਗ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਰਗਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਗਠਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵੇਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਬੰਧ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਮਾਰਕਸ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 'ਵੱਖਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (ਮੈਰੀਸਨ, 2006)

5.5.4 ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (CLASS IN THE CAPITALIST SOCIETY)

ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਰਕਸ ਆਧੁਨਿਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੇਖਾਵਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੌਤਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ- ਹੈਵਜ਼ (ਜਾਇਦਾਦਦਾਰ ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ) ਅਤੇ ਹੈਵ ਨੋਟਸ (ਸੰਪੱਤੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ।

ਤਦ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੈਵਜ਼ (ਢੁੱਕਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ) ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ - ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਲੋਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਗਰਲੇ

ਕੋਲ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਕਰੀਯੋਗ ਸੰਪਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੰਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਅਧੀਨ ਕਾਮੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੁਕਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਢੁੱਕਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਰਹਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ।

ਮਾਰਕਸ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਮ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਜਮਾਤਾਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ- ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਹੀ ਇੱਕ ਠੋਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਇੰਕੋਲਜ਼, 1987) ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਯੋਗਤਾ ਏਕਤਾ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਜਰਤੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਲੁੱਟ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਪਣੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕਮੁੱਠ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਟਰਨਰ, 1987)।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ ਕੋਲ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਾਨ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕਜੁੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

5.5.5 ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣ (EXPLOITATION OF LABOUR AND CLASS STRUGGLE)

ਕਿਰਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਮੇਤ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਟਾਲਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਮੂਲ ਨਿਯਮ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਖੋਹ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੁੱਲ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਲੇਮਰਟ, 2009)।

ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਿਆਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਉਜਰਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ

ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਇੱਥੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣ 'ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਧਾ ਕੇ ਮੰਡੀ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਲੇਮਰਟ, 2009)।

ਗਰੀਬ ਵਪਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਵਪਾਰੀ, ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਮਾਸਟਰ ਕਾਰੀਗਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਮੀਨ, ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਹੁਨਰ ਜਾਂ ਵਿਕਣਯੋਗ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫਸੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਧਰੁਵੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: ਬੁਰਜੁਆਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ (ਲੇਮਰਟ, 2009) ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਉਜਰਤਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ 'ਆਪਣੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

5.5.6 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ ॥

1. ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਲਿਖੋ?

2. ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

3. ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਰਗ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

5.6 ਸੰਖੇਪ

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦਾ ਰੁਤਬਾ ਬਹਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਆਦਿ ਦਾ ਟੈਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਲਫ਼ ਡੇਹਰਨਡੇਰਫ਼, ਲੂਈ ਅਲਬੁਸਰ, ਐਂਟੋਨੀਓ ਗ੍ਰਾਮਸੀ, ਜੁਰਗੇਨ ਹੈਬਰਮਾਸ, ਮੈਕਸ ਹੋਰਖਾਈਮਰ, ਜਾਰਜ ਸਿਮਲ, ਲੇਵਿਸ ਕੋਸਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਪਏ ਵਰਗ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਲਈ ਉਸਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੌਤਿਕਵਾਦ, ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਪੇਸ਼ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

7.7 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

7.7.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

- ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਰਥਿਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਕਿਸ ਦੇ ਉਪਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ? ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ?
- ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਂਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।" ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਸਮਝਾਓ ਕਿ ਮਾਰਕਸ ਹੀਗਲ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ?
- ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖੋ

7.7.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

- ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
- ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

- ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।

7.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. Bhargava, Rajeev and Acharya, Ashok (ed.) (2008). Political Theory: An Introduction. UP: Pearson.
2. Collini, Stefan (ed.). (1989). On Liberty and Other Writings. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Cowling, M. (1963). Mill and Liberalism. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Gray, J. (1983). Mill on Liberty: A Defence. London: Routledge.
5. Gauba, O.P. (2019). Western Political Thought, 4th Edition. New Delhi: National Paperbacks.
6. Heydt, Colin. John Stuart Mill (1806—1873). Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://iep.utm.edu/milljs/>.
7. Macleod, Christopher. John Stuart Mill. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/mill/>.
8. Mill, John Stuart (1993). Utilitarianism. New York: Bantam Classics.
9. Mukherjee, Subrata and Ramawsamy, Sushila. (2011). A History of Political Thought: Plato to Marx. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
10. Riley, Jonathan (1998). Routledge Philosophy Guidebook to Mill on Liberty. London: Routledge

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 6: ਕੌਂਟਿਲਯ (ਰਾਜ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ)

ਸੰਰਚਨਾ:

- 6.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼
- 6.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ
- 6.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 6.3. ਰਾਜ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ
 - 6.3.1 ਰਾਜ ਦਾ ਸੁਭਾਅ
 - 6.3.2 ਕੌਂਟਿਲਯ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਰਜ
 - 6.3.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I
- 6.4. ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ
 - 6.4.1. ਰਾਜੇ ਦੇ ਗੁਣ
 - 6.4.2. ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ
 - 6.4.3. ਕਿੰਗਜ਼ ਪਾਵਰ 'ਤੇ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ
 - 6.4.4. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II
- 6.5. ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੌਂਟਿਲਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰ
 - 6.5.1. ਮੰਡਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮੰਡਲਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
 - 6.5.2. ਸਦਗੁਣਿਆ ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਛੇ ਗੁਣਾ ਨੀਤੀ
 - 6.5.3. ਚਾਰ ਉਪਯਾਸ (ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਉਪਾਅ)
 - 6.5.4. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III
- 6.6. ਸਿੱਟਾ
- 6.7. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 6.7.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 6.7.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
- 6.8. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

6.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਰਾਜ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।

6.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਰਾਜ, ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ, ਕੂਟਨੀਤੀ, ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਕਲਿਆਣ।

6.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਕੌਟਿਲਯ ਇੱਕ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਬੰਧ, ਕੂਟਨੀਤੀ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਧਿਐਨ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ 317 - 293 ਈਸਵੀ ਪੂਰਵ ਦੌਰਾਨ ਚੰਦਰਗੁਪਤ ਮੌਰਿਆ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚਤੁਰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਰਾਜ, ਯੁੱਧ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ, ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੂਟਨੀਤੀ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਲਾ। ਬਾਅਦ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਸਾਗਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿਮਾਲਿਆ ਤੱਕ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਇਰਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੌਰਿਆ ਸਾਮਰਾਜ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਮਰਾਜ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕੌਟਿਲਯ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਵਿਆਪਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਭਾਰਤ ਲਈ ਸਮਕਾਲੀ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

6.3 ਰਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ

ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਸੀ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਮੇਕਅਪ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਧਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ। ਉਹ ਮੈਕਿਆਵਲੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿੰਤਤ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜ, ਜੋ ਚੰਦਰਗੁਪਤ ਮੌਰਿਆ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੌਟਿਲਯ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਜਾਂ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

6.3.1 ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ

ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੱਤ ਅੰਗ ਮੰਨੇ। ਇਸਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਪਤੰਗ ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਸਪਤੰਗ" ਸ਼ਬਦ ਸੱਤ ਅੰਗਾਂ, ਅੰਗਾਂ ਜਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ, ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, "ਇੱਕ ਰੱਬ ਵਾਂਗ ਜੋ ਸੱਤ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ" ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਜ ਦੀ ਸਪਤੰਗ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, ਇੱਕ ਅੰਗ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਦੂਜੇ ਅੰਗਾਂ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਂਗਲੀ 'ਤੇ ਕੱਟਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਬੇਅਰਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਤ ਅੰਗਾਂ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਹ-

1. ਮਾਸਟਰ ਜਾਂ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਸਵਾਮੀ
 2. ਅਮਾਤਿਆ ਜਾਂ ਮੰਤਰੀ
 3. ਜਨਪਦ ਜਾਂ ਦੇਸ਼
 4. ਦੁਰਗ ਜਾਂ ਕਿਲਾ
 5. ਕੋਸ਼ ਜਾਂ ਖਜ਼ਾਨਾ
 6. ਡੰਡ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ
 7. ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰ
1. **ਮਾਸਟਰ ਜਾਂ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਸਵਾਮੀ**- ਕੌਟਿਲਯ, ਜੋ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ, ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਸਵਾਮੀ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਹਨ। "ਸਵਾਮੀ" ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਵਯਮ" ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਸਵੈ-ਨਿਰਧਾਰਤ"। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਸਵਾਮੀ ਇੱਕ ਸਜੀਵ, ਸਜੀਵ ਅਵਤਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦੋਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚਾਰ ਵਿਆਪਕ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ: (i) ਆਕਰਸ਼ਕ ਗੁਣ; (ii) ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗੁਣ; (iii) ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਣ; ਅਤੇ (iv) ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੇ ਗੁਣ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਰਗੀਕਰਨ ਰਵਾਇਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਦੁਆਰਾ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ

ਇੱਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬੇਰਹਿਮ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਪਿਆਰ ਦੁਆਰਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

(i) **ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਜ-** ਕੌਟਿਲਯ ਰਾਜਾ ਤੋਂ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਨੂੰਨ, ਸਬੂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।, ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ।

(ii) **ਪ੍ਰਮੋਟਿਵ ਫੰਕਸ਼ਨ-** ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਲਈ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਕਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ, ਕੌਟਿਲਯ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

2. **ਅਮਾਤਯ ਜਾਂ ਮੰਤਰੀ-** ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਖਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਮਾਤਯ ਜਾਂ ਮੰਤਰਿਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਅਮਾਤਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰ, ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚਰਿੱਤਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਅਮਾਤਿਆ ਨੂੰ ਅਮਿੱਟ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ, ਮਿਲਣਸਾਰ ਚਰਿੱਤਰ, ਗਿਆਨ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਾਗਰਿਕ ਸਨ, ਨੇਕ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕ, ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ, ਅਤੇ ਨੇਕ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਦੁਆਰਾ ਇਹਨਾਂ ਅਹੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਕ ਹੀ ਚੁਣੇ ਜਾਣੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਹ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਇਸਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣਗੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਰਚਾ ਵੀ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣੀ ਪਈ।

3. **ਜਨਪਦ ਜਾਂ ਦੇਸ਼-** ਇਹ ਵਿਲੱਖਣ ਸਪਤੰਗ ਭਾਗ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ, "ਜਨਾ" ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ "ਪਾਡਾ" ਉਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਘਰ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਦਾ ਜਨਪਦ ਲੋਕ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਕੌਟਿਲਯ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ

- ਜਨਪਦ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ: (i) ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ; (ii) ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਓ; (iii) ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੱਭਣਾ; (iv) ਪ੍ਰਬੰਧਨਯੋਗ ਗੁਆਂਢੀ ਹਨ; (v) ਚਰਾਗਾਹਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੋ; (vi) ਖੇਤੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ, ਖਾਣਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਹਨ; ਅਤੇ (vii) ਵਧੀਆ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਦੀਆਂ, ਸੜਕਾਂ, ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਆਉਟਲੇਟ।
4. **ਦੁਰਗ ਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ**- ਰਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਟਿਲਿਆ ਲਈ ਕਿਲਾਬੰਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰ ਲਵੇ। ਉਸਨੇ ਚਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ: ਔਡਕ, ਪਾਰਵਤ, ਧਨਵਾਨਾ ਅਤੇ ਵਾਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਕਿਲਾਬੰਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਬਚਾਅ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਬਾਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ।
5. **ਕੋਸ਼ ਜਾਂ ਖਜ਼ਾਨਾ**- ਸਾਰੇ ਯੁੱਗਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋਂਦ ਇੱਕ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੋਟਿਲਯ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬੇਈਮਾਨ ਜਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ। ਕੋਟਿਲਯ ਨੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ: (i) ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭੂਮੀ ਟੈਕਸ; (ii) ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ 'ਤੇ ਲਗਾਈ ਗਈ ਡਿਊਟੀ; (iii) ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ 'ਤੇ ਟੈਕਸ; ਅਤੇ (iv) ਹੋਰ ਟੈਕਸ।
6. **ਦੰਡ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ**- ਕੋਟਿਲਯ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੋੜ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਕਮ਼ੌਤਰੀ ਸੈਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ, ਚੰਗੀ ਦਲੀਲ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਾਹਰ ਸੀ ਕਿ ਕੋਟਿਲਯ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਛੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ, ਘੋੜਸਵਾਰ, ਹਾਥੀ, ਰਥ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।
7. **ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰ**- ਇਹ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿ "ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮੌਤ, ਕੋਟਿਲਯ ਨੇ ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸਹਿਜਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤਰਿਮਾ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਟਿਲਯ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜਾ, ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ, ਸਹਿਯੋਗੀ, ਹੈ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਕ੍ਰਿਤਰਿਮਾ, ਜਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਉਹ ਦੋਸਤ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੱਭਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸਾਥੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ, ਉਤਸੁਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸਹਿਮਤੀ ਜਾਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕੌਟਿਲਯ ਦਾ ਅੰਗਾਂ, ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ, "ਰਾਜ" ਦੀ ਉਸਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਸਪਸ਼ਟ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ। ਉਸਨੇ "ਸਟੇਟ" ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਇੱਕ ਕਰਤਾ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੌਟਿਲਯ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੱਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇਵਾਂ ਬਾਰੇ ਡੂੰਘੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਪੱਤੰਗ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

6.3.2 ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੈ। ਇੱਕ ਰਾਜ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ। ਟੀਚੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਸੂਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਲਈ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦਾ ਟੀਚਾ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾਤ, ਨਸਲ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਉਹ ਪੂਰੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਦਾਇਰੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: -

ਖੇਤੀਬਾੜੀ – ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹੈ। ਖੇਤੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੌਦੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਵੀ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ - ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ।

ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਫੰਕਸ਼ਨ - ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਜਦੂਤ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਿਲਟਰੀ ਫੰਕਸ਼ਨ - ਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਾਰਜ - ਕੌਟਿਲਯ ਰਾਜਾ ਤੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਨ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਧਰਮ/ਧਾਰਮਿਕ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ ਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ - ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ ਦਾ ਟੀਚਾ ਕੇਵਲ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਸੰਪੰਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਕਾਲ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਜਾਂਚਦਾ ਹੈ।" ਜੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਨਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਵਿਧਵਾਵਾਂ, ਅਪਾਹਜ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

6.3.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

(i) ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ?

(ii) ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ ਕੀ ਹਨ?

6.4 ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ਕੌਟਿਲਯ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਬਾਰੇ ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਯੋਗ ਹਨ। ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਗੁਣ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪੂਰੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਤਸਯਾਨ, ਜਾਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ, ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੀ ਮੱਛੀ ਛੋਟੀ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਆਬਾਦੀ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਨੁ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ।

6.4.1 ਰਾਜੇ ਦੇ ਗੁਣ :-

1. ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ, ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਮੇਤ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਦਰਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
2. ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਉਸ ਕੋਲ ਨਿਯੰਤਰਣ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

6.4.2 ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ - ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਜਿਸ ਕੋਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੰਮ ਹਨ: -

- ਧਰਮ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਥੰਮ ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਉਸਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਪੁਰੋਹਿਤ ਜਾਂ ਸੰਤ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਸ (ਸੰਤ) ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰੂ, ਪੁੱਤਰ-ਪਿਤਾ, ਅਤੇ ਨੌਕਰ-ਮਾਲਕ ਵਜੋਂ ਸਤਿਕਾਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ।
- ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ ਤਹਿ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਤਰੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਉੱਚ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਰਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਕੌਟਿਲਯ ਦੁਆਰਾ ਖੇਤੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿੱਥੇ ਖੇਤੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ। ਸੂਬੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਬੀਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਆਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਨੂੰ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ।
- ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਰਾਜਦੂਤ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੌਟਿਲਯ ਦੇਸਤਾਨਾ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਕੂਟਨੀਤਕ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਰਾਜਾ ਕਾਲ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਜਾਂਚਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨਹੀਂ ਖਾਣਗੇ, ਉਸਨੂੰ ਖੁਦ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।"

6.4.3 ਰਾਜੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ: ਕੌਟਿਲਯ ਦਾ ਰਾਜਾ ਪੂਰਨ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੂਰਨ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਚੈਕ ਲਗਾਏ ਸਨ;

- **ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂਚ**- ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ, ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਸਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖਰਚੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨੇਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।
- **ਰਾਜਾ ਸਰਵਉੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ** - ਉਸਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੇਵਕ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਤ ਨਾਲੋਂ ਨੀਵਾਂ ਹੈ।
- **ਲੋਕ, ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਉਦੇਸ਼**- ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- **ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਯੋਗਤਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ - ਮੈਰਿਟ** -ਅਧਾਰਿਤ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕੌਟਿਲਯ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤੀ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ, ਬੇਧਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੱਖਾ, ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਸੁਕ, ਭਰੋਸੇਮੰਦ, ਦਲੇਰ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਰਚੁਅਲ ਸ਼ਾਸਕ ਚੁਣੌਤੀਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।
- **ਮੰਤਰੀਆਂ ਦਾ ਦਬਾਅ** - ਰਾਜਾ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।
- **ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੀਮਤ ਹਨ** - ਉਸ ਕੋਲ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਾਜਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਾਲਮ ਰਵੱਈਏ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਵਿਆਪਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਮਾਣ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜੇ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੇਲਗਾਮ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੇ।

6.4.4. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

- (i) ਕੌਟਿਲਯ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਕੀ ਕਰਤੱਵ ਹਨ?

(ii) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

6.5 ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਵਿਚਾਰ

ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਕੂਟਨੀਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: a) ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ; b) ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਥਾਈ ਸਹਿਯੋਗੀ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹਨ; c) ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜ ਇਰਾਦਾ ਵਿਜੇਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ d) ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਰਾਜਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਧੀਆ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹਨ ਮੰਡਲ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਦਗੁਣਿਆ ਨੀਤੀ (ਛੇ ਗੁਣਾ ਨੀਤੀ), ਚਾਰ ਉਪਾਯ (ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਉਪਾਯ)।

6.5.1 ਮੰਡਲ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮੰਡਲ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

"ਮੰਡਲ" ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਚੱਕਰ"। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੰਡਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਜਿਓਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਸ਼ਨ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਿਓਮੈਟਰੀ ਬਣਾਈ ਜੋ ਮੰਡਲ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮੰਡਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਿਗਵੇਦ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਿੱਖੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਕੌਟਿਲਯ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਮੰਡਲ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਇਸ

ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਮੰਡਲ ਜਾਂ ਸਰਕਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੰਡਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਆਧਾਰ ਇੱਕ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਂ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਜੇਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਸਥਾਨਿਕ ਸਥਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੈ।

- ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ: ਉਹ ਰਾਜਾ ਜੋ ਵਿਜੇਤਾ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ
- ਅਰੀ: ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ, ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਸਰਹੱਦ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਾ ਹੈ
- ਮਿੱਤਰਾ: ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਏਰੀ ਨਾਲ ਸਰਹੱਦ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਾ ਹੈ
- ਅਰੀ-ਮਿੱਤਰਾ: ਅਰੀ ਦਾ ਮਿੱਤਰ, ਮਿੱਤਰਾ ਨਾਲ ਸਰਹੱਦ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਾ ਹੈ
- ਮਿੱਤਰ-ਮਿੱਤਰਾ: ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗੀ
- ਰਾਜਾ ਮਿਤ੍ਰਾ—ਮਿੱਤਰ: ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਮਿੱਤਰ
- ਪਾਰਸ਼ਨਿਗ੍ਰਹ: ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੁਸ਼ਮਣ
- ਆਕਰੰਦ: ਪਾਰਸ਼ਨਿਗ੍ਰਹ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਿੱਤਰ
- ਪਾਰਸ਼ਨਿਗ੍ਰਹ-ਆਸਾਰਾ: ਆਕਰੰਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾਰਸ਼ਨਿਗ੍ਰਹ ਦਾ ਮਿੱਤਰ
- ਆਕਰੰਦ-ਆਸਾਰਾ: ਪਾਰਸ਼ਨਿਗ੍ਰਹਾਸਾਰਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਕਰੰਦ ਦਾ ਮਿੱਤਰ
- ਮੱਧਮ: ਉਦਾਸੀਨ ਰਾਜ
- ਉਦਾਸੀਨਾ: ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ

ਕੋਟਿਲਯ ਚਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰਿੰਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ ਨੂੰ ਮੰਡਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ, ਉਸਦਾ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਦੋਸਤ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਜੇ ਹਨ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਵਿੱਚ ਅਮਾਤਿਆ, ਜਨਪਦ, ਦੁਰਗਾ, ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਡੰਡਾ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਪੰਜ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 15 ਲਈ 18 ਤੱਤ ਭਾਵ 3 ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ 5 ਤੱਤ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਤਿੰਨ ਰਿੰਗਾਂ ਲਈ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ: ਅਰੀ (ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ), ਮੱਧਮ (ਉਦਾਸੀਨ ਰਾਜਾ।), ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨਾ (ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜਾ), ਹਰੇਕ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੰਡਲ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਰਿੰਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 12 ਰਾਜੇ, ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ 60 ਪਹਿਲੂ, ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ 72 ਤੱਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਬਿਆਨ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸਰਕਲ i:- ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੂ, ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਸਰਕਲ ii- ਅਰੀ, ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ।

ਮੰਡਲ iii- ਮੱਧਮ ਰਾਜਾ, ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ

ਚੱਕਰ iv- ਉਦਾਸੀਨਾ ਰਾਜੇ, ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਵਿਜਿਗੀਸ਼ੁ ਰਾਜਾ, ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ, ਨੂੰ ਕੌਟਿਲਯ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤ ਦੇ ਕੈਰੀਅਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ, ਅਤੇ ਸਰਵਉੱਚ, ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਰਾਜੇ ਵਜੋਂ ਚਮਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਵਿਜੇਤਾ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ, ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਇਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਜੇਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜ ਰਾਜੇ ਹਨ ਅਰੀ, ਮਿੱਤਰਾ, ਅਰਿਮਿਤਰ, ਮਿੱਤਰਮਿੱਤਰ, ਅਤੇ ਅਰਿਮਿਤ੍ਰੇਮਿੱਤਰ, ਹਮਲਾਵਰ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕੌਟਿਲੀਅਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪੈਲਿੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। "ਮਧਿਆਮਾ" ਜਾਂ "ਉਦਾਸੀਨ" ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਜੇਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੋਵੇਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਕਜੁੱਟ ਸਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਹਰੇਕ ਦਾ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਉਦਾਸੀਨਾ ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਮਾਨ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ, ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਂ ਮੱਧਮ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਬਾਰਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਦਾ ਗਠਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮੰਡਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਹਾਰਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਬਕ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਪਣੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

6.5.2 ਸਦਗੁਣਯ ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਛੇ ਗੁਣਾ ਨੀਤੀ- ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 7 ਵਿੱਚ ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਰਾਜ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਛੇ ਕਿਸਮਾਂ ਜਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੇ-ਗੁਣਾ ਨੀਤੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੇ-ਗੁਣਾ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

1. ਸੰਧੀਆਂ (ਸ਼ਾਂਤੀ)
2. ਵਿਗ੍ਰਹ (ਯੁੱਧ)
3. ਆਸਣ (ਨਿਰਪੱਖਤਾ)
4. ਯਾਨਾ (ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ)
5. ਸਮਸਰਾਯ (ਗਠਜੋੜ)
6. ਦ੍ਰੈਦਿਭਵ (ਦੋਹਰੀ ਨੀਤੀ)

1) **ਸੰਧੀਆਂ (ਸ਼ਾਂਤੀ)**- ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਧੀ, ਦੋ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਰਤੀਆ ਧਨ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੰਡ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿੱਤੀ, ਭੂਗੋਲਿਕ, ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ, "ਸੰਧੀ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਤਪਾਦਕ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

2) **ਵਿਗ੍ਰਹ (ਯੁੱਧ)**- ਵਿਗ੍ਰਹ, ਜਾਂ ਯੁੱਧ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜੇ ਦੀ ਹਮਲਾਵਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਅਧਿਆਏ ਵਿੱਚ, ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਵਿਗ੍ਰਹ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ। ਜੰਗ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ।

3) **ਆਸਨ (ਨਿਰਪੱਖਤਾ)** - ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ, ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਗੱਠਜੋੜ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

4) **ਯਾਨਾ (ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ)** - ਰਾਜੇ ਦੁਆਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਯਾਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

5) **ਸਮਰਾਯ (ਗੱਠਜੋੜ)**- ਸਮਰਾਯ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਗੱਠਜੋੜ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ।

6) **ਦ੍ਵੈਧੀਭਾਵ (ਦੋਹਰੀ ਨੀਤੀ)**- ਭੂਟਨੀਤੀ ਦੋਹਰੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਬਿਧਾ ਵਾਲੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਦ੍ਵੈਦਿਭਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ, ਰਾਜਾ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸਮਝੌਤਾ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਘੜਦਾ ਹੈ।

6.5.3 ਚਾਰ ਉਪਯਾਸ (ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਉਪਾਅ)

ਚਾਰ ਉਪਾਏ ਹਨ - ਸਮਾ (ਸੁਲਹ), ਦਾਮ (ਰਿਆਇਤ ਜਾਂ ਤੋਹਫ਼ਾ), ਡੰਡਾ (ਸਜ਼ਾ) ਅਤੇ ਭੇਦਾ (ਮਤਭੇਦ)। ਇਹ ਉਪਯਾਵਾਂ ਰਾਜੇ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੜੀ ਹੈ, ਡੰਡਾ ਜਾਂ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਖਰੀ ਵਿਕਲਪ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਚਾਰ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ-

ਸਮਾ (ਸੁਲਹ) - ਰਿਆਇਤ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣਾ ਵੀ ਸੰਭਾਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਦਾਮ (ਰਿਆਇਤ ਜਾਂ ਤੋਹਫ਼ਾ)- ਜੇਕਰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਜਾਂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਕਦ ਭੁਗਤਾਨ, ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਖੇਤਰੀ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਡੰਡਾ (ਸਜ਼ਾ) - ਤੀਸਰਾ ਉਪਯੋਗ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਵੰਡ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਨਾਲ, ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਚੋਣਵੀਆਂ ਤਰਜੀਹਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਗਠਜੋੜ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਘੱਟ ਜਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਭੇਡਾ (ਮਤਭੇਦ) - ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਖਤਰੇ ਅਤੇ ਖਰਚੇ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਗੁਪਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ, ਜਾਂ ਤੁਸਨੀਮ-ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜ-ਫੇੜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਗੁਪਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸਸਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

6.5.4 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

(i) ਮੰਡਲ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਕੀ ਹੈ?

(ii) ਤੁਸੀਂ ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਸਦਗੁਣਯ ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਛੇ ਗੁਣਾ ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

6.6. ਸਿੱਟਾ

ਕੌਟਿਲਯ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੈ; ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਭੂਟਨੀਤਕ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਅਧਿਐਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਾਠ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ

ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਉਹ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ, ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਉਸ ਰਾਜ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਧਾਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ "ਯੋਗਕਸ਼ੇਮਾ" ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਘ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ, ਡੰਡਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਪੱਧਰੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਅਸਧਾਰਨ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਰ ਉਪਾਅ ਅਤੇ ਸ਼ਡਗੁਨੀਆ ਸਿਧਾਂਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ। ਇੱਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੌਟਿਲਯ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਟਿਲਯਨ ਦੀ ਸੋਚ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ।

6.7. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

6.7.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- (i) ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- (ii) ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਕੌਟੀਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- (iii) ਕੌਟਿਲਯ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
- (iv) ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਬਾਰੇ ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

6.7.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- (i) ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
- (ii) ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਛੇ ਗੁਣਾ ਨੀਤੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- (iii) ਕੌਟਿਲਯ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਿਤ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- (iv) ਕੌਟਿਲਯ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਗੁਣ ਕੀ ਹਨ?

6.8. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- Boesche, Roger. (2002). The First Great Political Realist: Kautilya and His Arthashastra. Maryland: Lexington Books.
- Dr. Manashi Sarma and Arpita Das. (2018). Indian Political Thought, Sem. 1, Block 1 Krishna Kanta Handiqui State Open University.
- Modelski, George, Kautilya. (1964). Foreign Policy and International System in the

- Ancient Hindu World, 58, no. 3, The American Political Science Review.
- Mitra, Subrata K & Michael Liebig. (2017). Kautilya's Arthashastra: An Intellectual Portrait – The Classical Roots of Modern Politics in India. New Delhi: Rupa Publishing India Pvt Ltd.
- Rangarajan, L.N. (1992). Kautilya: The Arthashastra. New Delhi: Penguin Books India (P)Ltd.
- Shahi, Deepshikha. (2019). Kautilya and Non-Western IR Theory. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Sihag, Balbir Singh. (2014). Kautilya's Proactive and Pragmatic Approach to National Security. URL: http://www.du.ac.in/du/uploads/events/20102014_Abtract.pdf
- Singh, M. P. (2017). Kautilya: Theory of State in Himanshu Roy and M P Singh (eds). Indian Political Thought– Theme and Thinkers. Noida: Pearson India Education Services Pvt Ltd

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 7 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ: ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਸੰਰਚਨਾ

7.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

7.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

7.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

7.3 ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ

7.4 ਲੋਧੀ ਸਮਰਾਟਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ

7.5 ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਮਲਾ

7.6 ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ

7.6.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।

7.7 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ।

7.7.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।।

7.8 ਸਿੱਟਾ

7.9. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

7.9.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

7.9.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

7.10 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

7.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼: ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ:

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ।
3. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ।

7.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਰਾਜ, ਨਿਆਂ, ਧਰਮ,

7.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਰਾਜ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਸੰਗਠਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰ, ਆਬਾਦੀ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਰਗੇ ਚਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਾਂਗ ਸਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਆਦਿ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੇ ਗਲਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਸੰਤਾਂ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ ਜੋ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਸਾਬਤ ਹੋਏ।

7.3 ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸੁਧਾਰਕ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੀ ਬੁੱਧੀ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਗਦਾ ਮਨ, ਡੂੰਘੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਨਿਗਰਾਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਿਆਸੀ ਚਿੰਤਕ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਉਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਸਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ (1469-1539) ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਘੜੀ "ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਹਿ ਰਹੀ ਧਾਰਾ ਲਈ ਸੰਕਟ ਦੀ ਘੜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੇ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਤੂਫਾਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

7.4 ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪੰਜਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ (1451-1489), ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ (1489-1577), ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ (1577-1526), ਬਾਬਰ (1526-1530) ਅਤੇ ਹੁਮਾਯੂੰ (1530-1540)। ਲੋਧੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਕਰਮੀ ਅਨਸਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲੋਧੀ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਅਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਇੱਜ਼ਤ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਜਦਕਿ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਡੂੰਘੀ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਕੌੜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਈ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਪਰਦੇਸੀ ਵੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਨ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਹੱਥ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਸਨ।

ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਸਭ ਭੈੜਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮਥੁਰਾ ਦੇ ਧਰਮ

ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਫਰਤ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਲਾ ਸਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।

ਇਬਰਾਹਿਮ ਲੋਧੀ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਨਿਕੰਮੇ ਅਤੇ ਭੰਗ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਗੜਬੜ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇਬਰਾਹਿਮ ਆਪਣੀ ਨਸਲ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਿਕੰਦਰ, ਫਿਰੋਜ਼ ਅਤੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹੇ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਲੋਧੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ 'ਅਨਮੋਲ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ' ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਮੁਗਲ ਧਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਭੂਠ ਦੀ ਹਲਚਲ ਨੇ ਸੂਫੀਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਧੀ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

7.5 ਬਾਬਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ

1521 ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਨੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਐਮਨਾਬਾਦ ਨਾਮਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਇੱਕ ਪਾਪੀ ਉੱਦਮ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਲੋਧੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਮ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਖੇਡ ਦੀ ਪੂਰੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾੜੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਆਂਢੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਲੇਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਗਵਰਨਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦੀ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਚੌੜੀ ਖਾਈ ਸੀ। ਤਖਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕੋ ਇਕ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਧਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜੇ, ਦਰਬਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਰਦੇਸੀ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜ਼ੁਲਮ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਾਂਗ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਸਗੋਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਵੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫਰਜ਼ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਰ, ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਨਿਆਂਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਿਆਰ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਨਿਆਰ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੱਤ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬਲ ਹਨ।

7.6 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਆਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਮਨ ਵੱਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਮੋੜੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਮਝਿਆ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇਲਦਿਆਂ ਸਿਆਸੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਰਹਿਮੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਵਾਲੇ

ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਬਹੁਤ ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰ ਉਡਰਿਆ॥

ਕੁੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥ (ਪੰਨਾ 145)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੇਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਵਜੋਂ ਨਿੰਦਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਕੀਮਤੀ ਰਤਨ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ। ਅਨਮੋਲ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ (ਲੇਖੀਆਂ) ਨੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਰਾਜ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਜ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੂਲ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕ ਵੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਤੀਆ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ, "ਰਾਜੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਲ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।" ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਮਹੂਰੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਨੇਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪੂਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਵੈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਸੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਯੂਨਾਨੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ, ਰੋਮਨ ਕਾਨੂੰਨਵਾਦੀਆਂ, ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਯੂਟੋਪੀਅਨ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਤਜਰਬੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਕਲਾਸੀਕਲ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਫਾਰਮੂਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨਿਤਕ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ, ਜੁਲਮ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਬਣਾਇਆ ਸਮਾਜ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਣ।

ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੁਲਮ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇੱਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ, ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੋਕਾ, ਵਰਖਾ ਦੀ ਘਾਟ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਵਹਾਉਣ ਵਰਗੀਆਂ ਬਿਪਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਲਈ, ਰਾਜਾ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਲਈ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਰਤੱਵ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਰੱਬ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਵਰਦਾਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਰਹੇ। ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਦੋਹੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਲਈ, ਜਨਤਾ ਦੀ ਰਾਏ ਰੱਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇ ਲੋਕ ਜਮਹੂਰੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਾਜ ਜਾਂ ਤਖਤ ਪਲਟੇ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਫੌਜ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਫੌਜ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰਨਾ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਨਿਆਇਕ ਵਿਭਾਗ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਗਠਿਤ ਸੀ। ਨਿਆਂ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਉਲਝਣ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਦੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੱਬ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਰਿਸ਼ਵਤ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਧਰਮੀ ਅਤੇ ਧਰਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ ॥
ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ ॥
ਜੇਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ ॥
ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ ॥੨॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਉਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਪਰਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਜੋ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਕੌਮੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨੁਕਤਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ, ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਸਰਵ-ਧਰਮ-ਸੰਭਾ- ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਹਿੰਦੂ ਸੰਕਲਪ ਜੋ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ, ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ, ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ, ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ, ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਰਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਮਹੂਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਜਮਾਤ ਰਹਿਤ ਜਮਹੂਰੀ ਸਮਾਜ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵੰਡ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜੇ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਾਤ ਅਤੇ ਵਰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਅਤੇ ਜਗਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਫਤਰ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀਮਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ।

7.6.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ ।

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਦਿੱਤੀ?

.....

.....

.....

7.7 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਗੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਕੁੰਨ ਵੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜੋ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸੀ।

1. ਸਮਾਨਤਾ: ਉਸਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਤਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣ ਵੀਆਹ॥

ਭੰਡਹ ਹੋਵੈ ਦੇਸਤੀ ਭੰਡਹ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
 ਭੰਡ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਢਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨ॥
 ਸੇ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥
 ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥
 ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੇ ਸਚਾ ਸੋਇ॥
 ਜਿਤੁ ਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸਾਲਾਹੀਐ ਭਾਗਾ ਰਤੀ ਚਾਰਿ॥
 ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਤਿਤੁ ਸਚੈ ਦਰਬਾਰਿ॥

ਇਹ ਕੇਵਲ ਔਰਤ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਅੰਦਰ ਭਰੂਣ ਨੂੰ ਪੋਸ਼ਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸੰਗਤ ਉਹ ਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਿਆਂ/ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੀਚ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਨਾਨਕ, ਕੇਵਲ "ਸੱਚਾ ਪੁਰਖ" ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਔਰਤ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ, ਅਜਿਹੇ ਚਿਹਰੇ ਸੱਚੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨ ਹੋਣਗੇ। (SGGS, M 1, ਪੰਨਾ 473)

ਇਸ ਭਜਨ ਨੇ ਪੁਰਖ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਰਦਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ/ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ-ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਔਰਤ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਧੁਰਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ "ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ" ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਔਰਤ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧੀਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਣ।

ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਜਮਹੂਰੀ ਕਲੀਸਿਯਾ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਕੁਆਰੀਆਂ, ਵਿਆਹੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

2. ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ:

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਮੱਤਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਜਾਂ ਅਛੂਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੂਦਰਾਂ ਜਾਂ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ (ਸੂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਅਛੂਤਾਂ) ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਇਕਮੁੱਠਤਾ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥

ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਿਰ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥

ਜੇ ਨੀਚ ਵਰਗ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਨੀਵੇਂ ਹਨ; ਨਾਨਕ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੁਲੀਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (SGGS, M 1, p. 15)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ:

ਸਭੁ ਕੇ ਉਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦਿਸੈ ਕੋਇ॥

ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੀ ਭਾਂਡਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੋ, ਕੋਈ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਕੋ ਘੁਮਿਆਰ (ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ) ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। (SGGS, M 1, ਪੰਨਾ 62)

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੁਛੁ ਜਾਤਿ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ॥

ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਪਛਾਣੋ, ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗ ਜਾਂ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝੋ; ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਮਾਤਾਂ ਜਾਂ ਜਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ (SGGS, M 1, p. 349)

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਲੰਗਰ (ਸਮੁਦਾਇਕ ਰਸੋਈ) ਅਤੇ ਪੰਗਤ (ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਲਈ) ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਆਪ ਹੀ ਮਿਟਾ ਲਏ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਈ।

3. ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਬਰਾਬਰੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮੋਤੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਸਲ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਪਾਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਸਿੱਖ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ) ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਾਵਿਕ ਭਜਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ) ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ (ਸੇਵਾ) ਨੂੰ 'ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ' ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚਾ ਵਪਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨਸਲ, ਜਾਤ, ਨਸਲ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ "ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤੀ ਮਹਤੁ (ਹਵਾ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ)" ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਇਸ ਸੁਨੇਹੇ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਪਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।

7.7.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ

1. "ਸਭੁ ਕੇ ਉਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦਿਸੈ ਕੋਇ॥" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸੋ।

.....

.....

.....

7.8 ਸਿੱਟਾ:

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 15^{ਵੀਂ} ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਨਿਰੀਖਕ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਖੁਬੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਉਦਾਰ ਸੋਚ, ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸ਼ਾਸਕ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਭੂਮਿਕਾ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਿਚੋੜ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਆਂ, ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈਚਾਰਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ।

7.9. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

7.9.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੋ।
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਓ।
3. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ?

7.9.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?
2. ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਸਨ?

3. ਔਰਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

7.10. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. Baldev Singh. Nankian Philosophy (Gurmat). Published 2015. Sikh Book Club.
2. Universal Relevance of Guru Nanak's Teachings. Proceedings of Fourth Canadian Punjabi Conference (Celebrating 550th Birth Anniversary of Guru Nanak Dev Ji), Punjabi Heritage Foundation of Canada, Ottawa, 6 July, 2019.
3. Gurtej Singh. Political Ideas of Guru Nanak. In: Sikhism: Its Philosophy and History. Edited by Kharak Singh & Daljit Singh, IOSS Chandigarh, 1997, pp. 176-184.
4. Sher Singh. Gurmat Darshan (Punjabi). Shiromani Gurdwara Parbandak Committee (SGPC), Amritsar, 1962, p. 47.
5. Kapur Singh. Preface to Prasarparsana. Hind Publishers, Jalandhar, 1959, p.12
6. MM Alimardi. God in Sikhism. Religious Inquiries 2013, Vol. 2(4), 77-92.
7. Bhai Harbans Lal & Roshan Attrey, Guru Nanak's Religious Pluralism and Sri Guru Granth Sahib. Published by Guru Nanak Foundation, New Delhi, 2019

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 8: ਐਮਐਨ ਰਾਏ: ਰੈਡੀਕਲ ਹਿਊਮੈਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

ਸੰਰਚਨਾ:

- 8.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼
- 8.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ
- 8.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 8.3. ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ
- 8.4. ਲਿਖਤਾਂ
 - 8.4.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I
- 8.5. ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ
 - 8.5.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II
- 8.6. ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ
 - 8.6.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III
- 8.7. ਸਿੱਟਾ
- 8.8. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 8.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 8.8.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
- 8.9. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

8.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- MN ਰਾਏ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ।
- ਰੈਡੀਕਲ ਹਿਊਮਨਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ।
- ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਬਾਰੇ ਐਮਐਨ ਰਾਏ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਣਨ ਲਈ।

8.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਰਾਜ, ਲੋਕਤੰਤਰ, ਮਾਰਕਸਵਾਦ, ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ, ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ

8.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ - ਐਮਐਨ ਰਾਏ ਦਾ ਜਨਮ 1887 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਲੈਨਿਨ, ਟ੍ਰਾਟਸਕੀ ਅਤੇ ਸਟਾਲਿਨ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਆਸੀ ਕਰੀਅਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਔਰਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਰਾਏ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ 1919 ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ। ਰਾਏ ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਵੱਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਮਰਪਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖੁੱਲੇਪਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਏ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਸਲੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਨੈਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ। ਰਾਏ ਨੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਮੈਕਸੀਕਨ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸਨ।

8.3 ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ- ਮਾਨਬੇਂਦਰ ਨਾਥ ਰਾਏ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ; ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ, ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪਰੇ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਫਸੋਸਜਨਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿਰਫ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰਾਏ ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਝਿਜਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਐਲਨ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਅਤੇ ਦਲੀਲਕਾਰੀ ਹੁਨਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਏ ਨਾਲ ਜਾਣਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਜ਼ਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਝਿਜਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਜੀਵਨ ਉਸਦੇ ਕੈਰੀਅਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸਕੂਲੀ ਬੱਚੇ ਵਜੋਂ, ਨਰਿੰਦਰ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਬੰਗਾਲ ਪਿੰਡ ਉਰਬਲੀਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੁਜਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸਦੇ ਨਿਡਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਰਿੰਦਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਰਮਾ, ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ ਅਤੇ ਫਿਲੀਪੀਨਜ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ, ਨਰਿੰਦਰ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਮਾਨਬੇਂਦਰ ਨਾਮ ਅਪਣਾਇਆ ਨਾਥ ਰਾਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਰਾਏ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਫਰਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਹਿੰਸਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ, ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਹਿਲੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿੱਚ ਮਾਈਕਲ ਬੋਰੋਡਿਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮਾਸਕੋ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ "ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ" ਕਿਹਾ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸੀਡੀਅਮ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਪੂਰਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ 1926 ਵਿੱਚ ਚੀਨ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਵਜੋਂ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। 1928 ਵਿੱਚ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਨਾਲ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਠਹਿਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਏ 1930 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ — ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ। ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਵੇਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ, ਉਹ ਮੁੜਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਨ, ਵਿਚਾਰਾਂ, ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭੇਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਲੱਖਾਂ ਸਾਥੀ ਦੇਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਕੁਝ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ, ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਏ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਯੁੱਧ ਕਾਰਨ ਆਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ

ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਲਈ, ਸੰਘਰਸ਼ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਅਤੇ ਫਾਸ਼ੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਬਕਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਸੀ।

1940 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਰੈਡੀਕਲ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਵੱਖ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਐਕਸ਼ਨ ਦਾ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਸਿਸਟਮ-ਬਿਲਡਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਤਨ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਸਮਾਜਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਫੈਲਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਦਾ 1948 ਵਿੱਚ ਰੈਡੀਕਲ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਜੂਨ 1952 ਨੂੰ, ਉਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਹਾਦਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਰੰਗ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਨਵਰੀ 1954 ਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

8.4 ਲਿਖਤਾਂ:

1. ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ- 1922
2. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ- 1929
3. ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੂਮਿਕਾ- 1939
4. ਬਰਬਰਤਾ ਤੋਂ ਸਭਿਅਤਾ ਤੱਕ 1940
5. ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤਾਤ 1944
6. ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਇਨਕਲਾਬ- 1946
7. ਨਿਊ ਓਰੀਐਂਟੇਸ਼ਨ- 1946
8. ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਤੋਂ ਪਰੇ- 1947
9. ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ- ਇੱਕ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ (1947)
10. ਤਰਕ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ- 1952

8.4.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਐਮ ਐਨ ਰਾਏ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

2. ਐਮ ਐਨ ਰਾਏ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।

8.5 ਰੈਡੀਕਲ ਹਿਊਮੈਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਧਾਰਨਾ- ਮਾਨਬੱਦਰ ਨਾਥ ਰਾਏ ਇੱਕ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ-ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਿੰਤਕ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਆਰਥੋਡਾਕਸ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ, ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਨਵੇਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਜਾਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਰੈਡੀਕਲਵਾਦ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। "ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ" ਸ਼ਬਦ ਲਾਤੀਨੀ ਸ਼ਬਦ "ਹਿਊਮੈਨਸ" ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸੋਚਣ ਦੇ ਇੱਕ ਢੰਗ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਕੂਲਾਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ, ਪੂਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਮਨੁੱਖ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵੱਲ ਬੇਅੰਤ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ ਤਰਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਘਾਟ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਐਮਐਨ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਰਾਏ ਸਰਪਲੱਸ ਮੁੱਲ, ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦ, ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ, ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਰਣਾਇਕਤਾ ਦੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਨਵੇਂ, ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਹਰ ਵਕੀਲ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਰਾਏਜ਼ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੱਕ ਸੰਸਦੀ

ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿਊ ਹੰਮਨਿਜ਼ਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਾਏ ਨੇ "ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ, ਤਰਕ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦ, ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ" ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ "ਨਿਊ ਮਾਨਵਵਾਦ" ਜਾਂ "ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ" ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਵਿਗਿਆਨਕ ਜਾਂ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਰੈਡੀਕਲ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਉਦਾਰਵਾਦ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਟੁੱਟ ਮਾਨਵਵਾਦ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮਾਨਵਵਾਦ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਐਮ.ਐੱਨ. ਰਾਏ ਦਾ ਰੈਡੀਕਲ ਜਾਂ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੂੰ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨਾਲ ਬਦਲਣ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ। ਰਾਏ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਰਸ਼ਨ ਜੋ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਰਾਏ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਰਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਭਿਅਕ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰੇਗਾ। ਰਾਏ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਬੇਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਰਾਏ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨੂੰ ਯੂਟੋਪੀਅਨ ਵਜੋਂ ਲੇਬਲ ਦੇ ਕੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਏ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਨਵੇਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ। 1940 ਅਤੇ 1947 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਐਮਐਨ ਰਾਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸਮਝਿਆ ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਤੋਂ ਅਟੁੱਟ ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਨਵਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਊ ਹਿਊਮੈਨਿਜ਼ਮ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿੱਚ, ਰਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਪੈਂਤੜੇ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਰਕ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸਨ। ਰਾਏ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਭਿਆਸ ਅਧਿਕਤਮ "ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ" ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

- **ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ-** ਉਹ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬੁਨਿਆਦ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਰਥਿਕ ਨਿਰਣਾਇਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਕੌਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ? ਉਸ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਆਰਥਿਕ ਨਿਰਧਾਰਨ' ਅਤੇ 'ਸਰਪਲੱਸ ਮੁੱਲ' ਬੇਕਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ, ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਸਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ" ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ 'ਸਿਆਸੀ ਦਬਦਬਾ', 'ਰੈਜ਼ੀਮੈਂਟੇਸ਼ਨ', ਅਤੇ 'ਆਰਥਿਕ ਗ਼ੁਲਾਮੀ' ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ।
- **ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਮਾਡਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ-** ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਇੱਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ, ਤਰਕਹੀਣ ਸੋਚ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ, ਛੋਟੇ ਪੈਮਾਨੇ, ਝੌਂਪੜੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ, ਦੀ ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਦੁਆਰਾ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- **ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਖੰਡਨ-** ਉਹ ਸੰਸਦੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ। ਉਸਨੇ ਪਾਰਟੀ ਘੱਟ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੇਠ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- **ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ-** ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ, ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੱਧਕਾਲੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੋਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।
- **ਫਾਸੀਵਾਦ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ -** ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤਿ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਹ ਫਾਸੀਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਰੋਧੀ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਫਾਸੀਵਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ।

ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤ-

- **ਆਜ਼ਾਦੀ**

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧ-ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁੱਲ ਹੈ। ਰਾਏ ਦਾ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵ ਹੈ। ਰਾਏ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇੱਕ "ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅਵਸਥਾ" ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

• ਨੈਤਿਕਤਾ

ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਦੋ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸੰਕਲਪ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹਨ। ਰਾਏ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਜਾਂ ਵਰਗ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖਜਾਤੀ ਨੂੰ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ "ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮਾਪ" ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਲਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ, ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਹਿਹੋਂਦ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

• ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੁਭਾਅ

ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਨ।

• ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਕਰੋ

ਰਾਏ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਰਾਏ ਫਾਸ਼ੀਵਾਦ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ, ਅਤਿ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ, ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ "ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਤਰਕਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ" ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਪਾਰਟੀ-ਮੁਕਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਇਸਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ "ਪਾਵਰ ਰਾਜਨੀਤੀ" ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ।

• ਬਹੁਲਵਾਦੀ ਸਮਾਜ

ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਅਖੰਡ ਪਹੁੰਚ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ

ਸੀ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।

- **ਪਾਰਟੀ ਘੱਟ ਲੋਕਤੰਤਰ**

ਰਾਏ ਅਤਿਅੰਤ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ, ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਮਾਤ ਜਾਂ ਕੁਲੀਨ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਕੋਲ ਉਹਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੋਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ। ਐਮਐਨ ਰਾਏ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਪਾਰਟੀ ਲੈਸ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਹੇਠਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

8.5.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਕੀ ਹੈ?

2. ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

8.6 ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ਐਮਐਨ ਰਾਏ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਘਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਜਾਤੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ, ਲੋਕ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਜਾਂ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਰਾਹਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰੱਬ ਵਰਗੀ ਅਲੌਕਿਕ ਏਜੰਸੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਨੁੱਖ ਆਖਰਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਭਰਮ ਛੱਡਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ

ਇੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਦਰੋਹ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਆਧੁਨਿਕ ਸਭਿਅਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਏ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਇੱਕ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰੇਗਾ, ਇੱਕ ਜੋ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਿਸਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ।

ਰਾਏ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਲੋਬਲ ਪਰਿਪੇਖ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਕੌਮ ਜਾਂ ਇੱਕ ਵਰਗ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਨਵੇਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਾਨਵਵਾਦ ਹੈ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਜਰਬੇ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਫੈਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਨਵਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਮੰਡਲ ਦੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਕਤ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਮੂਹ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਫਾਸ਼ੀਵਾਦ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੌਮ ਜਾਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਗੁਆਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਰਾਏ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੌਜੂਦਾ ਯੁੱਗ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਜਾਂ ਵਰਗ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਹਉਮੈ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਰਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਮਤਕਾਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਰਾਏ ਨੇ ਅਖੌਤੀ "ਇਨਕਲਾਬ" ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਰਾਏ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਮਾਤੀ ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਹਿੰਸਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ, ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਲਟ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤਕਨੀਕ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਮੱਧਵਰਤੀ ਅਤੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਦਿਅਕ ਰਣਨੀਤੀ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਰੋਈ, ਜੋ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਾਏ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਚਾਨਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਫੌਜੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਧਿਆਪਨ ਦੁਆਰਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ।

ਰਾਏ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ

ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਰਾਏ ਦੀ ਰੈਡੀਕਲ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸਨੇ "ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।" ਉਸਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਸਹਿਕਾਰੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀਆਂ ਚਰਮ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਸਹਿਕਾਰੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰੇਗਾ। ਰਾਏ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਦੇ ਗਠਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਵੈਇੱਛਤ ਸਹਿਯੋਗ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਸੰਗਠਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ " ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਕੱਟੜ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਰਾਏ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਵਾਇਤੀ ਸੰਸਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਰਾਏ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਜਮਹੂਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਜਮਹੂਰੀ ਕੇਂਦਰੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ, "ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਵੀ ਕੀਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਸਗੋਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਰਕਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਰਹਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਮਐਨ ਰਾਏ ਦੇ ਇੱਕ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ। ਉਸਨੇ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰਾਇਣ ਦੇ ਪਾਰਟੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰਮਨਪਿਆਰੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਗਲਪ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਖੋਖਲੇਪਣ ਅਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਜੋ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਾਏ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਟੀਚਾ ਹਰ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੇਈਮਾਨ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸੱਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਏ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਦੀ ਦੌੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਈ ਪਾਰਟੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਸੱਚੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਗਠਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਢਾਂਚਾਗਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਸੱਤਾ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਰਾਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗਠਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਰਾਏ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਮਹੂਰੀਅਤ, ਸਥਾਨਕ ਸਹਿਕਾਰੀ ਕਾਮਨਵੈਲਥਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨੈਟਵਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਹਾਰਕ ਹੋਵੇਗੀ, ਰਵਾਇਤੀ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ, ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਵੋਟਰ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਕੇ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਪੂਰੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗਠਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਲੋੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਆਮ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚ ਬੌਧਿਕ ਮਿਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਚਲਾਕ ਡੇਮਾਗੋਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣਗੇ। ਰਾਏ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਚੋਣਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਭਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਪਲਬਧ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉੱਚ ਨੈਤਿਕ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਚੋਣਵੇਂ ਅਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇਵੇਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਰਾਏ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਖਰੜੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਢਾਂਚਾਗਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਧਾਰਤ ਕੀਤਾ। ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਭਾਗ 1 ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਸਰਵਉੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਜਾਂ ਸੋਧਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿੱਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਰਥਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਜਨਮਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਅਤੇ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਘੀ ਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਖਰੜੇ ਵਿੱਚ, ਰਾਏ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ:

a) **ਲੋਕ ਕਮੇਟੀਆਂ:** ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲਣਗੇ। ਲੋਕਲ ਲੋਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਨਗੇ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਪਾਰਟੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਚਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇੱਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਕਸਬਾ ਜੋ ਬਾਲਗ ਫ੍ਰੈਂਚਾਇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਾਲ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (18 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ)। ਹਰੇਕ ਲੋਕ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕੁੱਲ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ (1/5) ਹੋਵੇਗਾ। ਰਾਏ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਵਿੰਸ਼ੀਅਲ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਫੈਡਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਲਈ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕਰਨਾ, ਫੈਡਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਵਿੰਸ਼ੀਅਲ ਪੀਪਲਜ਼ ਕੌਂਸਲ ਤੋਂ ਸਬੰਧਤ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਜਾਂ ਉਚਿਤ ਸੂਬਾਈ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਮੇਟੀਆਂ। ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵੀ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਜਾਂ ਵਿਧਾਨਕ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਰਾਏਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਗੀਆਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

b) **ਪ੍ਰੇਵਿੰਸ਼ੀਅਲ ਪੀਪਲਜ਼ ਕੌਂਸਲ :-** ਹਰੇਕ ਸੂਬੇ ਦੀ ਇੱਕ ਸੂਬਾਈ ਪੀਪਲਜ਼ ਕੌਂਸਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਚੋਣ ਸੂਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਵੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਫੈਡਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਸੂਬੇ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੂਬਾਈ ਕੌਂਸਲ ਵੀ ਬਣਾਏਗੀ। ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੌਂਸਲ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਪ੍ਰੇਵਿੰਸ਼ੀਅਲ ਪੀਪਲਜ਼ ਕੌਂਸਲ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵੀ ਕਰੇਗੀ।

c) **ਸੁਪਰੀਮ ਪੀਪਲਜ਼ ਕੌਂਸਲ :-** ਰਾਏ ਨੇ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਘੀ ਸੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਗਠਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਸਾਰਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੂਬੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਫੈਡਰਲ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਰਾਏਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ, ਰਾਜ

ਦੀ ਕੌਸਲ ਅਤੇ ਫੈਡਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਪੀਪਲਜ਼ ਕੌਸਲ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਸਮੁੱਚੇ ਵੋਟਰ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨਗੇ, ਜੋ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀ ਕੌਸਲ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ।

d) **ਫੈਡਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ** : - ਇਹ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਫੈਡਰਲ ਯੂਨੀਅਨ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਹਰ ਪੰਜ ਲੱਖ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਲਗ ਫ੍ਰੈਂਚਾਇਜ਼ੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿਮਾਹੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 'ਤੇ, ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੰਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੂਬਾਈ ਕੌਸਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੱਦੇ ਫੈਡਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਸੰਘੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੁਪਰੀਮ ਪੀਪਲਜ਼ ਕੌਸਲ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵੱਲੋਂ ਜਵਾਬਦੇਹ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫੈਡਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਦੀ ਕੌਸਲ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਰਾਜ ਦੀ ਕੌਸਲ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਸੂਬਾਈ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਹਰੇਕ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਾਲ। ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਚਿਕਿਤਸਕ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਨਿਆਂ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਰਾਜ ਦੀ ਕੌਸਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਲਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ, ਮੈਡੀਕਲ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰੇਗਾ। ਰਾਏ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ, ਮੁਢਲੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ, ਸੜਕਾਂ, ਜਨਤਕ ਪਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਸਵੱਛਤਾ ਦੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਹੋਣਗੇ।

8.6.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1. ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਬਾਰੇ ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

8.7 ਸੰਖੇਪ

ਰਾਏ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਮਾਡਲ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀਜਨਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵੱਲ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਨੁੱਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਸਮੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਜਮਹੂਰੀ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਉਸਦੇ ਘੋਸ਼ਿਤ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦੱਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਗੁਣਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਹ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਸ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ 'ਤੇ ਅਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਲਤਾੜਿਆ। ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ "ਭਾਈਚਾਰਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ" ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਭਾਈਚਾਰਾ ਜਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਨਤਾ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਏ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਸਟਮ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ, ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ-ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕਤਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

8.8. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

8.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- 1 ਐਮ ਐਨ ਰਾਏ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- 2 ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
- 3 ਰੈਡੀਕਲ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- 4 ਐਮ ਐਨ ਰਾਏ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

8.8.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- 1 ਐਮ ਐਨ ਰਾਏ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖੋ।
- 2 ਐਮ ਐਨ ਰਾਏ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- 3 ਪਾਰਟੀ ਘੱਟ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਬਾਰੇ MN ਰਾਏ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- 4 ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਬਾਰੇ ਐਮ ਐਨ ਰਾਏ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

8.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. John Patrick Haithcox, Communism and Nationalism in India; M.N. Roy and Comintern Policy, 1920–1939. Princeton.
2. Karnik V.B. (1978), M.N. Roy: Political Biography. Bombay: Nav Jagriti Samaj.
3. Kaviraj, Sudipta. (1986) „ The Heteronymous Radicalism of M.N. Roy“ , in Thomas
4. Pantham and Kenneth L. Deutsch (eds) , Political Thought in Modern India, New Delhi: Sage Publications.
5. Mahakul B. K. (2005). "Radical Humanism of M.N. Roy," Indian Journal of Political Science, vol. 66, no. 3 (July 2005).
6. Ray Sibnarayan (1998)., In Freedom's Quest: Life of M.N. Roy (Vol. 1: 1887-1922). Calcutta: Minerva.
7. Ray, Sibnarayan (ed) (2000) Selected Works of M.N. Roy, 1917-1922, Vol. I, New Delhi: Oxford University Press.
8. Ray, Sibnarayan (ed) (2000) Selected Works of M.N. Roy, 1923-1927, Vol. II, New Delhi: Oxford University Press.
9. Roy, Samaren (1970), The Restless Brahmin: Early Life of M.N. Roy. Bombay: Allied Publishers.
10. Roy, M.N. (1920). The Future of Indian politics 1887-1954, London: R. Bishop.
11. Roy, M.N. (1923). „ Definition of Swaraj“ , The Vanguard of the Indian Independence, II(3[11April]).

12. Roy.M.N. (1947). New Humanism: A Manifesto, Calcutta: Renaissance publishers.
13. Roy.M.N. (1971). India in Transition, Bombay: Nachiketa Publications.
14. Sharma, B.S. (1965). The Political Philosophy of M.N. Roy. Delhi, National Publishing House.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 9: ਐਮ ਕੇ ਗਾਂਧੀ: ਰਾਜ, ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਧਾਰਨਾ, ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ਸੰਰਚਨਾ:

- 9.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼
- 9.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ
- 9.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
- 9.3. ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ
- 9.4. ਰਾਜ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ
 - 9.4.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I
- 9.5. ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
 - 9.5.1. ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਢੰਗ
 - 9.5.2 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II
- 9.6. ਬਿਊਰੀ ਆਫ਼ ਐਂਡ ਐਂਡ ਮੀਨਜ਼
 - 9.6.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III
- 9.7. ਸਿੱਟਾ
- 9.8. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 9.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
 - 9.8.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
- 9.9. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

9.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਇੱਕ ਚੁੱਪ, ਅਹਿੰਸਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।

9.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਰਾਜ, ਅਹਿੰਸਾ, ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ, ਅਸਹਿਯੋਗ, ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਅੰਦੋਲਨ

9.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਮੋਹਨਦਾਸ ਗਾਂਧੀ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਲਗਾਇਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦਾ ਨਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਡ੍ਰਾਈਵਿੰਗ ਫੋਰਸ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਰਾਜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਰਾਜਕਤਾਵਾਦੀ ਝੁਕਾਅ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਸੀ।

9.3. ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ

2 ਅਕਤੂਬਰ, 1869 ਨੂੰ, ਮੋਹਨਦਾਸ ਕਰਮਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪੋਰਬੰਦਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬੰਬਈ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਤੱਟਵਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਰਮਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪਤਨੀ ਪੁਤਲੀਬਾਈ ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਮੋਹਨਦਾਸ ਡਾਕਟਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲਾਅ ਸਕੂਲ ਚੁਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੋਹਨਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਗਾਂਧੀ ਸਤੰਬਰ 1888 ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1891 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਲਾਅ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੈਰਿਸਟਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਕੋਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਫਰਮ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀ ਮਿਸਟਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਬੋਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਸ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 1895 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿਚ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਥੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਠੋਰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਕੱਟੜਤਾ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ, ਨਿਯਮ ਦਾ ਇੱਕ ਸੈੱਟ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਈ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕਜੁਟ ਹੋਣਾ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਇਕੱਠ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਨਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੇਤਾ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੀ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਉਸ ਕੋਲ "ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ" ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਇੱਕ ਅਹਿੰਸਕ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਣਗਿਣਤ ਅਨੁਚਿਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਪਮਾਨ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਡੱਚਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਜੰਗ ਛਿੜ ਗਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ "ਬੋਅਰ ਯੁੱਧ" ਦਾ ਨਾਮਕ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਰਥਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰੀ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਖਰਕਾਰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਕਹਿਣਗੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਅਲਵਿਦਾ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬੇਵੀ ਦੇ ਕੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਦਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇਤਾ, ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ, ਨੇ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ

ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਹ 1914 ਸੀ ਕਿ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਉੱਥੇ 20 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਹੇ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ। ਚੰਪਾਰਣਿਆ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਨੇਪਾਲ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਲ ਰੰਗ ਦੀ ਖੇਤੀ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਲਾਂਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੰਪਾਰਣਿਆ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਧਰਨੇ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਚੰਪਾਰਣਿਆ ਗਏ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਬਦਸਲੂਕੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ " ਚੰਪਾਰਣਯ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ" ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। " ਚੰਪਾਰਣਯ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ" ਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਾਬਰਮਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਚੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨਗੇ। ਜੋ ਉਸਨੇ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਠਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਸਲੂਕ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਚੀਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਰਸਾਲਿਆਂ "ਹਰੀਜਨ " ਅਤੇ "ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ" ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਵਿਦਰੋਹ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੋਕਮਾਨਿਆ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1920 ਵਿੱਚ ਤਿਲਕ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਮਰਪਿਤ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰੀਲੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਆਖਰਕਾਰ 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤੀ ਤਿਰੰਗਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਂਜ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਔਕੜਾਂ ਝੱਲਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਦੋ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼,

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਦੰਗੇ ਭੜਕ ਗਏ। ਦੇਵਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਿਆਪਕ ਹਿੰਸਾ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ, ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਭੀਖ ਮੰਗੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਬੇਤੁਕੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖਿਆ। ਇਕਸੁਰਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ 30 ਜਨਵਰੀ 1948 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਭਾ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੇ ਰਾਮ ਉਸਦਾ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ। ਮਹਾਨ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੱਚ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਅਹਿੰਸਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਮਨੁੱਖ, ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੀਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਹੈ ਉਸ ਰਾਹ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਲਿਖਤਾਂ

1. ਹਿੰਦ ਸਵਰਾਜ-1909
2. ਸੱਚ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-1929
3. ਸਿਹਤ ਦੀ ਕੁੰਜੀ-1948

9.4 ਰਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ:

ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਇੱਕ ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ 'ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸਵੈਇੱਛਤ ਯਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਵੇ। ਉਹ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰਕੇ ਆਸਟੀਨੀਅਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੀਮਤ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ

ਅਜਿਹੇ ਕਰਤੱਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਧਾਰਨ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਿ "ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਗਿਣਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ" ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਗਾਂਧੀ ਅਕਸਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸਤਾਰ ਬਾਰੇ ਸੰਦੇਹਵਾਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਯੋਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿੰਸਕ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ। ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣਗੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਸੂਬੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਚੁਣਨਗੇ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ 'ਤੇ ਦੋ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ: ਪਹਿਲਾ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਮਿੱਥ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜਦੋਂ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਏ ਹੋਵੇ। ਦੂਜਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ਰਮਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ "ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਦਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ" ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀਵਨ ਇੰਨਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਅਰਾਜਕਤਾ ਹੈ ਜੋ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਮਾਜ ਸੇਵਕਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਿਮਾਰੀ ਵਜੋਂ ਵੇਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਲਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕ ਵਿਚਕਾਰ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਪੈਸਿਵ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਟਰੱਸਟੀਸ਼ਿਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਸ਼ਟ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹੋਰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਅਨੰਦ, ਅਤੇ

ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਟਰੱਸਟੀਸ਼ਿਪ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਰਾਸਤੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ, ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਬਿਨਾਂ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ, ਅਤੇ ਉੱਚ ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਾਜ, ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, ਸਮਾਜਵਾਦ, ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ, ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਬਣਾਉਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਵਰਾਜ, ਇੱਕ ਉਲਝਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ "ਆਜ਼ਾਦੀ" ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸ਼ਬਦ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਉਲਟ ਸਵੈ-ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਯੰਤਰਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਾਜ, ਜੋ "ਸਵੈ-ਨਿਯਮ" ਜਾਂ "ਸਵੈ-ਨਿਯੰਤਰਣ" ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ: ਪਹਿਲੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਗੁਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਗੁਣ ਸੀ। ਪ੍ਰੈਸ, ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ, ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੀਸਰਾ, ਇਸਨੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਹਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਅਤੇ ਸਮਰਥਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ "ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ" ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ "ਸਵਰਾਜ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੁਰੀ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸੋਚਣ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਕੋਲ ਅਸੀਮਤ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿ ਇਸਦੇ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਬੰਧਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਾਜ ਨੇ ਜਮਹੂਰੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਸਲੀ ਸਵਰਾਜ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਵਰਾਜ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਾਂਚਣ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੀਨ ਦੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗਾਂਧੀ, ਹਰੇ ਵਾਂਗ, ਰਾਜ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਦੋਵਾਂ ਲਈ, ਟੀਚਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਹੱਥੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਫੈਦ-ਕਾਲਰ ਅਤੇ ਨੀਲੇ-ਕਾਲਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਸਵਰਾਜ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰੇਗਾ ਜਦੋਂ ਇਸਦੀ

ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਥਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਲੇਟੋ, ਪੇਨ ਅਤੇ ਜੇਐਸ ਮਿੱਲ ਵਾਂਗ, ਜਮਹੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਣ ਅਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ " ਸਵਰਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਥੰਮ੍ਹਾਂ " ਨੂੰ (ਏ) ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਦਭਾਵਨਾ, (ਬੀ) ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ , ਅਤੇ (ਸੀ) ਭਾਰਤੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ। ਤਿਲਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿੱਚ , ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਸਵਰਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

9.4.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਵਰਾਜ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ।

9.5 ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ:

ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਢੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਇਹ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ, ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਆਤਮ-ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ, ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਿਆਲਤਾ, ਧੀਰਜ, ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਲਈ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਸਾ ਡਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੈ, ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਮੰਤਰ "ਚੰਗਿਆਈ ਨਾਲ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਵਿਰੋਧ" ਕਰਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਤਾਕਤ ਇੱਕ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸਹਿਮ ਦੁਆਰਾ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਹਾਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪਿਆਰ, ਆਪਸੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬੁਰਾਈ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗਾਂਧੀ ਇਸ

ਕਹਾਵਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ, " ਸੱਤਿਆ ਨਾਲ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹੋ।" ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ, ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਨ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਨੈਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੀ ਉਮੀਦ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਉਤਮਤਾ ਦੀ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਮਾਨਤਾ ਦੁਆਰਾ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।

9.5.1 ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਢੰਗ

ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹੀਆਂ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵੀ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਨਾਫ਼ਰਮਾਨੀ, ਇੱਕ ਅਰਥ ਵਿੱਚ, ਇਸਦੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਾਧਨ ਵਰਤ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ।

1. **ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ:** ਇੱਕ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਗੱਲਬਾਤ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਭੁੱਖਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਹੀ ਸੀ।
2. **ਹੜਤਾਲ:** ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗਲਤ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਹ ਅਹਿੰਸਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕੁਦਰਤ ਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਕੰਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਦੁੱਧ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਪਲਾਈ, ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਭੋਜਨ, ਕੱਪੜੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੈਨੇਟਰੀ ਹਾਊਸਿੰਗ ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਲਈ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ।
3. **ਹਰਤਾਲ (ਆਰਜ਼ੀ ਹੜਤਾਲ):** ਹਰਤਾਲ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਰਣਨੀਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਕੰਮ ਰੁਕਣ ਜਾਂ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਣ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕਥਿਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਟੀਚਾ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਹੜਤਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

4. **ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਰਚ:** ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਰਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਨੁਕੂਲ ਜਨਤਕ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਰਚਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
5. **ਹਿਜਰਤ (ਪ੍ਰਵਾਸ):** ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਿਜਰਤ ਉਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਵੈਇੱਛਤ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿਜਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
6. **ਪਿਕਟਿੰਗ (ਧਰਨੇ):** ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਜੋ ਅਕਸਰ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਪਿਕਟਿੰਗ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਹਿੰਸਕ ਪਿਕਟਿੰਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹ ਦੀ ਇੱਕ ਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਿਸਮ ਅਹਿੰਸਕ ਪਿਕਟਿੰਗ ਹੈ।
7. **ਬਾਈਕਾਟ:** ਗਾਂਧੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਬਾਈਕਾਟ . ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ, ਬਾਈਕਾਟ ਉਹਨਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਮਾਲ ਤੋਂ ਬਚਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਵਲ ਨਾਫ਼ਰਮਾਨੀ ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਬਾਈਕਾਟ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਫੌਜੀ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
8. **ਅਸਹਿਯੋਗ:** ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬੁਨਿਆਦ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਅੰਦੋਲਨ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਅਤੇ ਮਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੈਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਹਿੰਸਾ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੀ ਰਾਏ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਹਿੰਸਕ ਅਸਹਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਜਨਤਕ ਰਾਏ ਦੀ ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿ ਸਹਿਯੋਗ ਸਾਰੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਅਸਹਿਯੋਗ ਬੁਰਾਈ ਵਿੱਚ ਅਣਜਾਣੇ ਅਤੇ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਬੁਰਾਈ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਓਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਚੰਗੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।

9. **ਸਿਵਲ ਨਾਫ਼ਰਮਾਨੀ:** ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਅਨੁਚਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਅਵੱਗਿਆ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਕਾਨੂੰਨ ਰਹਿਤ ਜਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਿਵਲ ਅਵੱਗਿਆ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਵਲ ਅਵੱਗਿਆ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹਿਕ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਲਾਭਕਾਰੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਪੂਰਨ ਬਦਲ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿਵਲ ਅਣਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਨਿਰਧਾਰਤ ਟੀਚਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਹੀ ਰੂਪ ਸਿਵਲ ਅਵੱਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਲਾਗੂ।
10. **ਵਰਤ:** ਵਰਤ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਵਾਂਗ, ਗਾਂਧੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਵਰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੁਆਰਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖਿਅਕਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਅਥਾਹ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ 1924 ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ 21 ਦਿਨ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਰਾਮਸੇ ਮੈਕਡੋਨਲਡ ਦੇ "ਕਮਿਊਨਲ ਅਵਾਰਡ" ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਲਈ 1932 ਵਿੱਚ "ਫਾਸਟ ਟੂ ਡੈਥ" ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ 1933 ਵਿੱਚ ਆਗਾਖਾਨ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਣ ਲਈ 21 ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ 1939 ਵਿੱਚ "ਅਪਵਿੱਤਰ ਰਾਜਕੋਟ ਵਰਤ" ਵੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਥਿਆਰ ਮਰਨ ਤੱਕ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਈ ਇੱਕ ਪੂਰਵ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਵਿਕਲਪ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਉਪਾਅ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ, ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
11. **ਅੰਦੋਲਨ:** ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਅਗਲੀ ਅਹਿੰਸਕ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ, ਅੰਦੋਲਨ, ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਹਾਰਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਲਸੀ ਦੁਆਰਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਮੁੱਖ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਪੈਂਫਲਿਟ, ਲੈਕਚਰ ਅਤੇ ਨਾਅਰੇ ਦੀ ਕਾਢ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਜਨਤਕ ਚੈਨਲਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।

ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਚ, ਅਹਿੰਸਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਹਕੀਕਤ, ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਅਪੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੈਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਵੈ-ਸ਼ੁੱਧੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸੰਯੋਗ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ। ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ. ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸਾਨੂੰ ਜੀਣ ਅਤੇ ਮਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਮਲੇ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੰਤਰ-ਸਮੂਹ ਟਕਰਾਅ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

9.5.2 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. 'ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ' ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

2. ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

9.6 ਬਿਊਰੀ ਆਫ਼ ਐਂਡਸ ਅਤੇ ਮੀਨਜ਼: (ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ)

ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ 'ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਣ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਧਾਰਨਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਅੰਤਮ ਖਾਤਮਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਜੋ ਟਕਰਾਅ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਰੋਡ ਮੈਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੜਾਈ ਜਾਂ ਬੇਰਹਿਮ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਉਲਟ, ਸੰਘਰਸ਼ ਨਿਪਟਾਰਾ

ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜੇਤੂ ਜਾਂ ਹਾਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਹਿੰਸਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਅਰਥ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਅਰਥ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸੈੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ। ਇਹ ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਲਈ ਬੇਲੋੜੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਸਹਿਜੀਵ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

9.6.1 ਟਕਰਾਅ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਹੱਲ

ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ "ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਜਿਸ ਲਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ" (ਇੱਕ ਅੰਤ ਜੋ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ)। ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਰੁੱਖ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਬੀਜ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਓਨਾ ਹੀ ਅਟੁੱਟ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਬੀਜ ਅਤੇ ਰੁੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੈਤਾਨ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਬੀਜਦੇ ਹਾਂ ਉਹੀ ਵੱਢਦੇ ਹਾਂ। ਅਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗਾਂਧੀ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਬੇਲੋੜਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਇਸ ਅਧਿਕਤਮ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਹੈ ਕਿ "ਉਦੇਸ਼ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ," ਜਿਸਦਾ ਕੋਟਿਲਿਆ ਅਤੇ ਮੈਕਿਆਵਲੀ ਨੇ "ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ" ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ "ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ" ਅਤੇ "ਰਾਇਸਨ ਡੀਟੈਟ " ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੈਕਿਆਵਲੀ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧਨ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੈ, ਜੋ ਫਿਰ ਉੱਚੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਲਈ, ਟੀਚਾ ਸਤਿਆ, ਜਾਂ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀ ਅਹਿੰਸਾ, ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਟੀਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਜਾਇਜ਼

ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਸੱਤਿਆ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

9.6.2 ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ:

ਅਈਅਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਤਕਨੀਕੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੇ ਵੀ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਨੇਕ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਰੇ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਗਠਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ, ਕਰਮ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਸੋਧਿਤ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਲੋਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਅੰਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸੱਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਤਿ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਅਤੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸਾਪੇਖਿਕ ਸੱਚ ਦੇ ਮੁਖਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਰਣ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਸੱਤਿਆ, ਜਾਂ ਸੱਚ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਹਿੱਸਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ; ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪੂਰੀ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਾਪੇਖਿਕ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਵਾਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਹਿੰਸਾ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਅਹਿੰਸਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸੱਚ ਅਤੇ ਤੱਥ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਸੱਚ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਹਿੰਸਾ, ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ, ਸੱਚ ਦੇ ਖੋਜੀ ਜਾਂ ਸਤਿਆ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਰਗਰਮ ਵਿਰੋਧ, ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਸਤਿਆ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਵੋਦਿਆ, ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾਵਾਦੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਸੱਤਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਈਅਰ ਦੀ ਵਾਧੂ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ: ਗਾਂਧੀ ਰਸਕਿਨ ਦੀ ਅਨਟੂ ਦਿਸ ਲਾਸਟ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਪੁਲਿਸ ਉਸ ਡੋਮੇਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਕਿਰਿਆ

ਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੁਨਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਤਿਆ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਣਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ । ਅਹਿੰਸਾ; ਉਹ ਸਾਧਨ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖੋਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਭਿਅਕਤਾ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸਮਾਜ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ । ਪਵਿੱਤਰ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਦ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਦੇ ਵਿਅਰਥ ਆਚਰਣ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। "ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ 'ਸ਼ੁੱਧਤਾ' ਬਾਰੇ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ," ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, "ਸਾਡੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਵੀ ਡਰ ਅਤੇ ਕੰਬਣੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।" ਅਟੈਚਮੈਂਟ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿਸੇ ਦੇ ਟੀਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ 'ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਫੋਕਸ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਸਾਧਨ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਅੰਤਮ ਖਾਤਮਾ, ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੀ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਰੋਡਮੈਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ, ਕਠੋਰ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਉਲਟ, ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜੇਤੂ ਜਾਂ ਹਾਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਹਿੰਸਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਅਰਥ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਅਰਥ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਅਟੁੱਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਟੀਚਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗਾਂਧੀ ਸਵਰਾਜ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਅਹਿੰਸਾ ਵਰਗੇ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਅਤੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਸੰਜਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਅਹਿੰਸਕ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਬਣਨ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਰੇਖਾੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵੈਇੱਛਤ ਦੁੱਖ, ਸਵੈਇੱਛਤ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ

ਸਵੈਇੱਛਤ ਸਾਦਗੀ ਇਸ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

9.6.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1. ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?

2. ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

9.7 ਸਿੱਟਾ:

ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਹਿੰਸਕ ਵਿਰੋਧ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਲਈ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਦੇ ਸੱਤਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿਆਸੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਨੁਸ਼ਖਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਜੋਂ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਇੱਕ 'ਰੂਹ-ਰਹਿਤ ਮਸ਼ੀਨ' ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਤਿਆ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਵਾਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਰੋਧ ਲਹਿਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਮਾਰਟਿਨ ਲੂਥਰ ਕਿੰਗ, ਆਂਗ ਸਾਨ ਸੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕੀ ਦੀ ਮਿਆਂਮਾਰ ਫੌਜੀ ਜੰਟਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪੱਖੀ ਅੰਦੋਲਨ, ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰੰਗਭੇਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨੈਲਸਨ ਮੰਡੇਲਾ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ।

9.8 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

9.8.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਅੰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਐਮ ਕੇ ਗਾਂਧੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
4. ਐਮ ਕੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

9.8.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਐਮ ਕੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
2. ਐਮ ਕੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕੇ ਕੀ ਹਨ ?
4. ਅਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

9.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- Bandyopadhyaya, J., Social and Political Thought of Gandhi, Bombay, Allied Publishers, 1969.
- Bhattacharya, B., Evolution of the Political Philosophy of Gandhi, Calcutta, Calcutta Book House, 1969.
- Bhattacharya, S., Mahatma Gandhi: The Journalist, Bombay, Times of India Press, 1962.
- Bondurant, J. V., Conquest of Violence: The Gandhian Philosophy of Conflict, Berkeley, University of California Press, 1967.
- Chatterjee, P., Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse, Delhi, Oxford University Press, 1986.
- Dalton, D., India's Idea of Freedom, Gurgaon, Academic Press, 1982
- Heater, D., Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education, London, Orient Longman, 1990.

- Iyer, R. N., The Moral and Political Thought of Gandhi, Bombay, Oxford University Press, 1973.
- Mukherjee, S., Gandhian Thought: Marxist Interpretation, Delhi, Deep and Deep, 1991.
- Pantham, T and Deutsch, K., (ed), Political Thought in Modern India, New Delhi, Sage, 1986.
- Parekh, B., Gandhi's Political Philosophy, Notre Dame, Notre Dame University Press, 1989.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ V

ਕੋਰਸ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਯੂਨਿਟ 10: ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਦਕਰ: ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਸੰਰਚਨਾ:

1.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

1.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

1.3. ਲਿਖਤਾਂ

1.4 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1.5 ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

1.3.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1.4. ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਅ

1.5.2 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1.5. ਸਿੱਟਾ

1.6. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1.6.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1.6.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1.7. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

10.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ
- ਧਰਮ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਬਾਰੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਰਥਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ।

10.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਜਾਤ, ਵਰਣ, ਦਲਿਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਸਮਾਨਤਾ, ਸਮਾਜ।

10.2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ: ਭਾਰਤ ਰਤਨ ਡਾ. ਭੀਮ ਰਾਓ ਰਾਮਜੀ ਅੰਬੇਡਕਰ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਰਤੀ ਨਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਅਕਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ 14 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1891 ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਰਾਠੀ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਉਸ ਸਮੇਂ, ਅਛੂਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ) ਮਹੂ, ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਾਂਤ (ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਇੱਕ ਕਸਬਾ ਜਿਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਮਜੀ ਮਾਲੇਜੀ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਭੀਮਾਬਾਈ ਮੁਰਬਾਡਕਰ ਦੇ ਚੌਦਵੇਂ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਰਾਮਜੀ ਮਾਲੇਜੀ ਸਕੂਲ ਨੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਰੈਂਕ ਤੱਕ ਵਧਦੇ ਹੋਏ, ਮਹੂ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਸਲਈ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਸਕੂਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਦੂਜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾਈ ਤੋਂ ਪੀਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪਾਣੀ ਡੋਲ੍ਹਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਇਸ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਕੂਲ ਦਾ ਚਪੜਾਸੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣਾ ਪਿਆ; ਉਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ "ਚਪੜਾਸੀ ਨਹੀਂ, ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬਾਰਦਾਨੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪਈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜਾਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਕਲੰਕਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। 1894 ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪਰਿਵਾਰ ਸਤਾਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਮਾਸੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਭੈਣਾਂ (ਬਾਕੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ) ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਰੀਬ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਨੇੜਲੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬੀਏ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਬੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੜੇਦਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਯਾਜੀ ਰਾਓ ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਵਰਗੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਦਿੱਤੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਐਲ.ਐਸ.ਈ. ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਪੀ ਐਚਡੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜੌਹਨ ਡਿਵੀ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ। ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਕੀਤੀਆਂ। ਡਾ: ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ, ਪਾਲੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫਰੈਂਚ, ਜਰਮਨ, ਮਰਾਠੀ, ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਵਰਗੀਆਂ 9 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਰਿਕਾਰਡ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ।

1917 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਲਾਅ ਕਾਲਜ, ਸਿਡਨਹੈਮ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਫੈਕਲਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੜੇ ਦਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੰਬਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫੈਲੋ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀਆਂ: ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ; ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ: ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਅਤੇ ਹੱਲ; ਜਾਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ, ਸੂਦਰਾਂ, ਅਛੂਤਾਂ, ਵੀਜ਼ੇ ਦੀ ਉਡੀਕ, ਜਾਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਧੰਮ, ਹਿੰਦੂ ਦਰਸ਼ਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਪੇਪਰ, "ਮੁਕ ਨਾਇਕ" ਅਤੇ "ਜਨਤਾ" ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਲਿਤ ਸਮਾਜਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ 1924 ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ਼ਕ੍ਰਿਤ ਹਿਤਕਾਰਿਨੀ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦਲਿਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਸਦੇ ਨਾਅਰੇ "ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰੋ, ਏਕਤਾ ਕਰੋ, ਅੰਦੋਲਨ ਕਰੋ" ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਰਮਾਬਾਈ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦਾ 1935 ਵਿੱਚ ਲੰਮੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਵੀ ਉਸੇ ਸਾਲ ਇੱਕ ਬੇਧੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਲਈ ਨਵੀਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਖਰੜਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 29 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ 26 ਨਵੰਬਰ 1949 ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਖਰੜਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 6 ਦਸੰਬਰ, 1956 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਸ਼ੁਗਰ, ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਊਰੋਪੈਥਿਕ ਦਰਦ, ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

10.3 ਲਿਖਤਾਂ

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀਆਂ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ-1916
2. ਮੁਕ ਨਾਇਕ (ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ)-1920
3. ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ: ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਹੱਲ-1923
4. ਬਹਿਸ਼ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਰਤ (ਓਸਟਰਾਸਾਇਜ਼ਡ ਭਾਰਤ-1927)
5. ਜਨਤਾ (ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ)- 1930
6. ਜਾਤੀ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ-1936
7. ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਆਜ਼ਾਦੀ-1939
8. ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ -1940

9. ਰਾਨਾਡੇ, ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ- 1943
10. ਮਿਸਟਰ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਅਛੂਤਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ-1943
11. ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਛੂਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ-1945
12. ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ- 1945
13. ਰਾਜ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ- 1947
14. ਸ਼ੁਦਰ ਕੌਣ ਸਨ- 1948
15. ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬੇ ਵਜੋਂ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ- 1948
16. ਅਛੂਤ- 1948
17. ਬੁੱਧ ਜਾਂ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ- 1956
18. ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਧੰਮ- 1957

1.4 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

10.5 ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ਬੀ.ਆਰ.ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਇੱਕ ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬੁੱਧੀ, ਵਿਦਰੋਹ, ਦਰਸ਼ਨ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ, ਵਿਦਵਤਾ, ਲੇਖਣੀ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਮ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਹਾਰ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਦਰਜਾ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਦਰਜਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੁਦਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਧਾਰਨ ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਘਟਕੇ ਪੈਮਾਨੇ ਅਤੇ ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਵਧਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਜਾਤ ਲਗਾਤਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ

ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਜੇਤੀਬਾ ਫੂਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉਸਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੇਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਲੜੀਵਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਬਣ ਜਾਣ। ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਸ਼ਬਦ 'ਕਾਸਟਾਸ', ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਸ਼ੁੱਧ," ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸਤੋਂ "ਜਾਤ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਿਚੂਅਲ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਬਦ "ਵਰਣ," ਜਾਂ "ਰੰਗ" ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ "ਵਰਣ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਰ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਖਾਸ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਰ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਸਮੂਹ (ਵਰਣ) - ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਵਿਦਵਾਨ, ਅਧਿਆਪਕ, ਅਗਨੀ ਪੁਜਾਰੀ), ਕਸ਼ੱਤਰੀ (ਰਾਜੇ, ਯੋਧੇ, ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ), ਵੈਸ਼ (ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਕ, ਵਪਾਰੀ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ), ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ (ਕਾਰੀਗਰ, ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ)—ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਦਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਛੂਤ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼, ਜੰਗਲੀ ਕਬੀਲੇ ਅਤੇ ਚੰਡਾਲ (ਜਿਹੜੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇ ਕ੍ਰਿਆਕਰਮ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੇ ਸਨ) ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਅਨੇਕ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੈ।

ਆਰੀਅਨ, ਦ੍ਰਾਵਿੜ, ਮੰਗੋਲੀਆਈ ਅਤੇ ਸਿਥੀਅਨਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਕਬਾਇਲੀ ਰਾਜ ਸੀ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਦ, ਵਰਣ। ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ, ਜਮਹੂਰੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀਓ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮਨੁਸਮਰਿਤੀ, 200 ਅਤੇ 100 ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਠ, ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੀ ਮਿਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ

ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲੜੀਵਾਰ ਬਣਤਰ ਹੈ। ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਜਾਤੀ ਭੇਦਭਾਵ ਹਨ। ਚਮੜਾ ਕਾਮੇ, ਗਲੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮੇਚੀ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਮੇ, ਅਤੇ ਹੱਥੀਂ "ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ" ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਪ ਸਮੂਹ ਹਨ।

ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਦਕਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਉਦਯੋਗਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਰਾਪ ਅਤੇ ਬਿਪਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਲਿਤਾਂ, ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਉੱਨਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਦਰਜੇ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਜਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੋਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ-ਤਰਕਵਾਦੀ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ, ਮਨੁਸ਼ਮਿਤ੍ਰੀ ਬੁਰਾਈ, ਮੁਰਖਤਾ ਅਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਜਾਤੀਵਾਦ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਵਰਣ ਧਰਮ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਖਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੱਲ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ "ਨਿਆਂ" ਅਤੇ "ਉਪਯੋਗਤਾ" ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੜੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਜਾਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨੀਵਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਤ ਦਾ ਸਥਾਨ ਉਸ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜਾਤੀ ਦਰਜਾ ਪੂਰਵ-ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਨਮ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਜਾਂ ਕਿਸਮਤ ਦੁਆਰਾ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜਾਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਜਾਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇਸ "ਦੀਵਾਰ" ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਾਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ

ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਗੈਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਾ ਤਾਂ ਸਖਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਜੇ ਗੈਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬਚਾਅ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਾਤ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਜਨਮਦਾਤਾ ਕਿਹੜੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ਹਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਉੱਤਮਤਾ ਇਸ "ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਸਥਾ" ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ।

ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, 400 ਈਸਵੀ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਦਬਦਬੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੀਫ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨਾ ਅਛੂਤਤਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਗਾਵਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਬੀਫ ਦੇ ਸੇਵਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ, ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹਾਰਾਂ ਦੀ "ਅਛੂਤ" ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਾਤ ਪ੍ਰਥਾ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਕਾਰਨ ਖੜੋਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਜਾਤੀ ਢਾਂਚੇ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਨੁਕਸ ਚੱਲ ਰਹੇ ਏਕੀਕਰਣ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਸਮਰੂਪ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ 'ਤੇ ਖਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਈ ਜਾਤਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਜਾਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਅਪਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅਛੂਤ ਲੋਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ, ਵਧੀਆ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਨਮਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਾਨਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਉਪਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ "ਹਿੰਦੂਵਾਦ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ" ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ? ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਵੇਂ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਵੀ ਹਾਂ।"

ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਜਾਤ ਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, "ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ 'ਤੇ ਜਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਿਣਾਉਣੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਜਾਤ ਦੁਆਰਾ ਜਨਤਕ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਤ ਦੁਆਰਾ ਜਨਤਕ ਦਾਨ ਨੂੰ ਅਰਥਹੀਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਰਾਏ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਜਾਤ ਇੱਕ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਤੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ ਹੀ ਉਹ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਬਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ "ਅਛੂਤ" ਲੇਬਲ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਵਜੋਂ ਹਰੀਜਨ, ਜਾਂ "ਰੱਬ ਦੇ ਲੋਕ" ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਹਰੀਜਨ ਨੂੰ ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਉਸਨੇ ਦਲਿਤ (ਦੱਬੇ ਹੋਏ) ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਨਾਲੋਂ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਨਾਗਰਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੰਦਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਜਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਆਰਕੀਟੈਕਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਰਕੀਟੈਕਟ, ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੇਧੀ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ। ਇਹ ਮੰਦਭਾਗਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਤ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਸਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਧਾਰਨ ਕਿਰਤ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੱਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਵਾਟਰਟਾਈਟ ਕੰਪਾਰਟਮੈਂਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਇਹ ਅਸਧਾਰਨ ਵੰਡ ਸਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਲੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਇਹ ਪੱਧਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

10.5.1 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ, ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਮਨਕਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲਾਈਆਂ। ਜੋਤੀਬਾ ਫੂਲੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਆਗੂ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਮੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਿਆ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 1928 ਵਿੱਚ, ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਸਥਾ, ਬਹਿਸ਼ਕ੍ਰਿਤ ਹਿਤਕਾਰਿਨੀ ਸਭਾ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਅਛੂਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਫ੍ਰੈਂਚਾਇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪੂਨਾ ਵਿੱਚ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਵੋਟਿੰਗ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨਗੇ। ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਲੜਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਇਆ। ਖੁਦ ਇੱਕ ਦਲਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀ ਸੀ। ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਕੁਸੇਡਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲਿਤ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਹਿਰਦ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਚੰਦਨ ਟਾਂਕ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਪਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਟੈਂਕੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ 14 ਅਛੂਤਾਂ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋੜਨ ਲਈ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਅਛੂਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਲੈਕਚਰਾਂ, ਜਨ ਸੰਪਰਕਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਖ਼ਤ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਵਰਗ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਜਾਂ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ ਓਸਮਾਨੀਆ

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ, ਦਲਿਤਾਂ ਨੇ "ਉੱਚ ਜਾਤੀ" ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ "ਅੱਤਿਆਚਾਰ" ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਕਿ ਰਾਵਣ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਸੁਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹੀ ਦਲਿਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੁਣ ਬੀਫ ਫੈਸਟੀਵਲ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ (ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ) ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਜਾਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਸਬਪਾਰ ਹੱਲ ਹੈ। ਕਈ ਜਾਤੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਜਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਵਿਆਹ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਇਲਾਜ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਖੂਨ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ, ਜਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਖਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਦਲਿਤ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਲੜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਾਤ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ ਹੈ। ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

10.5.2 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

2. ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

10.6. ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ

15 ਮਾਰਚ 1947 ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦਾ ਟੈਕਸਟ, 'ਰਾਜ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੀਮੇ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਦੇ ਫਾਰਮੈਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ, ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ-ਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ, ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੰਕੜੇ ਵੀ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਕੁੱਲ 64 ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਮੀਮੇ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਲਿਖਤ ਦੀ ਮੁਖਬੰਧ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਆਮ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਦੇਹਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ, ਮੇਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੋ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਉਹ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦੇ ਭਾਗ III ਅਤੇ ਭਾਗ 4 ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਅ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਨਜ਼ੂਰੀ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸਮਾਯੋਜਨ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਕਿ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ "ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ "ਧਾਰਮਿਕ ਅਲਹਿਦਗੀ ਇੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ"। ਇਹ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਟੈਸਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਲ ਲਿਟਮਸ ਟੈਸਟ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਤਕਰਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਤਰਕਸੰਗਤ ਅਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੀ। ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੁਆਰਾ ਡਰਾਫਟ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ, ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, "ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ" ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਬਣੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵੀ ਸੁਸਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਪੂਰਨ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮੌਕੇ, ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸਾਖਰਤਾ ਹੈ। "ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ" ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਮਾਜ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ "ਦਿ ਹਿੰਦੂ ਕੋਡ ਬਿੱਲ" ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਤਲਾਕ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਸਮੇਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਫ੍ਰੈਂਚ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਘੋਸ਼ਣਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਉਲਟ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਵਿਤਕਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਉਸਦੇ ਸੰਕਲਪਕ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਜਾਤੀਆਂ, ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨਜ਼, ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਭਾਗ XVI ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਮੂਹ ਹਨ।

- ਧਾਰਾ 330 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸੀਟਾਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਜੇਕਰ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਾਰਾ 331 ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
- ਧਾਰਾ 332 ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।
- ਜੇਕਰ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਸਦਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਾਰਾ 333 ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
- ਆਰਟੀਕਲ 336 ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਲਈ ਕੁਝ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

- ਆਰਟੀਕਲ 337 ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਵਿਦਿਅਕ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।
- ਆਰਟੀਕਲ 340 (1) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਾਰਤੀ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੀ ਘੋਖ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਯੂਨੀਅਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਲਓ।

10.6.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

10.7 ਸੰਖੇਪ

ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੱਖਪਾਤੀ, ਉਸਨੇ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਅਤੇ ਤੁੱਛ ਸਮੂਹ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੀ ਵਕਾਲਤ ਅਤੇ ਪੱਖਪਾਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਲੀਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਸਨ, ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਨਿਰਣੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਅਕਸਰ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸੰਪੂਰਣ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਹੋਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੀ ਹਨ? ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜਾਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਇੱਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

10.8. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

10.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਡਾ.ਬੀ.ਆਰ.ਅੰਬੇਦਕਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
3. ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ?
4. ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

10.8.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
2. ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖੋ।
3. ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਕੁਝ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

10.9. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. Ambedkar, B. R.1979. On Constitutional Reforms: Evidence before the Southborough Committee. In Dr. Babasaheb Ambedkar: Writings and Speeches. Volume 1. Education Department, Government of Maharashtra, Mumbai.
2. Aloysius, G. 2009. Ambedkar on Nation and Nationalism. New Delhi: Critical Quest.
3. Austin, Granville, (1999) The Indian Constitution: Corner Stone of Nation, Delhi Oxford University Press.
4. Chiranhivi, (1999), Nirmal J., “Human Rights in India, Historical Social and Political Perspectives, Published by Oxford University Press, New Delhi.
5. Khan, Z.M. and Yadav, S.N. (2001), “We the Minorities of India, New Delhi: Institute of Objective Studies.
6. Mahmood, Tahir, (1991), “Minorities and State and the Indian Law, “New Delhi Institute of Objective Studies.
7. Majeed, Akhtar, (2002), Nation and Minorities India’s plural society its Constitutions, Delhi: Kanishka Publishers, Distributors, New Delhi-110002.
8. Nalini Rajan, (2002), “Democracy and the Limits of Minority Rights (New Delhi: Sage Publication).
9. Thorat, Sukhadeo (2006). Ambedkar’s Interpretation of the Caste System, its Economic Consequences and Suggested Remedies. In Dalits in modern India: vision and values. Edited by S.M. Michael. (2nd ed.). New Delhi, Sage